

Relatus S. S. D. A.
OFFICIIS

M. T. CICE

RONIS LIBRI

TRIS
TRIS

**ITEM, De Amicitia : De
Senectute : Paradoxa : &
de Somnio Scipionis.**

**Cum D. Erasmi Roterodami, Philippi Me-
lancthonis, ac Bartholomæi Latomii**

Annotationes.

**Omnia denuo, varijs ac optimis quibusque col-
latis exemplaribus, diligentissi-
mè castigata.**

APVD IOANNEM

KYNGSTONEM

M. D. LXXIII.

Robert Snaggs
William
is my friend

to the House of Commons
beginning of my term

~~William~~
~~Milton~~

William
Milton
William:
Milton:

William
Milton

WILLIAM MILTON
F. Y. K. S. T. O. N. E.
L. D. L. X. I. I.

D. ERAS. ROT.

ORNATISS. IACO-

BONTVTORI, INCLYTE

CIVITATIS ANTVERPENSIS

Pensionario.

S. D.

VE M A D M O D V M
qui sunt à scorpis icti,
solent ab iisdem reme-
dium petere: ita mihi
conuenire videtur, Ia-
cobe Iurisconsultorum
eruditissime, vt qui lite-
ris sumus addicti, animi lassitudinem, aut
corporis affectionem è studijs grauioribus
contractam, ab iisdem studijs, sed amoenio-
ribus recreemus. Etenim qui verè studiosi
sunt, per omnem vitam nihil aliud agunt,
quandiu licet illis suo arbitrato vite cursum
moderari: nec tã intermittant studia, quàm
remittunt & relaxant aliquoties ingenium:
cessant nunquam, otiantur interdum, sed
interim agentes aliquid. Feriantur aliquan-
do, sed sic, vt otij rationem pulchrè queant
reddere. Et si libet, cessant etiã nonnun-
quam, sed vt horum cessatio plus adferat
bonę frugis, quàm quorundam negotiosissi-

mæ occupationes. Sic nimirū foris & gna-
 tius miles (conferam enim exemplum simi-
 lius) dum in æstiuis, aut hybernis agit, aut dū
 induciæ præstant, vt necesse non sit in acie
 stare, aut excubare sub pellibus: tamen ita
 lufibus relaxat animum, ac vires reficit, vt
 lufus ipsi militia sapiant. Pugnat ad palum,
 iaculatur ad scopum, torquet fundam, vi-
 brat hastam, decertat palæstra, concurrat
 lanceis, torrentē natatu transmittit, armatus
 in equum infilit: deniq; sic feriat a bellim-
 umijs, vt ad ea redeat vegetior. Aliter lu-
 dit ganeo, aliter egregius princeps. Aliter
 scurra iocatur, aliter vir probus & integer.
 Ad hoc igitur exemplum, cum nuper vale-
 tudo flagitaret, vt ingenij corporisq; vires
 diutinis, atq; immodicis studiorum labori-
 bus fatigatas instaurarem sarciremque, reli-
 cto Louanio, per aliquot Brabantia Flan-
 driaq; oppida circumuectus sum: quod si-
 mul & à libris aliquārisper abessem, & ami-
 culorum eruditorum conspectu, fabulisque
 memet oblectarem. Neque sic tamen abesse
 potui ab adamata bibliotheca mea, quin v-
 num aut alterum libellum, itineris comitem
 circumferrem: vt si quando fortē in vehicu-
 lo non contigisset congerro sat commodus,
 non deesset tamen, cuius colloquio tempo-
 ris tædium fallerem. In his erant Officia Ci-
 ceronis,

ceronis, Lælius, & Cato, vnà cum Stoico-
 rum Paradoxis. Inuitarat autem voluminis
 exiguitas, haud multum additura sarcinulæ
 ponderis. Ex huius lectione mi Tutor, ge-
 minum fructum cepi: primum enim pristi-
 næ consuetudinis nostræ, qua nihil esse po-
 tuit mellitius, memoriam sic mihi renoua-
 uit, vt incredibilem animo presenserim vo-
 luptatem. Deinde sic me totū inflammauit
 ad honesti, virtutisq; studium, vt iam pridem
 nihil tale senserim, nostrates quosdam neo-
 tericos legens, qui Christiani Christianæ
 philosophiæ mysteria profitentur, & iisdem
 de rebus, magna, vt nobis videtur, subtilita-
 te differunt, sed æquè frigide. Ego quid alijs
 accidat nescio: mihi quid acciderit, ingenuè
 fateor, siue id illorum vitio fit, siue meo. Sic
 subinde mecum inter legēdum cogitabam:
 Hæccine Ethnicus scribit Ethnicis, profa-
 nus profanis? At in præceptis viuendi quan-
 ta æquitas, quanta sanctimonia, quanta syn-
 ceritas, quanta veritas, quàm omnia consen-
 tanea naturæ, quàm nihil fucatum, aut som-
 nolentum? Quem animum exigit ab his,
 qui gerunt Rempublicam? Vt admirabilem
 illam, & amabilem virtutis speciem ponit
 ob oculos? Quàm multa, quàm sanctè, imò
 quam diuinitus tradit, de gratis etiam iu-
 uandis omnibus, de tuēda amicitia, de im-

mortalitate animorum, de cōtemptu earum rerum, quarum gratia vulgus hodie, non dicam Christianorum, sed Theologorū etiam, ac monachorum nihil non & facit, & patitur? Pudebat interim nostrorum morum, qui sacris libris edocti, qui tantis & exemplis, & præmijs prouocati, doctrinam Euangelicam profiteamur, nec præstamus. Describe nostris Satrapis talem principem, aut magistratum, qualem describit Cicero, dispeream ni cum sua imagine, vt delirus ridebitur. Quis nunc Rempublicam, nisi spe lucri, aut honoris gratia capeffit? Quis non ira gerit, vt quæstum facere videatur, vt hostem agat eorum, quibus debuerat etiam vitæ suæ dispendio consulere? Vbi reperiās inter Christianos par amicorum ad hanc imaginem, quam proponit M. Tullius? Vbi senes, qui tam infracto animo ferant ætatis incommoda? Vbi tam sancta senum cum iuuenibus colloquia? Nunquam antehac magis expertus sum verum esse, quod scribit Augustinus, ex Ethnicorum benefactis acriores addi stimulos ad virtutem, quàm nostratium, cum subit animo, quàm turpe non id perspicere pectus Euangelica luce illustratum, quod perspectum est ijs, quibus sola naturæ scintilla prælucebat: non præstare nos, qui sub Christi vexillis militamus pietati,

pietati, qui stipendiū immortalitatis ab eodem expectamus, quod præstiterunt ij, qui nihil hominis à rogo superesse aut suspicati sunt, aut planè crediderunt. Et postea nō defunt crassi quidam, qui studiosos ab huiusmodi libris deterreant, ceu poëticiis (vt vocant) & ad morū integritatem officiētibus. Ego verò dignos censens, quos & omnibus in ludis prælegant adolescentiæ literatores, & sibi legant relegantq; senes, quos olim emaculatos tibi dicaui, nunc denuò dico, nō solum purgatiores, verū etiā auctario cummulatos. Siquidem adiecimus libellum de Amicitia, alterum de senectute, tertium de Paradoxis: atq; in omnes annotatiunculas quasdam, breues quidem illas, sed, ni fallor, haudquaquam incommodas. In quibus hoc potissimū agimus, vt quorūdam morosam in dicendo superstitionem retundamus, qui ad singulas pene voces reclamitant: Nō est Latinum: non reperitur apud probos scriptores. Ad hæc mēdas aliquot prodidimus, antehac à nemine, quod sciam, animaduersas. Superest, vt quemadmodum mihi in hoc labore versanti, Tutor semper ob oculos versabatur, ita tibi, cūm hæc leges, Erasmus in mētem veniat, tui cum primis & amans, & studiosus. Bene vale. Louanij, III. Idus Septembris, ANNO M. D. XII.

VOCES ALI

QUOT ANNOTATÆ

EX OFFICIIS M. T.

PER ERASMV

Roterodamum.

EX PRÆFATIONE.

Communis est omnium Philosophorum.) Cum dicamus, hoc mihi cum illo commune est, Commune tamen omnium dicitur potius, quam omnibus. Etiam si in eodem hoc libro scripsit: Multa enim ciuibus inter se communia: nec reciproci seruata proprietate, si modo locus mentis vacat.

2. Hic si sibi ipse consentiat.) Consentit sibi, qui constat sibi, suiq; similis est. Vtrunque recte dicimus: Consentit illi, & Consentit cum illo.

EX LIBRO I. ANNOTATIONES.

3. Auemus aliquid audire.) Auere pro cupere, vides & oratoribus vsurpatum.

4. Perspicientia veri.) Hoc annotaui, quod rarius est Perspicientia, sicut Intelligentia.

5. Hisq; temere assentiamur.) Assentimus homini, cui credimus: & assentimur rebus, quas credimus, vt liquet ex hoc loco.

6. Qua societas hominum inter ipsos.) Ipse pronomen proximum est naturæ reciprocorum: ideoque hoc loco ponitur, vbi vera reciprocatio nō est, sed quiddam illi simillimum.

7. Vel benignitatem.) Hic palam docet M. Tullius benignitatē non significare mansuetudinem, quē admodum vulgus putat, sed beneficentiam, ac liberalitatem.

8. Sed iustitiæ.) Iustum dicit, non tantum qui suū cuique reddit, verum etiam probum, omniq; virtute

tute præditum, more Hebræorum.

9 Occupatio.) Qua rem vacuum vsurpamus primi.

10 Conditione.) Pro conuentione.

111 Ad vsu hominum omnia creari.) Creari dixit, pro parari, Græcis κλῆσασθαι.

11 Ipsi inter se, alij alijs prodesse possunt.) Quod Græci ἀλλήλοις. hic vertit, alij alijs.

13 Tam est in vitio, quam si parentes.) Vulgatum est, in culpa, in crimine, in causa, in mora esse. Inulitatus autem in vitio esse, pro eo, quod est peccare.

14 Expetuntur autem diuitiæ.) Expetimus res egregias, aut vt egregias: Appetimus, ad quæ ferimur affectu magis, quam iudicio.

15 Cum hoste pactæ induciæ.) Vt homo pactus dicitur, cui promissum est aliquid: ita res pacta dicitur, quæ pacto promissa est.

16 Nationes bello deuictas in fidem cepissem.) Dedo me tuæ fidei, do me in fidem tuam: & Capio te in fidem.

17 Cum de captiuis commutandis Rómam missus esset.) Nouè dixit, missus est de hac re, pro eo quod erat, missus est, vt ageret de captiuis commutandis.

18 Sed cum ijs, in quibus non præclare agitur, sed sunt simulacra virtutis.) Conijcio sic legendum: Sed cum his, quibuscum præclare agitur, si insunt simulacra virtutis.

19 Vt enim ab illa discedatur infinitate.) Infinitas pro immensitas, vox est non admodum frequens.

20 Interius etiam est.) Pro coniunctius, siue magis affine.

21 Post consobrinorum, sobrinorumq.) Videtur appellare patruales consobrinos, sobrinos duarum sororum filios.

22 Sed omnes omnium charitates.) Rarum est charitates numero multitudinis.

23 Quò est detestabilior istorum immanitas.) Pro eoque est detestabilior.

IN I LIB. DE OFFIC.

24 Principes sint patria & parentes.) Principes dixit primi loci, quemadmodum & principem vitæ diem dicimus.

25 Quocirca nemo.) Quocirca, pro quamobrem, siue idcirco. Id annotavi, quod multi vitent hoc verbi ceu parum Latinum. Vtitur hac voce & inferiorius aliquantò.

26 In hac elatione, & magnitudine animi.) Elationem dixit etiam in bonam partem.

27 Existuntq; in repub.) Existunt, pro oriuntur, iã & antè dixit.

28 Largitores & factiosi.) Vt largitio in malum sonat, ita largitor, hoc sanè loco. Et tamen largitor inusitata vox est.

29 Quod maximè natura sequitur.) Sequi dicitur, qui expetit: assequi, qui obtinet.

30 Qui ex errore imperitæ multitudinis pendet.) Pendet hinc, & pendet ex hac re. Horat. Dixit, De te pendentis: etiam si nonnulli codices habent, de errore.

31 Hic in magnis viris non est habendus.) Pro, in numero magnorum, Græco more: ne quis hoc reprehendat alibi lectum.

32 Non est autem consentaneum.) Pro eo, quod est, non est probabile, siue pugnat, neque cohæret, &c.

33 Parum enim sunt foris arma.) Parum dixit, pro non satis sunt, siue non sufficiunt. In nonnullis pro (parum) scriptum erat parua. Vide num rectè legatur parui.

34 Et hæreditas huius gloriæ.) Hæreditas hominis dicitur, qui succedit: & rei dicitur hæreditas, in cuius possessionem succeditur, vt hæreditas regni Dei.

35 Hæc sunt opera magni animi.) Quod Græci *τῶν ἔργων*, hic vertit opera. Nos frequentius dicimus facta, quàm opera.

36 Periculosa, & callida consilia.) Vt & Græci, *facinus*

nus audax θερμόν ἔργον vocant.

37 Nunquam omnino periculi fuga committendum.) Committere, pro facere, sed in malam partem.

38 In discrimen vocantur.) qui veniunt in periculum.

39 De gloria vocantur in discrimen.) qui gloriæ causa periclitantur: quod ut nouè dictum, annotare visum est.

40 Vnum ut vtilitatem.) ἕν Græco more dixit: neque tamen non Latine, quanquam vsitatus est, alterum & alterum.

41 Honorumque contentio.) Nouè dixit contentionem honorum, contentionem susceptam honorum gratia: nam honores vocat magistratus.

42 Similiter eos facere.) Nouè similiter aduerbio subdidit, ut si nautæ inter se certarent. perinde atque, vsitatus est.

43 Ad voluptatem nostram fluētibus.) ῥεόντων. Et hoc à Græcis sumptum. Sumpta metaphora ab æstu maris, aut fluminis, ventisq. In nonnullis reperi scriptum, ad voluptatem: sed mendosè, nisi fallor, etiam si Græci dicunt πρὸς ἡδονήν.

44 Nec adulari nos sinamus.) Videtur passiuè dixisse adulari, pro adulatione deliniri.

45 Cum antegressa est honestas.) Id est, cum præcessit. Nouè dixit Cicero, quod fortasse Græcus diceret πρὸν ἔτα, siue πρὸν ἔτα.

46 Etiam vitiosis quid conueniat.) Vitiosos dicit improbos, secus quam mancipium, domum, aut equum vitiosum dicimus. Ne hoc quidè admodum frequens.

47 Ajax quo animo traditur.) Hanc sermonis formam satis annotauit Valla.

48 Quatenus sermo delectationem habeat. Quatenus, pro in quantum, & quemadmodum.

49 In domum multiplicatam.) Multiplicatam dixit,

xit, pro auctam. Nam quod proximarum ædium
solum fuit, ædibus adiunxerat Scaturus.

50 Et vt cæteris est habenda ratio: non sua solum,
sed aliorum.) Opinor pro sua legendum sui. Et ratio
reciproci pronominis seruabitur, si subaudias, ha-
benda homini.

51 Aliter domus ampla dedecori domino sape
fit.) Planè aliter, vsurpauit pro alioqui.

52 Ne extra modum prodeas.) Id est, ne modum
excedas.

53 Inhumanus videatur inscitia temporis.) Fre-
quentius inscitia dicitur eius, qui insciens est. Hic
nouè ad rem refertur, pro ignorance.

54 Animaduersores vitiorum.) Qui obseruant vi-
tia. Nouè dixit.

55 Cum omnis honestas manet à partibus qua-
tuor.) Manet dixit, pro profisciscatur: pro quo Hora-
tius dixit, defluat: Multaq; merces, vnde potest, tibi
defluat æquo ab Ioue.

56 Consotiatio hominum.) Pro coniunctione.

ANNOTATIO- NES ALIQVOT SER- MONVM AC VOCVM

IN SECVNDVM LIBRVM

de Officijs.

1 **Q**uemadmodum.) Pro quo pacto: secus
positum est, quam cum dicimus, quem-
admodum diues est, ita potens.

2 Ducerentur.) Venustius ducitur ali-
cunde, quod inde profisciscitur.

3 Sequitur.) Tristius est, superest, restat, reliquum
est, consequens est, vt de officio dicamus. Minus
autem vsitatum est (sequitur) in eodem sensu.

4 Maximè ytile.) Cicero videtur vitasse superla-
tium

ANNO. T. ERAS. ROT.

utrum huius nominis, vtilissimum, siue vtilissimum,

5 Nec me angoribus dedi.) Dat se voluptatibus, aut dolori, qui non repugnat, sed se se permittit.

6 Ad philosophiam retulissim.) Vt aliquo se confert, qui proficiscitur: ita se refert, qui redit, & repetit quod antè reliquerat.

7 Multum adolescens.) Nouitate venusta nomini substantiuo addi solet aduerbium epitaseos: admodum adolescens, admodum puer, aut puella: Ne parum sis leno, nimium mater es. Sed hoc loco Multum referendum est ad genituum temporis, interiectis in medio dictionibus nonnullis.

8 Amicorum, & Reipubl. temporis.) Nouè dixit tempus amicorum & Reipub. pro tempore, quod amicorum & Reipub. negotijs impendebatur.

9 Requies curarum.) Vt animi requies dicitur, ita & curarum requiem dixit, cum à curis quiescitur: quasi dicas, otium mētis, & otium studiorum, cum à studijs cessatur.

10 Aliquid acquirunt.) Acquirere non est simpliciter aliquid nancisci, sed adiungere potius his, quæ iam parata sunt.

11 Nos autem vt cæteri.) Ordo sermonis perturbator est, & obscurus amphibologia. Sic ordinari potest. Nos dissidentes ab his, nempe Stoicis, qui alia dicunt esse certa, alia incerta (sicut & cæteri Academici dissentiunt) dicimus alia probabilia, alia improbabilia. Et mox contrà posuit, pro verò, siue rursus.

12 Quod me impediatur.) Vetat me loqui, vñtate dicimus: obstat mihi loqui, nō ausim dicere. Cum autem impedire nihil aliud sit, quàm impedimento esse: nouè dixit Cicer. impediatur me sequi. Mollius & aritius est: impedit quò minus sequar.

13 Causarum esset facta contentio.) Contentionem dixit pro comparatione, siue collatione. Sic num. 48. lib. 2. Sed si res in contentionem veniet.

14 Constitueret honestum.) Constitueret dixit, pro poneret.

- 28 Capitur beneficijs.) Mirum, cur non vitarit amphibologiam. Nam capitur beneficijs, qui ducitur, & delectatur beneficijs. Hic sentit beneuolentiam adipisci nos benefaciendo.
- 29 Amor multitudinis commouetur.) Commouetur pro excitatur, in bonam partem.
- 30 Capere consilium.) Dicitur, non qui consulit alium, sed qui ipse reperit consilium.
- 31 Animi despicientia.) Nouè dixit despicientiam, pro magnitudine, qua infra nos posita contemnimus. ac mox magis nouè dixit.
- 32 Admirabilitatem facit.) Pro eo, quod est vilitius, reddit hominem vehementer admirabilem.
- 33 Nec illi quidem.) Sunt qui dubitent, satisne Latinum sit uti, nec, si sequatur quidem. Hic tamen ita est loquutus Cicer. atq; alijs quoq; locis, ne quis causeretur hic fuisse casum: velut libro tertio, num. 64. Nec illi quidem septem. Rursus num. 73. Rursus num. 87. Rursus. 89. Item 90. Item. 102. Item de Amicitia. num. 18. Rursus 20. Rursus de Senectute. nu. 27. Item 28. ac mox 39.
- 34 Lelius is, qui sapiens vsurpatur.) Nouè dixit pro eo, quod erat, cui vsus tribuit cognomen sapientis.
- 35 Cum prohiberet iniuria.) Pro eo quod erat, defenderet ab iniuria.
- 36 Nam aliter iustitia non esset.) Aliter nouè posuit, pro alioqui, quomodo vsurpatur & alias. Nam secus ad hunc modum non ausim vsurpare.
- 37 Sed etiam collocandæ.) Collocatur opera, collocantur horæ, collocatur beneficium: collocatur & pecunia, quæ insumitur, aut impenditur: sed id magis fit nouum in oratione absoluta Mollius est, cum dicimus: collocauit in nugis, collocauit in ingratum, malè collocatum beneficium.
- 38 Tandiu laudabitur, dum, &c.) Videbatur quādiu magis responsum ad tandiu: & tamen hoc negligens subiecit dum.
- 39 In hominum ignoratione versatur.) Nouè dixit, pro hominibus est ignota.

- 40 Benignè fit indigentibus.) Bene fit, quibus præstatur beneficium: pro quo Cicero nouè dixit, benignè fit impersonaliter.
- 41 Gratificandi.) Gratificandi dixit, quod Græci *χαρίζεσθαι*, non ad gratiam aliquid faciendi, sed præstandi beneficium.
- 42 Quæ te, malum, inquit, ratio.) Malum hic vel aduerbium est, vel (si malis) interiectio indignantis. Hoc non intelligens sciolus quispiam, ita locū hunc in plerisq; codicibus deprauauerat: Quod te malum, inquit, rationis.
- 43 Sed diligenter, atque moderatè.) Diligenter hic vsurpat, non illo vulgari more, sed vt idem valeat, quod cum delectu.
- 44 Vt his ingratissimè esse non liceat.) Docent illud grammatici, hoc genus sermonis trifariam efferris: non licet esse ingratissimè, non licet esse ingratos, non licet esse ingrati. Primum elegantissimum est, postremum durissimum.
- 45 Latissimè manat.) Dixit Cicero, sicut latissimè patet, latissimè spargitur.
- 46 Gratiam autem & qui reddiderit.) In locū huic affinem argutatur Aulus Gellius lib. 1. cap. 4. Is ibi citatur ex oratione M. Tullij pro Plancio.
- 47 Gratum se videri studet.) Vetus more dixit, cum vsitatus sit, qui gratus videri studet.
- 48 Qui rem haberent.) Dixit absolutè, pro diuitem esse: secus autem cum dicimus, rem habet cum illo.
- 49 Nulla antea cum fuisset.) Annotanda est nouitas compositionis: nam simplicius erat, cum nulla antea fuisset.
- 50 Expilatio, direptioq; sociorum.) Hoc annotaui, quòd quidam putant expilandi verbum non posse referri ad personam, sed duntaxat ad rem, vt expilatur ærarium: hic videmus & socios expilari.
- 51 Quid? qui eius, &c.) Quid separandum est, à reliquo sermone: habet enim nihil aliud, quàm vehementiam orationis, & excitat auditorem.

52 Habere quæstui.)dixit, quemadmodum dicimus habere risui, habere ludibrio. Quod tamen non itidem liceret in cæteris omnibus.

53 Optimates exterminarētur.)Exterminare dixit, i exiliū abigere. Quo verbo secus utitur Theologi.

54 In Sicyonē attulisset.)Si Sicyō hic est vrbs, mirum est additam præpositionem more Græcorum.

55 Ita perfectum est.)Perfectum est, simpliciter v-sus est pro factum est: & mox.

56 Concordia constituta.)dixit pro facta, siue inita, siue constabilita. Nam alias constituta dicuntur, quæ decernuntur, aut præscribuntur.

57 Ad sua vel tenenda, vel recuperanda obsit inuidia: Nouē dixit, obsit ad hanc rem: quemadmodum dicimus, conducit ad id.

58 Valere vt malis, quàm diues esse.)Valere dixit absolute, pro bene valere. Et attende compositionē, valere vt malis, quasi carnē sit, nō prosa oratio.

59 Ad medium ianuæ sedentibus.) Non dubito, quin meo iudicio subscripturæ sint eruditorum centuriæ. Siquidem omnino legendum arbitror, ad medium anum: vt intelligamus eam fori partem, in qua consistebant fœneratores, & in qua versabantur, quibus cum illis res erat. Damasippus apud Horatium libro Sermonum 1. saty. 3. ex negotiatore factus philosophus Stoicus, ita loquitur:

-Postquàm omnis res mea Ianum,

Ad medium fracta est, aliena negotia curo,

Excussus proprijs.

Quem locum sic explicat Porphyrio: Quia omnes ad Ianum in basilica stabant fœneratores. Acron ita, Iani statuae tres erant: ad vnam illarū solēt conuenire creditores, & fœneratores; alij ad reddendum, alij ad locandum fœnus. Hæc Acron: quem suspicor de suo adfinxisse commentum de tribus statuis, è quibus Christophorus Lādinus facit tria templa. Probabilius est mediū Ianum vocari, quod in medio foro basilicam haberet. Erat enim olim aliud

aliud fœneratorum genus, qui in foro versabantur, numeraturi protinus, si quis quid præsentē pecunia mercaretur. Friuolum est autem, quod Landinus medium Ianum exponit mediā mercaturam. De his utiq; sensit Marcus Tullius, qui Romæ in foro ad medium Ianum sedebant, de bene collocanda pecunia disputantes. Verba Ciceronis sic habent: Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de vītēda, commodius à quibusdam optimis viris ad medium Ianum sedentibus, quàm ab vllis philosophis vlla in schola disputatur. Hæc Tullius: & paulò antè facta est de fœnerando mentio. Quod licet improbet Cato: tamen hinc colligit Cicero, & olim vtilitatum cōparationes fieri solere. Porro qui ad medium ianuæ, de hemicyclis interpretantur, hoc adferre maluerunt, quàm nihil dicere. Primum enim hemicycla non sunt ad medium ianuæ, sed circa ianuā potiùs: nec qui illic desident, magis disputant de bene collocanda pecunia, quàm de rebus quibuscūq; alijs, ac plerunq; de nugis. Iam in scriptura facillimus fuit lapsus. Ad medium Ianum, fortassis notula superposita, ū, erat obscurior. ea sublata, Ianu nihil significabat: itaq; scriba fecit Ianuæ. Aut aliquis semidoctus, qui non legerat Horatium, eoq; non intelligens, quid esset medius Janus, vertit in medium ianuæ. Nec id miror accidisse vel scribæ, vel erudituli cuiuscūq; & audaculi vitio: magis miror in opere tam celebri, tā vtili, quod omnium manibus terebatur, quod quotidie prælegebatur in scholis, quod ad verbum ediscebatur, tam insigne mendū hætenus à nemine fuisse animaduersum, quod equidē sciā. Sed vtinā pauciora monstra laterent, ac fallerent in optimis autoribus! In hoc pulcherrimo facinore libens exhorter eruditos, vt sese mutua opera iuuēt, nec inter se cōtentionibus amarulētis digladiantes, nec publicis studijs, si quid sceleriter animaduernerint, inuidentes: quemadmodū hoc nunc damus, datū plura, si vires animo respondeant.

ANNOT.

ANNO TATIO-

NES IN TERTIVM

LIBRVM DE OF-

FICIIS.

- 1 **S** I discendi labor.) Discendi nouè dixit pro discere.
- 2 Ea efficiens est vtilitatis.) Cupiens voluptatum, & similia, satis in vsu sunt: hoc vt minus vsitatum annotare visum est.
- 3 Conuenienter naturæ viuunt.) Verbi casum addidit adue: bio. Id tamé apud Græcos vsitatus est, quàm apud Latinos.
- 4 Progressione discendi.) Progressionem dixit profectum. Rursus paulò post: Si qua ad virtutem facta est progressio. Ingressus initium est, progressio profectus.
- 5 Quocirca.) Est alibi citatum.
- 6 Aliter enim teneri non potest.) Aliter rursus propemodum posuit pro alioqui.
- 7 Respublicæ continentur.) Cōtinentur dixit, pro constant: nam aliter continetur, quod comprehenditur, aut inclusum est.
- 8 Ex quo efficitur.) Efficitur dixit, pro colligitur argumentis.
- 9 Humana consociatio.) Consociandi verbo fortasse timuissimus vti, ni Cicero vsurpasset.
- 10 Violare alterum.) Græcorum more vsurpauit violandi verbum, non pro vim inferre, sed pro iniuriam facere præter ius: Græci dicunt *ὕβρις*, & *ὕβρις*, non solum vim, sed etiam iniuriam, aut contumeliam vocant.
- 11 Consilium eius peremisset.) Nouè vsus est verbo perimendi, nisi forte mendum subest, & legendum est prauenisset.

IN III. LIB. DE OFFIC.

12 Deos, hominesque celare possumus.) Celamus eos aliquid, quibus clam esse volumus, quod agimus.

13 Minimè mali quidem.) Peculiare est Ciceroni, ad hunc modum coniungere, quidem & illi. Quod ut apud hunc frequens est, ita haud scio, an apud quenquam vetustiorum reperiatur.

14 Consilium cepissent.) Est alibi citatum.

15 Hoc animo inter se fuisse.) Ut dicimus, nouimus inter nos, amant inter se, id est, alter alterum: ita hic dictum est, hoc animo fuisse inter se, pro vtrunque in alterum.

16 Eosque exterminant.) Rursum exterminant dixit, pro è finibus suis eijciunt, quod Latini interpretes ferè usurpant pro perdunt.

17 Orationis vanitatem.) Vanitatem dixit, ut pugnet cum veritate, cum vulgò putemus vanitatem esse iactantiam, fortassis ob id, quòd ferè mentiantur multa gloriosi.

18 Argentariam faceret.) Ut dicitur quæstum facere, qui negotiatur, ita argentariam facere dixit Cicero.

19 Nomina facit.) Nomina facit, qui se debitorem constituit: vnde & bonæ fidei debitores, bona nomina dicuntur.

20 Semel indicaretur.) Indicare dixit aestimare. Id annotandum putamus, quòd in omnibus, quos viderim libris, comperimus deprauatum, iudicaret.

21 Ut etiam si minoris.) Ut, hîc habet significationem exempli: confert enim factum cum facto. Qui pluris emit, cum licuisset minoris emere, vir bonus est iudicatus, at non sapiens: perinde esset, si minoris vendidisset, quod potuisset pluris vendere. Hoc admonere visum est, quòd hîc locû cõpererim in multis exemplaribus vitiatum, nec à commentatorum scriptoribus aliquid lucis adduci.

22 Proscripsit insulam.) Proscribitur homo, qui damnatur hoc genere damnationis: proscribitur domus, aut alia res, quæ vœnalis scripto proponitur.

ANNO T. ERAS. ROT.

tur. Et insulam vocat domum vndique semotam ab alijs ædibus, quales ferè sunt magnatum.

23 Societas est enim.) Subinde occurrit apud Ciceronem, vt, enim, ponatur tertio loco, præsertim cum adest verbum, est.

24 Interior eorum.) Interiorem dixit coniunctionem: vnde & Intime coniuncti dicuntur, qui ætissima necessitudine copulati sunt.

25 Testamentarijs.) Qui supponunt testamenta, aut alioqui fraude inuadunt.

26 Vinculis, & carcere castigandi.) In nonnullis exemplaribus pro castigandi, habebatur fatigandi.

27 Ab hoc nulla fraus aberit.) Reciprocauit loquendi formam. Nam dicimus, non abest à superiore furti: hic dixit, ab hoc nulla fraus aberit.

28 Homo autem iustus.) Est alibi citatum.

29 Perficiat vt veros hæredes.) Rursus perficiat dixit, pro efficiat, siue faciat.

30 Nec cogitare.) Est alibi.

31 A fide, iustitiaq;.) Est alibi.

32 Non ita magnum.) Ac mox, non ita turpe. Ita, tantum habet epitasin: nihil autem illi responderet, quod genus est, cum dicimus, ita sum hominem expertus, vt denuò nolim experiri.

33 Quid? qui omnia recta, &c.) Quid, separandum est à sequenti sermone: quod expergefacerit lectorem, vt antè monstrauimus.

34 Nam si violandum est.) Duo senarij sunt, tametsi Cicero non seruat in his legem, quam Græci Tragici seruant. Pono in secundo versu aut verbū hest, elidendum est: aut, In, præpositio, vt constet metri ratio.

35 Multi iniqui, atque infideles.) Trochaicus est tetrameter catalecticis, nisi quod duæ postremæ dictiones in omnibus, quæ viderim, exemplaribus erant transpositæ, boni sunt, pro sunt boni.

36 In maxima gratia.) In pretio esse, vsitatissimū est: in honore esse, itidem. In gratia, & gloria esse, non perinde vsitatū: eoq; annotauimus, ne quis ita
vere-

IN IIL LIB. DE OFFIC.

veretur loqui, cum Ciceronē habeamus autorem.

37 Si præmiū ei proposuisset.) Videbatur hic sermo magis requirere pronomen reciprocum, si præmiū sibi proposuisset: sed vitasse videtur amphibologiā. Nos i huiusmodi locis ferē solemus vti, ipsi.

38 Præfractē defendere.) Cicero præfractos vocat, qui a sententia nō possunt abduci: quos (ni fallor) Græci vocāt ἀνθράκεις. Præfractē, pertinaciter. Hoc annotavi, quod eruditi quidam contenderint has Voces non esse Latinas.

39 Stare conuentis.) Pro seruare pacta Inusitatus, quod dixit Vergilius. Manere dictis: apud Græcos mollius est ἐμμενερ.

40 Et Ithacæ viuere otiosē.) Opinor Ithacam hīc vsurpari pro vrbe eius insulæ: alioqui mirum, non addidisse præpositionem. Neque enim permetteret hīc sibi Cicero, quod permisit Vergilius: Deuenēre locos lætos, &c.

41 Cuius ipse princeps. Sex senarij sunt, quos oportet in exemplaribus distinguere. Cuius, hīc non efficit nisi vnicam syllabam: quemadmodum apud Terentium, eius, deos, monosyllaba sunt vbique. Et istius, simili contractione fit dissyllabum: & percepset legendum, pro percepisset.

42. O fides alma!) Trochaicus est tetrameter catalecticis. Aptum dixit vndique concinnatum: vt Vergilius, Stellis ardentibus aptum, cum quid ita contextum est gemmis, aut similibus, vt inter sese contingant: nam ab ἀπτομαι Latina vox ducta videtur.

43 Fidem Violat.) Alibi citatum.

44 Iniussu enim populi.) Iussu tuo, iniussu tuo, iussus feci, iniussus fecisti.

45 Foedus fecerat.) Inire foedus, ictū foedus, pactū foedus, ferire foedus, pcussū foedus, vltatiora sunt, quam facere foedus: & ob id annotare visum est.

46 Efficiens voluptatis.) De quo & ante annotauimus:

IN LIBRVM
DE AMICITIA
ANNOTATIONES.

1 **C**Um sæpe multa narraret.) Quoties iunguntur hæ duæ voces, cum & tum, solet conuenire modus verborum: quod mirum est hic non fieri: nisi forte pro narraret, legendum est narrare.

2 P. Sulpitio vtebare multum.) Pro multum fuisti familiaris. Satis nouè dictum est: nam vsitatus, multus mihi cum illo fuit vsus.

3 Ne inquam, & inquit sapius int. Hunc locum subtaxat Valla in præfatione dialogi de Libero arbitrio, sed argute magis, quam grauitè: nam Cicero non enumerat verba, sed ostendit genus sermonis, quod submolestum esse solet iteratione.

4 Sibi tuo tempore.) Sibi additum est, non perinde festiuitatis gratia, atque vt respondeat dandi casui, qui mox sequitur, Reipub.

5 Eam viriditatem.) Vigorẽ appellat viriditatem: nam languescit viror in his, quæ marcescunt.

6 Quæ se in quiete.) Aut subaudiendum de, qua de se, aut addendum. In nonnullis, pro qua, habebatur quæ: quæ lectio mihi magis aridet, vt referatur ad verbum differebat, ea, quæ.

7 Quia cum Scipione vixerim.) Nō inficior (quia) iungi verbis subiunctiuus, sed haud scio, an scriptum fuerit, qui.

8 Æquè Græcorum.) Legendum arbitror, eaquè Græcorum: vt sensus sit, ne doctorum quidem omnium hanc esse consuetudinem, sed tantum Græcorum.

9 Nisi in bonis.) In bonis Græco mose dixit, pro inter bonos.

10 Qui assequuntur, quantum homines possunt.) Assequuntur, positum videtur pro sequuntur, vt
Græci

Græci dicunt παρακολυθῆσαι. Quamquam in alijs legitur, sequuntur.

11 Ex infinitate societatis.) Rursus infinitatem dixit, haud scio, vnde. Nam ab infinito non potest dici infinitas: sed ab infini potest (quod tamen in usu non est) quemadmodum ab affini dicitur affinitas. Nisi quod in nonnullis exemplaribus habebatur, ex infinita societate generis humani.

12 Nihil aliud nisi.) Et nihil aliud quàm, vtrunq; Latine dicitur.

13 Præclare illi quidem.) Rursus iunxit quidem & illi, quod alibi notauimus.

14 His communis vita contenta.) His cõtenta est, vñtatiùs dicitur: de his contentus sum, nescio an Latine dicitur. Videndum igitur, an locus mendo vacet, ac planè non puto.

15 Vita vitalis.) Sic enim Græci βιωτὸς βίος, quasi dicas, viuibilis vita. Nam iuxta veterù exemplaria lego: Principio, cui potest esse vita vitalis: non, quis potest, vt in nonnullis scriptum visitur.

16 Quo cum omnia.) Ego malim, quicum omnia.

17 Opes, vt colare.) Hic palam distinguit opes à diuitijs: licet altera res alteram soleat comitari. Inopia est amicorum magis, quàm rei familiaris, & potentia verius, quàm egestatis.

18 Nec agri quidem.) Citatur alibi.

19 Luxuriæ conditione.) Conditione dictum hic videtur non à condendo, sed à condiendo. Inter iuuenes autem his etiam de rebus solet esse concertatio.

20 Ab amico quippiam conten disse.) Attende rectè dici, hoc à me contendit, pro eo quod erat, hoc à me instanter petijt.

21 Neque immunis, neq; superba.) Immunem dixit, quòd abhorreat à communi functione vitæ: quemadmodum olim philosophi, & hodie monachi quidam abhorrent a functionibus vitæ cõmunis.

22 Amabilissimum nodum.) Ab huiusmodi nomi-

***

nibus

nibus raro videmus superlatiua. Quis enim legit mirabilissimus? aut quis sic ausit loqui?

23 Neque diligit.) Neq; & Nec coniunxit. Id annotavi ob quosdam in his numum supersticiosos.

24 Intolerabilius fieri potest.) Fieri dictum videtur pro esse, Græcorum more *γινέσθαι*, siue *γινώσθαι*.

25 Quasi termini diligendi.) Aut diligendi dixit pro vndique eligendi; aut diligendi legendum est.

26 Quam multa enim.) Quanto sanctius hic, quam Theologi quidam, qui docent ordinem charitatis.

27 Edixero.) Videtur vsurpasse pro dixero.

28 Est enim quatenus.) Græco tropo est vsus: est vbi, pro alicubi: est quatenus, pro aliquo vsque: est quando, pro aliquando: est vt vir viro præstet, pro aliquo modo vir viro præstat.

29 Mediocrè telum.) Telum nouè dixit instrumentum. Nam telo assequimur, quod ferimus.

30 Quasi aquis tempestatis.) Æquè mēdosè (ni fallor) in alijs scriptum habebatur, equis temperatis. Legendum arbitrator, equis tentatis. Nam vt modicè tentamus equos prius, quam laxemus illis frēnos ad cursum: ita non statim recepti amico per omnia fidendum. In vetustioribus exemplaribus habebatur aquis, non equis. Et hæc lectio magis etiam aridet mihi: quandoquidem cursus non minus nauium dicitur, quam equorum: & nauæ demissa bolide tentant profunditatem aquarū prius, quam passis velis se credant arbitrio ventorum.

31 Periclitatis moribus.) Periclitatis pro expertis, & experimento probatis, dixit passivè.

32 In bonis rebus.) Noue bonas res dixit, secundas: malas, aduersas.

33 Sicut aliarum rerum societates.) Licet reclamēt omnes, quos viderim, codices: tamen dubitandum non est, quin pro societates, legendū sit facietates.

34 Patres esse duxerunt.) ἡ γοῦτο, id est existimauerūt. Ita planè vsurpauit: licet eos quoq; ducimus esse

IN LIB. DE SENECTUTE.

esse patres, quos patrum habemus loco, cum sciamus non esse.

35 Aliter enim amicitiae stabiles.) Aliter pro aliquo, sicut antè commonstrauimus.

36 Quanta maxima potest.) Hanc loquendi formam nullus auderet sequi, nisi Ciceronem autorem haberemus.

37 Ad amicos redūdet infamia.) Ab inundatione, quae ripas egressa, proxima quæque comprehendit, atque inuoluit: vsitatus tamen est, recidit.

38 Et alterum acquirit.) Rursus acquirit dixit, pro adiungit, & lucro apponit.

Ibidem: Quæq; ipsi non tribuunt amicis.) Aliter tribuimus amicis, quod illis adscribimus, aut etiam concedimus: aliter hic dixit, tribuunt amicis, pro eo quod est, præstant: atq; in hoc sensu planè rari est.

39 Colent se inter se.) Satis erat colent inter se, & ita fortassis à Cicerone scriptum erat.

40 Tum eleuare.) Id est, leuius reddere: vnde eleuatur auctoritas hominis, cui pondus detrahitur.

41 Coopratio.) Ita ferme deprauatum est in omnibus libris, cum scribendum sit coopratio.

42 Hodie me ante omnes.) Duo senarij trimetri sunt ex fabula, cui titulus Epicureus.

IN LIB. DE SENECTUTE ANNO-

TATIONES.

1 **T**ertius versus ita mutilus est, vt ne constet quidem ea pars, nisi in Deprimeris elidas vltimam consonantem. Integer erit, si post hoc verbum addas, post, aut mox, aut deintum in fine adijcias, mi Vtranque vocem addidit Theodorus, hæc Græcè vertens, *ἐπειτ' ἄν ἐμοί*, siue vetustum aliquod exemplar sequutus, siue vt expleret metrum.

*** 2

2 In

• In multis codicibus deprauatè scriptum erat præmij, pro pretij. In eodem carmine videtur elidendum, s, in Deprimeris. Est autem versus imperfectus.

3 Ille vir haud magna in re.) Quidam deprauarunt, haud magna cum re, non agnoscentes Romani sermonis elegantiam, qua vsus est Horatius in epistolis:

*Me libertino natum patre, et in tenui re
Maiores penmas nido extendisse loquêris:*

Fortunæ tenuitatem, & rei familiaris angustiam significans. Rursus in satyris:

-Validus molè filius in re Præclara sublatus:

Diuitem indicans. Ad eum modum Ennius (opinor) describitur, Fortuna quidem tenui vir, sed egregiæ fidei. Nam videtur & hoc esse fragmentum Enniani carminis, vt finis Heroici carminis sit, Ille vir haud magna in re: initium alterius. Sed plenus fidei. Non refellam hic vel Petri Marfi, vel aliorum commenta, cum ipse Theodorus videatur non animaduertisse M. Tullij sensum, vt qui verterit, ἐπὶ πρέγματι μὲν ὃ πᾶν μεγάλη: quasi Flaminiius de re leui sit discruciatatus. Alioqui addidisset articulum Græcum, ὃ ἐν ὃ πᾶν μεγάλη πρέγματι. Sed quid hoc ad rem, aut qui cohæret, sed plenus fidei? Certè ἐπὶ πρέγματι, Græcis ad facultates referri non potest.

4 Quibus meipsum.) Nouū sermonis genus. Neque enim hoc sentit se suspicari, iuuenes iisdem rebus commoueri, quibus suspicatur seipsum commoueri. Quis enim suspicatur de seipso?

5 Et si te quidem.) Quod hic absolutè subiicit Et si, id vsitatus est in Quamquam: neque tamen verëbimur imitari Ciceronem.

6 Adeptam.) dixit passiuè, quod tamen inuentu rarius est.

7 Tanquam

IN LIB. DE SENECTUTE.

7 Tanquam Deum sequimur.) Allusit ad prouer-
bium, ἐπὶ θεῶν: vnde θεομαχεῖν dicuntur, qui
naturæ repugnant.

8 Quasi victum & caducum.) Sic habetur in ple-
risq; codicibus: legendū autem victum, atq; cadu-
cum. Nam flaccidum, & vigore carēs, victū dicitur.

9 Speramus quidem senes fieri.) Nouum est, spera-
mus fieri.

10 Propter opes, & copias.) Nouum est copias v-
furpari, non pro exercitu, sed pro diuitijs.

11 Nec herclē si ego, &c.) Constat hunc locum de-
prauatē legi in omnibus vulgatis exēplaribus, ex-
cepta proxima editione, quam multo castigatiore
debemus eruditissimo viro Baptistæ Egnatio. At vt
ille legit, ita vertit Theodorus Gaza: ὅτε ἂν εἰ

ἐγὼ Σερίφιον, ἢν, ἐνδοξον ἂν ἐτύγχανον. ὅτε
εἰ σὺ ἀθηναῖον ὀνόμασός ποτε ἂν ἐγένετο. Ac re-
ctē quidem Theodorus, sed aliquantō commo-
dius extulit Plutarchus in Apophth. ἀλλὰ ὅτ' ἂν
ἐγὼ Ζερίφιον ἂν ἐγενόμην ἐνδοξον, ὅτε σὺ ἀ-
θηναῖον.

12 Qui Tarentum recepit.) Recipit, qui promittit.
Recipit se, qui redit, vnde venerat. Recipit, cui red-
ditur aliquid. Recipit urbem, qui recuperat.

13 Ad capuā.) Nomini vrbis addidit præpositionē.

14 Quæ pro Reipublicæ salutē fierent.) Est ab He-
ctoris apophthegmate profectum:

Εἰς οἷόνδε ἀριστός ἀμύνεσθαι περὶ πάσης.

15 Contra Rempubicam ferrentur.) Ferri dicuntur
plebiscita, ac leges. Cæterū quod sequitur, contra
auspicia ferri, legendum arbitror fieri, non ferri.

16 Ad Appij Claudij.) Vt vsitatum est, accedit ad
hoc: ita infrequens est, accidit ad hoc. vnde men-
dum arbitror. Vt in alijs rectius legi, accedebat:

Gaza vertit προσῆν.

17 Hanc ille egit.) Nouum est, egit orationem, pro
habuit orationem. Et mox:

18 Septem, & decem annos.) Opinor legendum,
decem annis. Neque enim dicimus triduum post
suum abitum profectus sum, sed triduo.

19 Similesque sunt, ut si qui, &c.) Nouè dictum &
hoc Ciceroni: mollius erat, perinde faciunt ac si,
&c. Hoc annotandum putari, ob quorundam in
dicendo morositatem, cum videamus nec Cicero-
nem vsque adeo fuisse superstitiosum, ac paulò in-
ferius:

20 Cedò, qui vestram Remp.) Apparet carmen esse
iambicum tetrametrum: & constat addita dictione,
tantam, quæ in nostris vulgatis exemplaribus ha-
stenus non habebatur, ut legatur ad huc modum:
Cedò, qui vestram Rempub. tantam amissistis tam
citò? Sed alter versus non perinde constat suis pe-
dibus, nisi legamus: Porro veniebant rhetores no-
ui, stulti, adolescentuli. Et verisimile est scribam
pro rhetores posuisse oratores, ceu vocem idem
pollentem. Caterum quod in vulgatis codicibus
habetur scriptum, ut est in Ennij poetæ libro: in al-
ijs, ut est in Ennij posteriore libro, haud dubiè
mendosum est. Legendum autem, ut est in Næuij
ludo, siue in Næuij poetæ ludo: nam & Theodo-
rus vertit ἐν τῷ Νέει. Præterea quod in nostris ha-
betur, Sic enim percontantur, quemadmodum le-
gisse videtur Theodorus: alij legunt, Sic enim per-
contanti, ut est in Næuij ludo, respondentur & alia,
& hoc in primis.

21 Cum ætate processisset.) Qui prouectæ sit ætatis,
eum dicit in ætate processisse.

22 Ne perdam memoriâ.) Vulgò putabatur officere
memoriæ, si quis legeret inscriptiones sepulchrorum.

23 Omnia quæ curant.) Aliter curò, quibus prospici-
o: aliter ea, quæ mihi curæ sunt.

24 Ad summam senectutem.) dixit, sicut ad extre-
mum, pro postremo loco. Et nouè dixit facere tra-
gœdias, pro scribere.

IN LIB. DE SENECTUTE.

25 Quàm illud idē.) Fortasse videbor nodū (quod aiunt) in scirpo quærere. At mihi videtur locus nō carere mendo: siquidem hic sermo, Melius Cæcilius de sene, &c. videtur esse, nō Catonis probantis quidem superiorem Cæcilij sententiam, sed hanc non perinde probantis, quam his verbis complexus sit:

Ædepol senectus, si nihil quicquam aliud vitij

Apportet secū, cū aduenerit, vñ id est satis,

Quod diu viuendo, multa, quæ non volt, videt.

Sunt senarij tres comici: & sermo non sapit orationem rhetoricam, vt nihil quicquam. & apportet secum, & quæ non volt. Hæc nimirum comicorum veterum sunt. Quanquàm verò proximum est Lælij personam ab hoc loco submouendam esse, vt accipiamus Catonē ipsum diluere, quod sibi è Comico obiecerat: hic mecum facit Theodori Gazæ interpretatio. Nec apud hunc additur Idem: quæ vox mihi videtur adiecta abs quopiam volente explicare, quid demonstraret pronomen illud, qui subiecerit, Id est: ac rursus ex (Id ē) abbreviato factum Idem.

26 Illud verò idem.) Rursus hic sermo videtur esse Catonis sibi locum alterum obijcientis ex eodem poeta, citantis alios duos è Cæcilio sanarios:

Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,

Sentire ea ætate esse odiosum se alteri.

Quod si versus duriusculi sunt, nemo miretur, cū alicubj Cicero scriptorem hunc ferreum vocet. Citantur autem apud Nouium Marcellum ex Ephesione in dictione Senium: vbi non additur etiam, & deputo legitur, non reputo.

27 Facit sibi audientiā.) Nouèdixit, neq: nō eleganter tamē, pro eo quod erat, reddit attentū auditore.

28 Nec erat ei verecundum.) Opinor pro verecundum, legendum verendum, nisi forte idem est verecundum, & verendum.

29 Nec vos quidem.) Citatur alibi.

30 At multi ita sunt.) Hoc loco quidam admiscuerant rursus personam Lælij, cum sit sermo Catonis sibi ipsi hæc obijcientis, ac sibi mox respondentis.

31 Nisi tanquam lumini.) Tāquam adhibuit ad significandam similitudinem.

32 Quanta percipi potest maxima.) Hanc sermonis figuram & antè notauimus.

33 In Gallia exhortatus est à scorto.) Si locus mēdo vacat, exhortatus est, dixit passiuè.

34 Damnati rei capitalis.) Dānati capitis, vsitatus est: Dānati rei capitalis, hoc venustius, quò rarius.

35 Cereo funali.) Funale dixit tedam, aut facem ex vinctis funibus contextam.

36 Tum comotationem.) Græci Latine non loquuntur: sed Cicero interpretatur, quod Græci dicunt *συμπόσιον, ἢ σύνδηνον*.

37 Magisteria delectant.) Magisteria videtur dicere regna conuiuialia.

38 Emeritis stipendijs.) Emeritos milites vsitate dicimus: Emerita stipendia, rarius est.

39 Secumq, vt dicitur, viuere.) Apparet idem esse cum illo, Tecum habita.

40 Fabulam eliciisset.) Vide num locus mendo vacet. & num legendum, edidisset.

41 Versiculo quodam.) Versus adhuc extat:

Γηράσκω δὲ αἰ' πολλὰ διδασκόμενος. 2.

Astiduè discens plurima, fio senex.

41 Existit tanquam ad articulos.) Eleganter dixit gemmam existere, quæ emergit: & ad articulos dixit, pro iuxta articul.

43 Non illius quidē iustæ.) Vide lib. 2. Offic. nu. 33.

44 Quod cuique temporis.) Quod temporis, pro quod tempus, siue quantum temporis.

45 Coagmentauit.) Pro coniunxit, siue conglutinauit.

46 Neque funera fletu faxit.) Nouum est facere funus, pro agere exequias.

47 Quod ad eam propius adsum.) Nouum est adsum

IN PARADOXA CIC.

sum ad eam, eoq̄ visum est annotare.

48 Utinam essem terminaturus.) Vt naufragium facit, cui navis frangitur: ita terminat vitā aut gloriam, cui finitur gloria aut vita.

49 A calce ad carceres.) Mirē coniunxit diuersas metaphoras. Siquidem à calce, sumptum est à corpore humano: ad carceres, sumptum est à spatio ludorum equestrium.

IN PARADOXA CICERONIS.

1 **S**ed dicendo consequi tamen.) Conduplicauit coniunctionem, sed tamen: sicut fit in attamen.

2 Quæ nō sanē probantur in vulgus.) Nouē dictum in vulgus, pro vulgò.

3 Quasi punctis quod proposuit, efficit.) Rursum efficit, positum pro colligit.

4 Ludens conieci.) Conieci, pro collegi positum, sed tumultuariē.

5 In tuo nomine apparuit.) Nouē dictum videtur, in tuo nomine: & apparuit dixit, pro in apertum prodijt, ἐφάφη: subindicans hoc opus non esse huiusmodi, vt debeat in lucem & in publicū exire.

6 Quæ dicuntur in scholis δεξιᾶ.) Δεξιᾶς positiones sunt, & argumenta disputatium. In nonnullis codicibus falsò scriptum erat κλισίᾶ, & adiectū possessiua: quanquam & in cæteris positiua, non à Tullio additum, sed à lectore reor adiectum fuisse.

7 Non modò nō repugnanti.) Non modò posuit in posteriore sermonis parte, præter morē vulgariū.

8 Suis quisq; fungitur moribus.) In alijs scriptum comperi fingitur, & rectius sanē. Neq; enim dubiū, quin retulerit ad prouerbiale dictum, cuius meminit Cornelius Nepos in vita Pomponij: Suam: cuique

cuique mores fingunt fortunam. Proinde & hic legendum arbitror, Suis cuiq; moribus fingitur; aut certe, vt minimum demutemus, Suis cuiusq; moribus fingitur.

9 Matellionem.) Arbitror dici signum representas seruum porrigentem matulam.

10 In libertatem vindicari vult? Mintme.) Hic in nonnullis codicibus adduntur ea, quæ paulò inferiori adiunguntur, quibus & possumus, & debemus. Rursus quæ sequuntur, quibus & possumus & debemus, videntur à contextu reuulsa. Sic enim appareat legendum: Quid enim adiungitur, nisi vobis vnluersis, quibus & possumus & debemus? Dominum mutare, non liber esse vult. Nos vero si quidem, &c.

11 Et fructuosas.) Rursum fructuosas dixit, pro frugiferas. Hoc admonendum putavi, quod quidam abhorrent ab hac voce, tanquam parum Ciceroniana.

IOANNES MATTHÆVS

P H R I S S E M I V S.

285: Æthionis tabula.) Mirum, quàm hic variant exemplaria, dum in alijs auctionis, in alijs actoris, in alijs actionis, in alijs Actæonis legitur; quarum lectionum nulla satis aridet. Video fuisse, qui legerent Echionis: cui ego libentissimè subscripserim, cum inueniam apud Plinium Echionem insignem pictorem fuisse: & certum est Ciceronē hac de eiusmodi tabulis loqui, in quibus quippiam erat depictum.

ANNOT. ERAS. ROT.
IN SOMNIVM
SCIPIONIS.

Pag. 197. **I**lli autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurij & Veneris, modorum, septem efficiunt distinctos interuallis sonos: qui numerus rerum omnium fere modus est. Hic locus nonnihil torquet eruditos. Nam & in nostris exemplaribus habetur varius, in nonnullis sic habetur: Octo cursus, quibus eadem vis est modorum, septem efficiunt. Nec vlla mentio fit Mercurij & Veneris. At Theodori versio discrepat ab vtraque lectione. Sic enim reddidit: κεῖνοι γεμευοὶ οὐκ ἄνδρόμοι, διὰ τὴν αὐτοῖς προσέσι δύναμις, ἐπτα διωρισμένους τοῖς διαστήμασι ἤχας ἀποτέλουσιν. ὅσις δὴ τὰ ἀείθμους σύνθεσμος ἀντικρυς τὰ μὲν ὄντων ἐσίν, id est: Illi autem octo cursus, quorum gemina iisdem vis inest, septem interuallis distinctos efficiunt sonos: qui sanè numerus planè rerum omnium modus est. Videtur enim pro modus legisse nodus, qui vertit σύνθεσμος. Qui addiderunt, Mercurij & Veneris, videntur terræ quoque dedisse suum sonum. Quanquam totum hoc de concentu orbium commentum, dictu iucundius est, quam verò similis. De terra certè non sensit Cicero, quam vnâ facit immobilem, docens reliquorum orbium sonos ex agitatione motuq; cieri. Hoc isti parû animaduertentes, ne sint soni nouem, eandem vocem trihuerunt Veneri & Mercurio: quod in organis musicis aliquoties fit, vt duæ chordæ reddant eundem sonum. Iam quòd Cicero loquitur de septenario, cum orbes sint octo, bifariam potest explicari. Primum, vt summa acuta, & ima grauis, accipiantur pro eadem, propter summam consonantiam, veluti

A R G. P H I L. M E L A N C H.

luti fit in Magade. Deinde, vt in Ciceronis sermone septem referamus non ad Sonos, sed ad Interuallis, efficiunt sonos distinctos septem interuallis. Siquidem in $\delta\iota\alpha\pi\alpha\rho\sigma\omega\mu$ octo quidem voces sunt, sed interualla non nisi septem. Porro quod M. Tullius ait eandem esse vim modorum in illis octo, non sentit omnes idem sonare, sed ad harmoniam absolueudam pariter agere. In quo differunt omnes à terra, cui talis vis non adest. Quid autem sequutus Theodorus, verterit $\delta\iota\tau\tau\eta$, non satis queo diuinare, nisi fortè sensit de duplici motu $\sigma\pi\alpha\rho\alpha\tau\eta$, non de sonis. Quanquam in his quid attinet torqueri, cum ipse sermo Græcus non satis cohæreat? Et fieri potest, vt Theodorus aliud scripserit, quam legimus. Si tollantur ea verba, quæ satis apparet ab eruditior quopiam addita, demonstrauimus nihil esse scrupuli.

A R G V M E N T V M P H I L. M E L A N C H T H O N I S I N O F F I C I A C I C E R O N I S.

Quid conferat lectio librorum de Officijs M. Tullij Ciceronis.

 V E R M A D M O D V M vetant in exercendo sterili solo aut sumptus facere, aut sumere laborem: ita lecturis scriptorem aliquem in primis videndum est, quid doceat, & quam inde accessionem ad studia nostra facere possimus. Porro vix pauci in relegendis scriptoribus secum ipsi deliberant, ecquod operæ pretium facturi sint: & bona pars discit in vniuersum nescit, ad quem scopum studia omnia dirigenda sint. Proinde initio huius libelli & argumentum operis indicandum est, & quid conferat

ferat studijs nostris. Ea demum est solida eruditio,
 de rebus moribusq; rectè iudicare posse: deinde quæ
 animo comprehenderis, perspicuè & commodè ex-
 plicare, atq; eloqui. Rerum cognitio ad indicandū,
 & ad parandam prudentiam est necessaria. Ma-
 gna in primis optimorum verborum copia requi-
 ritur ad dicendum. Voco autem rerum scientiam
 physiologiam, mathemata, præcepta de civilibus
 moribus. Nā de religione hīc nihil dicimus. Estq;
 ad communem vitam in primis vtile ea tenere,
 quæ de moribus, deq; civili vitæ consuetudine tra-
 dita sunt. Beluam dicas, non hominem, quisquis
 nō est excultus hoc doctrinæ genere, & ad huma-
 nitatem, & civilia officia assuefactus. Nam vir-
 tutis incunabula atque rudimenta sunt hæc literæ,
 quibus ad honestatem teneri animi aluntur, & in-
 citantur. Porro non aliud extat libellus de mori-
 bus absolutior Officijs Ciceronis. Diligentissimè
 enim præcepit de omnibus vitæ partibus, quid de-
 ceat quàmlibet ætatem. Accedit hac etiam, quòd
 iusto ordine formas virtutum proposuit, vt exta-
 rent ob oculos lectoribus, tanquam regulæ omniū
 consiliorum et factorum. Fecit enim quatuor vir-
 tutis membra: Prudentiam, Iustitiam, Fortitudi-
 nem, Modestiam: quæ tanquam locos communes
 proponant sibi adolescentes, vt eò referant omnia
 de moribus consilia, & quos iudicaturi, quid de-
 ceat) cen Theseum Theseus filium sequantur. Nā
 vt Zeufis, cum Helenam Crotoniatis pingeret,

inclu-

inclusam habebat in animo pulcherrimam quan-
 dam mulieris speciem, seu (vt Græci dicunt) δεικνύ-
 collectam ex optimis exemplis : ita iudicatu-
 moribus oportet animo tenere tanquam formas
 quasdam virtutum descriptiones, quas consulant,
 quas intueantur, in quas defigant oculos, quoties
 de honestate deliberant. Neq; ego hinc de religione
 dico, quæ ex sacris literis petenda est. Civilis vi-
 tæ consuetudo à Cicerone describitur, cum qua
 religio nihil pugnat. Scripsit de Officijs etiam di-
 xit Ambrosius: credo, vt pueris inculcaret reli-
 gionem, de qua videbat in Cicerontanis nihil præ-
 cipi. Verum ego religionem ex diuinis literis cen-
 seo hauriendam esse : de civilibus moribus malim
 audire Ciceronem, qui maximis rebus gestis, ver-
 satus in Republica principe orbis terrarum, vsu
 pleraq; comperit, pleraq; ex Græcorum scriptis, qui
 maximas ciuitates gubernarunt, vertit. Habes
 itaq; quid hic libellus ad iudicandum conferat. Est
 enim vel prima prudentiæ pars, tenere præcepta
 de moribus. Est autem Cicero res partitus in ho-
 nestæ & vitia. Honestatis partes in primo libro
 tractat, vbi primum virtutes definiunt dialectica
 quadam consuetudine : deinde cõgerit multa præ-
 cepta de moribus, velut in acervum. In secundo li-
 bro res omnes enumerat, quas natura ad vtilita-
 tem, seu vsum hominum condidit: docetq; quem ex
 quaque re vsum percipere debeamus. In tertio
 confert cum honestate vtilitatem.

Quid

IN OFFIC. CICERONIS.

Quid ad dicendum conferat libellus

Ciceronis de Officijs.

PRæterquàm quòd, vt cætera Ciceronis omnia, magnum numerum lectissimorum verborum, & figurarum suppeditabit hic libellus: ideo etiam ad dicendum aliquantò plus, quàm pleraque alia scripta, confert: quia locorum aliquot communium formulas, & propemodum simulacra continet. Porro, cùm hi loci virtutum ac vitiorum regulæ sint, ad quas hominum mores & facta exigimus in iudicando; oratio etiam omnis referri ad eos debet: inde argumenta, amplificationesq; repetantur: vt si quis in ingratum dicat, multa illi non de persona tantum, sed de ipso etiam vitij genere erunt dicenda: eritq; danda opera, vt intelligant auditores, quanta sit in eò vitio turpitudine. Verùm id nemo præstare poterit; nisi locorum illorum formulas bene meditatas habeat, & exempla veterum teneat, vnde verba, sententias, & ornamenta mutuetur. Erit itaque hic libellus veluti penu; & (sicut inquit Tbucydides) ἡνίκ᾽ ὅτε, vnde depromant orationem studiosi, de quacunque dicendum fuerit. Hinc argumenta, hinc sententias, hinc figuras, hinc apta verba excerpant M. Cicero magnum instrumentum eloquentiæ id esse putauit, habere locos in numero, paratos, atq; expeditos: in quibus procudendis multum profectò Ciceronis exemplis adiuiabimur. Quæ enim potest de dolo malo; deq; æquitatē vberior, grauiorue disputatio

disputatio excogitari, quàm illa de re in tertio
 Officiorum? qua ad innumerabiles causas ceu Del-
 phico gladio uti possis. Plurimum etiam ad dicen-
 dum conducunt narratiunculae, quae sunt in hoc
 opere & multa, & varia. Quondam in Rhetori-
 ca progymnasmata erant διγυμνάτια: sic enim
 vocarunt. In quo genere qui se volent exercere,
 magnam hinc exemplorum copiam inuenient. Et
 cum nihil sit difficilius, quàm commodè narrare,
 non est alia exercitatio fructuosior, quàm haec.
 Quanta (Deum immortalem) elegantia, quantus
 lepos est in narratione gestorum Arati Sicyonij in
 secundo libro? Non minorem laudem meretur
 Gygis Lydi historia versa ex Platone, in libro ter-
 zio. Similes aliae multae sunt in hoc commentario-
 lo, quas sibi ad imitandum proponant, quicunque
 tolerabiliter dicendi studio tenentur. Eaq; exerci-
 tatio nō tantum augebit verborum suppellectilem,
 sed etiam, quae mihi in dicendo pene maxima vir-
 tus videtur, bene disponendi scientiam. Nam in-
 docti non tantum adulterinae monetae verbis ora-
 tionem obscurant, sed ita etiam confundunt, ac
 miscent omnia, ut intelligi prorsus nequeat. Scho-
 lia alicubi breuissima adscripsimus, quae indica-
 rent lectori orationis ordinem, & dispositionem:
 quam qui deprehēderint, facile sententiam scripti
 adsequentur. Nam de consilio auctoris pronuntia-
 re, aut iudicare nemo potest, nisi seriè orationis a-
 nimaduersa. Vbi sententiam collegeris, hinc immo-
 randum

randum erit in singulis membris orationis: videndum quo genere verborum, quibus schematis orationis usus sit Cicero. Estq; cum illius oratione certandum, & nostris verbis exponendum argumentum. Ita fiet, ut & sententiam propius aspicias, & clarius appareant lumina Ciceroniane orationis, ubi cum tua $\omega\alpha\phi\epsilon\phi\acute{o}\sigma\alpha$ contuleris. Interea & verba, & sententiae auctoris obiter firmius adhaerescant animo. Sed faciamus in exordio periculum. Initio proponit Latine se de Philosophia ad filium scribere: quod totidem verbis dici poterat. Verum est addita occupatio, cur in tanta copia Graecorum scriptorum ipse Latine scribat iisdem de rebus, quas Graeci copiosissime splendissimeq; tractauerunt: & facta praeceptoris mentio, & urbis: & (ut in distributione) sua cuique subiecta ratio. Estq; $\omega\epsilon\pi\iota\delta\iota\mu\acute{\alpha}\varsigma$ cum occupatione coniuncta propositio: Quamquam extant de moribus sapientissime scripta multa à Graecis, & cum Cratippus doctrina, tum Athenae ipsae exemplis te erudire queant: tamen, quia meus mos est Latina cum Graecis coniungere, volebam Latine ad te Philosophica quaedam scribere. Ad eundem modum in omnibus partibus orationis Ciceroniana sententiae, earumq; figura exsurgunt.

****

PHIL

PHILIPPI ME-
LANCHTHONIS AN-
NOTATA IN M. TVL.
CIC. LIBROS DE
OFFICIIS.

Q Vanquàm.) pag. 3. lin. 20. Propositio. Latine de philosophia scribo. Estq; figura occupatio, tametsi Græcis abundes.
Sed etiam in dicendi.) pag. 3. lin. 28. Circumstantia. Sæpe alias Latine scripti de Philosophia.

Quamobrem.) pag. 5. lin. 18. Reiectio.

Non pœnitebit.) ibidem, lin. 8. id est, non parum videbitur : sicut Terent. in Heautont.

Sed tamen nostra.) ibidem. Res alij fortè tradent non infœliciter, at mea proderunt ad Latine dicendum.

Nec verò arroganter.) ibid. lin. 13. ἀλλοιοῦλα, cur sua putet conducere ad locupletandam facundiam.

Vis enim dicendi maior est in illis.) ibidem li. 21. Duplex est dicendi genus, tragicum & violentum in forensibus orationibus, comicum & sumptuosum in philosophicis disputationibus.

Et id quidem nemini.) pag. 4. lin. 23. Amplificat collatione Græcorum, quod nemo elaborarit in vtroque genere dicendi.

Sed cum statuissem.) ibid. lin. 31. Secunda pars præfationis, cur de officiis scribat.

Nulla enim vitæ pars.) pag. 5. lin. 10. Commendat ab utilitate.

Communis est.) ibidem, lin. 22. Ab exemplis aliorum.

Sed sunt, &c.) ibidem, lin. 26. Taxat eos, qui parum ciuilitè præceperunt de officiis.

Nam

IN I. LIB. DE OFFIC.

Nam qui sum. bon.) ibid. lin. 25. Hoc ad Epicureos pertinet: quanquam enim summum bonum in voluptate ponat Epicurus, tamen nō potest Perpetuō voluptatē inter optima ducere. Sæpe enim honestatē coget natura præferre: neq; enim promiscuas libidines probare poterit: itaque à natura vincitur.

Quoniam Aristonis.) pag. 6. lin. 44. Aristo & Pyrrho nullum delectum mediarum rerum reliquerunt, ut inter optimè & pessimè valere, inter inopiā & diuitias nihil dicerent interesse. Id verò alienum est à communi vitā, & ciuili consuetudine. Herillus solam scientiam dicebat esse bonum.

Placet igitur.) ibid. lin. 23. Principiō definitio est concipienda ex Dialecticorum doctrina.

In præceptis, &c.) pag. 7. lin. 17. Sicut medicina dupliciter tractatur: nam aut μεθοδικῶς causæ morborum excutiuntur & remediorum, aut tantum præcepta sanitatis, aut remedia traduntur, quod sæpe solent aniculæ imperitæ causarum: ita de Officijs bifariam scribitur. Nam aut natura hominis, & finis bonorū μεθοδικῶς inquiritur, aut παλαιῶτεῖς tantum traduntur sine disputatione accuratiorē de naturā hominis, & de bonis: ut sunt præcepta Phocylidis, aut Theognidis, aut quæ dicuntur Catonis. Hoc modo Cicero profitetur hīc se præcepta congesisse.

Quod Græci κατ'ὅρ. ibid. lin. 29. κατ'ὅρθωµα perfectum officium est: & negabant vllum factum esse cuiusquam tale. Medium verò officium tribuebant mediocribus & ciuilibus viris: quare hīc περὶ κατ'ὅρθωµάτῳ nihil disputat, quæ tantum disputando imaginamur: sicut perfectum oratorem, aut alias species in artibus.

Triplex igitur.) pag. 8. lin. 3. Genera rerum, ad quæ tanquā ad scopos diriguntur omnia consilia, & facta: sunt honestū, & vtile: quæ sibi pueri proponāt, ut discrimina & renū, & factorū humanorū pspiciāt.

****

2

Princi-

PHIL. MELANCH. ANNOT.

Principio.) pa. 9. li. 13. Vtilis in primis disputatio, quomodo sint innata semina virtutum humanis animis. Illa semina dicuntur alio nomine leges naturæ, suntq; ὑπολήψεις quædam, hoc est, opinionæ, quas ex natura sine doctore tenemus de moribus: Nemini iniuriam facere, Tueri sobolem, & commissos nostræ fidei, Non nimio labore, aut luxu naturam corrumpere, sed modum in dictis, factis, vitæq; omni conservare.

Eademq; natura.) ibid. lin. 23. Iustitiæ semina.

Itaq; cum sumus.) pa. 10. lin. 10. Prudentiæ semina.

Huic veri.) ibidem, lin. 16. Fortitudinis semina.

Nec verò.) ibid. lin. 22. Modestiae semina.

Ut ait Plato.) pag. 11. lin. 10. Ex Phædro Platonis,

Διὸς ὅς ἂν παρείχεν ἔρωτας, εἰ ζῆστον
ἑαυτῆς ἐναργὲς εἰδωλὸν παρείχετο εἰς ὃ μὴ
ἴδου.

Sed omne.) ibid. lin. 15. Diuidit honestum, & singulis virtutibus proprium munus assignat. Species honesti quatuor sunt virtutes. Iustitia suum cuique reddit. Prudentia deliberat de omnibus rebus. Fortitudo commissos nobis tuetur. Modestia naturam conservat, ne nimius vel labor, vel luxus corrumpat.

Primus ille.) pag. 12. lin. 20. Prudentia est veri cognitio.

Tempus & diligentiam.) pag. 12. lin. 11. Tempus enim est artium autor. Et sane perniciosum est pronuntiare de ijs, in quibus non sis diu versatus.

Omnis autem cogita.) ibid. lin. 16. Prudentiæ munera, de moribus deliberare, & naturam inquirere.

Sed iustitiæ pri.) ibid. li. 18. Iustitiæ munus est, nec corpus alterius, nec res occupare.

Atque ut placet Stoicis.) pag. 10. lin. 15. Communicatio rerum quam priuatarum ratione fit.

Fundamentum autem iust.) ibid. lin. 24. Fides vinculum est contractuum.

Sed

IN I. LIB. DE OFFIC.

Sed iniustitiæ, &c.) pag. 15. lin. 2. ἀντίθεσις. Vis, & fraus duo vitia pugnancia cum iustitia.

Nulla sancta lo. pag. 16. lin. 2. Lucanus

Nulla fides regni socijs, omnisq; potestas

Impatiens consortis erit.

Temeritas.) ibidem. lin. 27. aliter tempestas.

Desertos esse.) ibid. lin. 29 Epicurei dogma est, λάθε βιάσας, quo vetuit attingi Respublicas. Id reprehendit hic. M. Cicero. Est autem & apud Horatium:

Nec vixit malè, qui viuens moriensq; fefellit.

Aut odio quodam hominum.) pag. 17. linea 13.

τίμωρες οἰμῶν ἀνδρῶν οἱ taxantur.

Sed incidunt.) pag. 18. lin. 11. Iustum ex circumstantia: id verò etiam ad summam iustitiæ legem referendum est, ne quis lædatur. Nam inferiores leges omnes ita demum sequendæ sunt, si cum summa illa consentiant. At depositum gladium si reddas furioso, summam legem violaueris.

Ex tribus enim optatis.) ibid. lin. 26. Optauerat, Theseus à Neptune, ut Minotaurum conficeret, ut adiret inferos, ut Hippolytus discerneretur.

In rem præf.) pag. 19. lin. 3. In iudicium. nam in ipsis finibus primum disceptabatur.

Iniuriæ suæ pœnitere.) pag. 20. lin. 6. Quem pœnitent facti, is propè non peccauit.

Cum verò.) pag. 12. lin. 14. Causarum aliarum moderationem, aliarum sæuitiam requirunt.

Deinceps ut erat.) pag. 25. lin. 1. In beneficentia spectandum principio, ne violetur iustitia. Itaque tria præcepta colligit. Primum, ne beneficijs nostris lædantur vel ipsi qui accipiunt, vel alij. Alter locus, ut pro modo facultatum nostrarum largiamur. Tertium est, ut pro dignitate demus: ne, quod in proverbio est, Suem Veneri. Item, Beneficium dando accepit, qui digno dedit.

Quoniam autem viuatur.) pag. 26. lin. 19. Hinc il-

**** 3

lud

Iud est, Mores amici noueris, non oderis: quia quædam amicorum vitia ferenda sunt.

Virtutibus lenioribus erit ornatus.) pag. ead. lin. 25. Qualis est apud Terentium in Adelphis Mitio.

De beneuolentia.) pag. 27. li. 5. pro titulo. Quo ordine collocanda sint beneficia. Ac primum quidem bene meritis gratia est referenda. Est autem totus locus de gratitudine, nonnihil rhetoricis amplificatus argumentis.

Quo quisque animo.) pag. 28. lin. 28. Modus in re-metiendis beneficijs.

Optimè autem.) pag. 28. lin. 13. titu. Quomodo considerata sit vitæ communitas. Aperit autem fontes societatis humanæ, & quomodo natura nos finxerit ad communicanda officia, addidit enim orationem, vt significaret nos ad societatem factos.

In qua.) pag. ead. lin. 28. Quomodo sint res communicandæ. Sunt enim primum omnia communi-canda, quæ citra incommodum aut iniuriam præstari possunt, iuxta prouerbium, πάντα τὰ τῶν φίλων κοινά. Sunt autem humanissimi versiculi Ennij, qui docent quæ res sine iniuria communi-cari possint.

Gradus.) pag. 29. li. 24. Quo ordine gratificandum sit. Ordine autem, quem natura parit, sunt coniux, liberi, parentes, cognati, propinqui, ciues, amici, virtute adiuncti.

Qui cum vna do.) pag. 30. lin. 12. Platonis est 6. de legibus, οἷον εἰς ἀποικίαν ἀφικνεσμενός αὐτός. Ad hunc modum sæpe aliàs elegantissimæ figuræ ex Platone versæ sunt.

Vnus fiat ex plur.) pag. 31. lin. 4. σώματα μὲν δύο, ψυχὴ δὲ μία.

Quo est detestabilior.) ibid. lin. 15. πᾶσι, rhetoricum ornamentum obiter accersitum. Inuehitur autem in eos, qui lacerarunt Rempub.

· IN I. LIB. DE OFFIC.

Sed in his.) pa. 30. li. 3. Circumstantiæ sæpe mutāt gradus, ordinemq; eorum, quibus largiendum est.

Salmacida spolia.) pa. 33. lin. 16. Metaphora à Salmaci fonte, de quo Ouid. Metamorphos. 4. Reliquas historias require ex Iustino.

Leuctris.) ibidem, lin. 21. Sabellicus legit Leuctris, Stratoq;. Nam Stratos vrbs est, de cuius gestis rebus Thucyd. lib. 2. scribit. Stratocles verò dux Atheniensis ad Chæroniam, de quo Æschines κατὰ Κτησιφῶτος. Cætera nomina sunt locorum insignium, non ducum.

Sed ea.) ibid. lin. 29. Fortitudo iustitiæ propugnatrix est: ergo vbi à iustitia remoueris, furor est, non virtus.

Sed illud odiosum.) pag. 34. lin. 16. Cognatum fortitudini vitium, ambitio.

Difficile autem, &c.) ibid. lin. 23. Prouerb. χαλεπὰ τὰ καλὰ.

Omnino.) pag. 35. lin. 18. Partitur fortitudinem in domesticam, & politicam. Domestica priuatum animum armat aduersus fortunam: de qua dixit Horatius,

Æquam memento rebus in arduis.

Seruare mentem, non secus in bonis,

Ab insolenti temperatam letitia.

Politica tuetur societatem ciuilem hominum.

Cauenda est, &c.) pag. 36. lin. 21. Inuictum animum aduersus gloriam gerere oportet.

Multi autem & sunt.) pag. 37. lin. 1. De ijs, qui se à Republica remouerunt, τίει δ' τινι λάθε βιάσας.

Sed cum pleriq;.) pa. 39. lin. 8. Disputatio est, qua ostendit res urbanas maiores esse bellicis, & togatorum, consilia Imperatori laudi præponit. Locus communis: Artes pacis, & virtutes togatæ, quibus domi Respub. tenentur, ac reguntur, non sunt inferiores artibus belli, seu castrensibus virtutibus.

PHIL. MELANCH. ANNOT.

Nam & urbana negotia prudentiam, magnitudinem animi, & præsentiam animi non minorem requirunt, quam bella.

Bellum autem ita suscipiatur.) pag. 41. lin. 20. Notetur, bella pacis causa suscipienda.

De evertendis.) pag. 42. lin. 20. Describitur officium Imperatoris in bello, vique evertenda, diripiendaque.

Periculosa, & callida consilia.) ibid. lin. 28. *θερμὰ*, sicut apud Aristotelem *θερμὸν ἔργον*, audax facinus.

Periculosas curationes.) ibid. lin. 26. Ut in mimo, Nunquam periculum sine periculo vincitur.

Plus adipiscare boni.) pag. 43. lin. 1. Extat in eam sententiam Augusti dictum, Aureo hamo piscari.

Promptiores igitur.) ibid. lin. 5. Quia publica salus priuata præponenda est.

Vt Callicratides.) ibidem, lin. 12. De Callicratide Xenophon in Paralipomenis lib. 1. *Καλλι-
κράτιδης ὃ εἶπερ ὅτι ἡ Σπάρτη δὲ μὴ
κἄκιον οἱ κἄται αὐτὸν ἀποτανόντες, φεύ-
γειν ὃ αἰσχρὸν ἐστὶν ἔφη.*

Cleombrotus inuidiam timens. ibidem, lin. 21. Cur dixerit de Cleombroto, quod esset inuidiam timens, intelligi non potest, nisi ex historia, quæ extat in lib. 6. *Ἐνθα δὲ τῷ Κλειομβρότῳ δι μὲν
φίλοι προσιόντες ἔλεγον, ὡς Κλειόμβροτε, εἰ
ἀφ᾽ ἡσας τὸς Θηβαίους ἀνευμάχης κινδυνύν-
σαις ὑπὸ τῇ πόλει τὰ ἔσχατα παθεῖν. Αἰ-
ναμνησθήσονται γὰρ σὺ, καὶ οὐκ εἰς κινῶς κί-
φαλὰς ἀφικόμενος, δὲ τῆς χώρας τῇ Θη-
βαίῳ ἰδῆσας, καὶ ὅτι ὑπερὸν στρατὸν αἰ-
πεκρὸς*

πεκρῶδες τ' ἐμβολῆς, Ἀγνοιάς αἱ ἐμὲ
 βάλλοντ'· διὰ δ' τ' Κιτάρων· Εἴπερ οὐκ ἦ
 σαυτὸ κύδ' ἢ τ' πατρίδ'· ἐπιτυμῆς,
 ἀκτεῖον ἐπὶ τοὺς ἀνδράς. οἱ μὲν φίλοι τοι-
 αῦτα ἔλεγον. οἱ δ' ἐναντίον, νῦν δ' ἡ, ἔφα-
 σαν, δ' ἡλώσῃ ὁ ἀνὴρ, ὃ τῷ ὄντι κήδεσσι τῶν
 Θηβαίων, ὥσπερ λέγεται. id est, ibi Cleombro-

tum amici accedentes dicebant: Si dimiseris Cleo-
 brote Thebanos sine pugna, periculum est, ne à ci-
 uibus extrema patiaris. Obijcient enim, quod neq;
 hostium agrum vastaueris, cum in Cynos Cephalas
 ventum est, neq; postea data pugnandi copia, cum
 hoste conflixeris, cum Agesilaus iniquiore loco
 per Cithæronem toties adortus sit hostes: proinde
 si quam tui rationem habes, aut patriam retinere
 cupis, dimicandum est. Atque hæc amici dice-
 bant. Æmuli verò, Nunc, dicebant, palam erit, an
 verū sit, eū cum Thebanis colludere, sicut dicitur.

Omnino.) pag. 34. lin. 2. Vltimum præceptum,
 ne totam Remp. complectantur ij, qui præfuturi
 sunt Rebusp. Nam & nostris temporibus dum soli
 plebi consulunt concionatores, euertunt Respub.

Miserima est omnino ambitio.) ibid. lin. 28. Vt
 cū iustitia, ita cū vera fortitudine, ambitio pugnat.

P. Africanum, & Qu. Met.) pag. 45. lin. 6. Vide Va-
 lerium Maximum de moderatione animi.

Quæ placet Peripater.) pag. 46. lin. 2. Citat Aristo-
 teles sententiam de mediocritate. Nam Aristoteles
 omnes virtutes ita definiit, esse mediocritatem, in-
 ter extrema vitiosa: vt inter timiditatem, & auda-
 ciam fortitudo est.

In rebus prosperis.) ibid. lin. 10. Vergil.

*Nescia mens hominum fati, sortisq; futuræ,
 Est seruare modum rebus sublata secundis.*

Item.

Item Sallust. Secundæ res etiam sapientium animos fatigant.

Quanto superiores, ibid. lin. 21. *ὑπὸ μὲν* Bis vincit, qui sese vincit in victoria.

Vt equos, &c. ibid. lin. 21. Parabola insignis.

Temperantia & modestia, pa. 48. lin. 15. Sunt obscuro loci duo hic. Prior, quid inter honestum, & decorum intersit. Id fortasse potest ex hac similitudine intelligi. Bonus habitus corporis, seu valetudo, bonum colorem gignit: malus habitus, malum colorem. Ita honestas parit decorum. Estq; decorum, virtutis color quidam, seu species. Posterior locus, generale decorum nihil contra naturam facere. Nam facere eadem, prædari ex alieno, vt sunt contra naturam, ita deformia, & monstrosa sunt: Contra, dignitas quædam est, & pulchritudo in iustitia, in prudentia, & fortitudine: qui nihil faciunt hæc contra naturam. Speciale decorum est non modo nihil contra naturam facere: sed illa ipsa, quæ fert natura, delectu quodam, & ordine facere: vt cacare, nihil habet vitij: at si more Diogenis caces in publico, vitiosum erit. Hæc secundum decori genus requiritur in hac quarta virtute, quam Modestiam vocauimus: vt, non pugnat contra naturam vestiri peregrino more, at indecorum est, &c. Porro quod dicit Philosophos aliter de decoro loqui, atque poetas, id ita accipias: Philosophi negant decorum esse, si quid à natura dissentiat, vt in crudelitate neque dignitas, neque decorum est. At poetæ suum quoddam decorum singulis personis tribuunt, sicut pictores monstris etiam decorum quoddam tribuunt, tametsi, si naturam spectes, in monstro nihil est decori.

Officium autem, pag. 51. lin. 13. Sensus communis indicat, quid deceat in ijs actionibus, quæ non sunt contra naturam. Est autem modestiæ maxima vis in frandis libidinibus.

Duplex est enim vis, ibid. lin. 27. Duæ hominis partes

IN I. LIB. DE OFFIC.

partes, ὁρμὴν appetitio, & λόγῳ iudiciū de rebus.

Aprophthegma.) pagina. 53. lin. 16. Breue dictum Latini scitum dixere.

Sic & in animis existunt.) pag. 55. lin. 11. In decoro dijudicando primum natura hominis, deinde suum cuiusque ingenium spectandum est. Itaque hic varietatem ingeniorum tractat, iuxta illud:

Tu nihil inuita dices, faciēsue Minerva.

In C. Lælio multa hilaritas.) ibidem, lin. 16. Vide apud Siliū Italicū lib. 15. Lælij descriptionem:

-Cum dulcia solueret ora,

Aequabat Piliæ Neleïa verba senectæ.

Et Periclem.) ibid. lin. 21. De Pericle apud Thucyd. lib. 2.

Ἐκὼν μὲν δὴ αὐτὸς ὥρ τῷ τε ἀξιώματι, καὶ τῇ γνώμῃ, χρημάτων τε Διφφανεῶς ἀδωρότατος, κατέχευε τὸ πλεῖθος ἐλευθέρως, καὶ ἐκ ἐγένετο μᾶλλον ὑπ' αὐτῷ, ἢ αὐτὸς ἦγε. Διὰ τὸ, μὴ κτῶμεν ἐξ ὧν προσήκοντων, πλὴν δ' ὕναμις, πρὸς ἡδονῇ τι λέχον. ἀλλ' ἔχων ἐπ' ἀξιώσει καὶ πρὸς ὁρμῇ τι ἐντρίψει. ὁπότε γὰρ αἰδοιτό τι αὐτὸς παρὰ καιρὸν ὕβρει θαρσύντας, λέγων κατέπλισεν ἐπὶ τὸ φοβεῖσθαι, καὶ δειδιότας αὐτὸν ἀλόγως, ἀντίκαθίσει πάλιν ἐπὶ τὸ θαρσεῖν. Ἐγένετο τε λόγῳ μὲν δημοκρατία, ἔργῳ ὅμως τῷ πρώτῳ ἀνδρὸς ἀρχή.

Id est, Pollebat ille cum dignitate, tum consilio, minimè omnium pecunia expugnabilis. Plebem in officio liberaliter retinebat: neq; verò ex eius voluntate,

PHL. MELANCH. ANNOT.

Iuntate pendeat, sed eam sibi parere cogeat. Nā cum bonis artibus potentiam adeptus esset, nihil erat cur adsentiretur multitudini. Eamq; saepe offendeat, etiam cum pro autoritate refragaretur. Proinde siquando temere audere eam animaduertit, metu incusso dicendo repressit. Cōtra stultē formidatibus animū restituit. Videbaturq; in speciem summa rerum penes populum esse, verūm re ipsa penes vnum Periclem erat.

De Themistocle.) ibidem, lin. 27. Ex Thucydide lib. 1. Nam inde Cic. & hæc, & alia est mutuatus. Et quia personarum descriptiones apud historicos in primis obseruandæ sunt, & vel ad mores, vel ad eloquentiam multum conducunt, excerptimus:

ἦν γὰρ ὁ Θεμιστοκλῆς βεβαίῳτατα δὴ φύσει ἰσχυρὸν δηλώσας, καὶ διαφερόντως τι ἐς αὐτὸ μάλλον ἐτέρῳ ἄξιον θανύσασαι. οἰκεία γὰρ ξυνοίη, καὶ ὅτε προμαθῶν ἐς αὐτὸν οὐδὲν ὅτ' ἐπιματῶν τῷ τε πάρα χῆμα δι' ἐλαχίστης βουλῆς κρείττισον γνώμων, καὶ τῶν μελλόντων ἐπιπλείστον ὅτ' γενεσομένου ἀφ' ἑαυτοῦ εἰκαθεὶς, καὶ ἂν μὲν μετὰ χεῖρας ἔχοι, καὶ ἐξηγήσασθαι οἷός. τε ὦν ἢ ἀπ' αὐτοῦ εἶναι, κρῖναι ἱκανῶς οὐκ ἀπ' ἡλιακτο. το, τε ἄμεινον ἢ χεῖρον ἐν τῷ ἀφανῇ ἐτι προαίρεα μάλιστα καὶ τὸ ξύμπαν ἐπ' αὐτῷ, φύσει μὲν δυνάμει, μελέσσης, ἢ βραχυτῇτι κρατίως δὲ ὅτ' αὐτοσχεδίαζεν τῷ δεινῷ ἐγένετο.

Id est, Erat Themistocles firmissimo naturæ robore præditus, propter quod apud omnes eximia admiratione merito fuit. Suapte enim ingenio, quod doctrina neque exercebat, neque auxerat, præsentium & improuisarum rerum breuissima delibera-

tione

tione egregius erat astutator. Futura autem nemo
vnuquam vel longius, vel certius prospexit. Quae te-
nebat, inq; manibus habebat, explicare potis erat.
incerta vero, & obscura, donec deprehendisset, nō
acquiescebat. In rerum delectu, quo facto, quoue
præterito opus esset, nullis indicijs erat oculatissi-
mus. De quacunque re incidisset, dicebat naturæ
bonitate, negligentissimè meditatus. Neque quis-
quam hunc ex temporali in rebus necessarijs vsu
vnuquam vicit.

Et Pheræum Iasonem. pag. 55. lin. 12. Iason Phe-
ræus non est argonauta ille, de quo est in fabulis,
vt quidam suspicati sunt, sed fuit Thessalorū prin-
ceps, proximè ante Philipppum Macedonem: dictus
Phæreus ab oppido Thessalorum Φέραις, vbi im-
perauit. Extat autem eius elegās προσωπογραφία
apud Xenophontem lib. vi. adquam hic allusit Ci-
cero, scribens fuisse vastrum ingenium viri.

Φρόνιμ' ὃ μὲν ὅτ' ὡς στρατηγός ἐστιν, ὡς
ὅσα τελευτᾶν, καὶ ὅσα φθάνειν καὶ ὅσα
διάξειν ἐπιχρῆσθαι ὁ μάλιστα ἀφαιμαρβάνει. ἰ
καὶ νός γάρ ἐστι καὶ νικτὸς ὡς πρὸς ἡμέρας χῆ-
ναι, καὶ ὅταν ἀνέυδῃ, ἀείσειν ὅτι δ' εἴπνοιο
ποιοῦσάμεν, ἅμα πάνειναι οἰεται ἢ καὶ ἀ-
ναπάνειναι χῆναι, ὅταν ἀφίκηται ἐν ἄν ὅρ-
μῳ μὲν, καὶ ὅσα πράξῃται ἀδελῶν, καὶ τῶ
μετ' αὐτῶ δ' ἐταῦθα εἰδικεῖν. Ἐπίσταται δὲ
καὶ ὅταν ἐπιπονήσαντες ἀγαθὸν τι πρά-
ξωσιν οἱ στρατιῶται, ἐκ πλησσαι τὰς γνώμας
αὐτῶν, ὡς τε καὶ μεμαθήκησιν πάντες, οἱ μετ'
αὐτῶ, ὅτι ὁ κ' ὁ πόνωρ καὶ τὰ μαλακὰ γίγνε-
ται,

ταῖς καὶ μὴ ἐγκρατέατος γε ἐστίν, ὡς ἐγὼ
οἶδα τὸ πρὸ σώμα ἡδονῶν ὥστε ὅδε ὁ γὰρ ταῦ
τα ἀρχὸν λίαν ἔχει εἰς τὸ μὴ πρᾶτ' ἵν' αἰ τὸ
δεῖν.

Id est, Catus adeò dux est, vt cùm fallere hostem,
aut anteuertere, aut vi adoriri instituit, haud fere
frustreretur. Noctu ac die iuxta paratus: ne tum qui-
dem cùm conuiuium agit, otiosus. Nec antea ac-
quiescit, quàm eò, quò tendit, peruenierit, quàmq;
effecerit, quæ ex vsu sunt. Ad eundem modum &
milites aduefecit: quibus & prolixè indulget, vbi
facinus aliquod egregium fecerunt: estq; persua-
sum omnibus, qui apud eum stipendia merent, vo-
luptatem atque otium labore parari. Ipse verò om-
nium, quos noui, parcissimè voluptatibus fruitor:
quare nec hæ morantur quò minus rectè res gerat.

Lacedæmoniorum Lysandrum.) pag. 56. lin. 8.
Vice Plutarchi Lysandrum.

Xenocratem quidem seueriss.) ibid. lin. 18. Tanta
is fuit seueritate, vt Plato sæpe diceret ei, ἀνέυδεις
χάρισι.

Epilogos.) pag. 58. lin. 13. ἐπίλογος, nomen fabu-
læ: dicuntur autem Epigoni à Græcis posteri eo-
rum, qui Polynice duce ad Thebas occubuerāt. Hi
duce Alceone postea renouarunt bellum: cuius
belli meminere Diodorus Siculus in quinto, &
Pausanias in Bœotijs.

Menalippam, vel.) ibidem. lin. 13. Menalippa vte-
rum ferens, in carcerem coniecta est. Dio d. lib. 5.

Quam vt vitia fugiamus.) ibid. lin. 24. Horatius:
Est virtus vitium fugere, & sapientia prima, &c.

Ac duabus.) ibi. li. 27. Quatuor gradus facit, natu-
ram suā cuiusq; indolem, vitæ genus, in quod casu
incidimus, studiū, ad qd voluntate nos cōsulimus.

Idem fecit Timotheus.) pag. 59. lin. 15. Is Isocrate
præce-

IN I. LIB. DE OFFICI

præceptore vsus est tam familiariter, vt etiam in cã-
stris eum habuerit.

Et in quo genere vitæ.) ibid. lin. 26. Præcipit de
quarto gradũ.

Herculem Prodicium.) pag. 60. lin. 3. 4. Prodicus
rhetor finxit Herculi voluptatem, ac virtutem ad-
paruisse: Silius in Scipione lib. 15. imitatus est.

Sensim diffuere.) pag. 61. l. in. 18. Sic præcepit & in
libro de Amicitia.

Est igitur.) pagina 62. linea 12. Adolescentis offi-
cia. Hoc verò præceptum in primis est necessarium,
vt adolescens & in studijs, & in instituenda vita
proponat sibi aliquem, quem effingat, quemq; ex-
primat summo studio. Ideo Vergilius de Palæte ait:

-Sub te tolerare magistro (facta

Militiam & graue Martis opus, tua cernere

Assuescat, primis & te miretur ab annis.

Eadem apud Homerum de Achille.

Senibus.) ibidem. lin. 25. apud Homerum Nestor:

Βῆλ' καὶ μῦθοισι, ἤ καὶ γεράς ἐς γέροντας.

Sermo in circulis.) pag. 67. lin. 1. Comitas laudata
in Ennii carmine apud Gellium lib. 12. cap. 4.

Obiurgationes, &c.) pag. 68. li. 27. Plautus in Tri-
nummo: Ne amicum castigare ob meritam noxiam
immane est facinus, verum in ætatē necessarium:

Ira ablit, cum qua, &c.) pag. 69. lin. 5. Vergil.

-Furor iraq; mentem Præcipitant.

Et quoniam.) ibidem. lin. 31. Modus præscribitur
in ædificando: Xenophon in Oeconomico damnat
Φιλοκοδόμους.

Deinceps de ordo.) pag. 71. lin. 15. Quomodo cir-
cumstantiæ variēt officia. Obiurget Therfites Aga-
memnonem, seditiosum est: faciat idem Nestor,
videbitur è Rep. fieri.

Ἡ ὤξις est ordinis obseruatio: ἐνκαιρία, tempo-
ris obseruatio.

Et harum similibus.) pa. 73. lin. 5. Est sanè pruden-
tia

tia cum modestia cognata : sed modestiam hactenus vocamus, quatenus gestus ipsos, & tanquam illam auctionem, καὶ ὑποκρίσιν gubernat.

Fit enim nescio quo modo.) pag. 93. lin. 22. 23. Catul.

Sed non videmus, mantica quid in tergo est.

Qui mercantur, quod statim vendant.) pag. 75. lin. 12. Ij sunt ὡς πωλῶν.

Sed ab his partibus.) pag. 76. lin. 10. Collatio virtutum. Porro præferuntur eæ, quibus communis societas hominum inter ipsos conseruatur. Est itaque iustitia in fastigio virtutum.

Illud forsitan.) pag. 79. lin. 18. Societas ita seruetur, vt verecundia tamen, seu modestia non violetur.

Patefactus, &c.) pag. 80. lin. 7. Epilogus. Summæ autem sunt virtutes, quæ societatem communem conseruant.

IN SECVNDVM LIBRVM DE OFFICIIS.

Quemadmodum offic.) pa. 81. lin. 15. ἔλεγχον. Argumentum libri.
Quanquàm enim lib. no. comp.) Ibid. lin. 26. Cur philosophetur exponit, & occasionem quæ ad philosophandum detulit.

Quid est enim, per Deos, optabilius sap.) pag. 83. lin. 3. Exposita occasione, subiicit laudes philosophiæ. Est enim philosophia, cum naturæ peruestigatio, tum ciuile de moribus iudicium, & disciplina quædam, qua ad humanitatem, seu ad ciuiles mores, animi adsuefiunt.

Occurri-

IN II. LIB. DE OFFIC. CIC.

Occurritur, &c.) ibid. lin. 28. Occupatio cur tradat certa præcepta, cum tamen Academicus haberi velit, qui nulla de re pronuntiant. Est autem hæc longa disputatio, quam in his scholijs explicare non possumus. Duæ fuerunt sectæ, quæ non solebant pronuntiare, Pyrrhonij, & Academici. Pyrrhonij dicebant omnia iuxta incerta esse, nec esse magis probabile, oriri solem, quam non oriri cum illucescit. Proinde hi prorsus explosi sunt. At Academici reliquerunt tamen discrimen hoc, ut quædam dicerent similia veri, quanquam suspenderent iudicium. Vide Gellium lib. 11. cap. 5. & Cicer. in Academicis Quæstionibus, ubi ait: Non sum sapiens, & meas cogitationes sic dirigo, non ad illam parvulam *κνυοσῶρα*, qua fidit duce nocturna Phœnices in alto, ut ait Aratus: eoq; directius gubernat, quod eam tenent, quæ cursu interiore breui conuertitur orbe. sed ad Helicen, & clarissimos Septentriones, id est, rationes has, latiore specie, non ad tenue elimatas.

Quæ ergo ad vitam.) pag. 86. lin. 1. Quia hoc libro de utilitate præcipitur, ideo res, quæ sunt usus ad vitam, primum diuiduntur.

Homines hominibus, &c.) ibid. lin. 15. Homo homini Deus. Item, homo homini lupus. Vnde paulo post, pag. 89. ver. 24.

Cum igitur, &c.) pag. 88. li. 26. Ibi annotandum, Utilitas ex honestate nascitur. Nam homines ut profint, honestate adiunguntur, & inuitantur.

Subijciunt se homines imperio.) pag. 91. lin. 6. In imperijs quomodo homines adiungendi. Primum benevolentia emerendum esse amorem.

Rei autem omnium.) ibid. lin. 16. Rhetoricus locus. Propositio. Ratio ex natura affectuum petita.

Sed ijs qui vi op.) ibid. li. ult. Seneca: Ferrum tuetur principem, melius fides.

Quid enim censemus superiorem illum Dionysium.) pag. 92. lin. 15. Exemplis probat obfuisse crudelitatem

*****

delitatem multis, suntq; hic aliquot venustissimæ narrationes.

Quam P.Sylla cum vibrasset.) pag.94.lin.20. Hic P.Sylla est, pro quo extat Ciceronis oratio: & cuius in Cæsaris bello civili mentio fit. Scriba Cornelius fuit, cuius fit mentio in Lepidi oratione, quæ extat inter Salustianas.

Certum igitur.) pag.95.li.10. Epilogus. Item amicitia est opus & priuatis hominibus, & tenentibus Respub.

Summa igitur & perfecta gloria.) ibid.lin.27. Docet per popularem fauorem quæ res emergantur: & quod illo opus est ijs, qui Respub.tenent. Hæc autem sunt, quæ emerentur eum beneuolentia, iustitiæ ac prudentiæ fama, admiratio insignium virtutum: atque hæc ordine suo explicat.

Ac primum, &c.) pag.96.lin.8. De beneuolentia tractat, innuens quod amor amore emittitur.

Quamobrem intelligentiæ, &c.) pag.97.li.12. Occupatio cur virtutes, quæ tamen naturâ videntur coherere, diuellat à sese.

Erat igitur ex tribus.) pag.98.lin.1. Admiratio insignis virtutis, qualis erat admiratio continentiæ Scipionis, cum restituit virginem optima forma captam sponso intactam: apud Liuium lib. 6. decad. tertiæ.

Ac mea quidem sententia.) pag.99.lin.17. Epilogus longior: continet autem ἐπισήμιον iustitiæ.

Viriatus Lusitanus.) pag.100.lin.11. Vide Flori Epi tomen.

Sed ut pecuniæ.) pag.101.lin.12. Antea de paranda existimatione, hic de tuenda præcipit. Conseruabitur autem, si esse virtute præditi, quam videri malimus. Nam simulatio virtutis non est diuturna. Sunt autem hæc ad verbum versa ex Xenophonte.

Prima igitur.) pag.102.lin.23. Studia adolescentium quæ existimationem augent rei militaris.

Tum pietate pag.103.lin.11. Adnotatur pietas erga bene meritos.

Si frequentes sunt.) ibid. lin. 15. Consuetudo cum bonis viris.

Sed expositis.) pagina 106. linea 8. Docet quomodo debemus vti liberalitate ad captandam multitudinis beneuolentiam : & quomodo beneficentia adiungantur voluntates hominum, & primum docet quatenus deceat largiri.

Præclare in epistola.) ibid. lin. 25. Auget exemplis præclarum Philippi præceptum.

Sed diligenter, atq; moderatè.) pag. 107. lin. 13. Iuxta prouerbum, ὅτε πάλιν, ὅτε πάλιν.

Largitionem fundum non habere.) ibid. lin. 29. Prouerbum.

Omnino duo, &c.) pa. 108. li. 2. Prodigalitas damnatur.

Quamquam intelligo.) pag. 109. lin. 7. Quomodo Romæ laudem meruerit prodigalitas.

In illo autem.) pag. 111. li. 7. Liberalitatis pars, gratificari largiendo.

In exigendo non acerbum.) pag. 112. lin. 10. Impudentia est flagitare officium.

Quæ autem opera.) pag. 113. li. 9. Pars liberalitatis opera gratificari, & docendo, ibi, Quid enim eloquentia laudabilius?

Admonebat me res, &c.) pag. 114. lin. 4. Deplorat Reipubl. calamitatem.

Sed cum in hominibus.) pag. 115. li. 1. Docet quibus sit gratificandum.

Commôdè autem quicumq; dixit, &c.) ibid. li. 15. Extat & pro Plancio. Gellius videtur præter rem calumniari hanc sententiam.

Sed quoniam.) pag. 116. lin. 29. De publicis agit largitionibus, quæ perniciosæ sunt Rebuspub.

C. Helij.) pag. 117. lin. 7. Alias Sp. Melij & C. Gracchi. M. Octatius Gracchi aduersarius fuit.

Caput autem est. pag. 118. lin. 15. Auaritia vacare debent, qui muneribus publicis funguntur. Estque antithesis : commemorat enim continentiam principum.

Lacedæmonij Lyfandrum, &c. Agim regem, &c.) pag. 120. lin. 21. Vide Plutarchum in horum vitis.

At verò Aratus Sicyonius iure laudatur.) pa. 121. lin. 3. extat & huius vita in Plutarcho. Estq; epigramma in eum compositum: quod ad commendandam lectoribus memoriam virtutis huius viri libuit adscribere.

Βολαὶ μὲν καὶ ἄλλα ἢ περὶ Εὐκλείδου ἀλλὰ,
τὸ δ' ἀνδρὸς σήλας πλάθειται Ἡρακλῆος,
ἀμείσδ' εἰκόν', Ἀρατῆ, τεὰν νόσοιο τυχόντες
Σάσαμεν αὐτ' ἀρετᾶς ἢ δὲ Δικαιοσύνης.

Σωτῆρ σωτῆρσι θεοῖς ὅτι παρίδῃ τᾶ σᾶ
Δαίμονι σῶ, θείαν ὥπασις ἐννομίαν. .i.

Herculeas quamvis æquent tua facta columnas,

Dum patriam servas inclyte Arate tuam:

Nos tamen hanc statuam pro libertate recepta,

Virtutis testem fecimus esse tuæ.

Communis tibi cum dijs servatoribus esto

Hic honor, in patriam nam pia iura refers.

Tabulæ verò nouæ.) pag. 96. lin. 13. Tabu. nouæ, condonatio debitorum.

IN TERTIVM LIBRVM DE OFFICIIS.

PVblium Scipionem, &c.) pag. 125. lin. 18. Or-
ditur à χρεῖα, & poterit hic locus esse exem-
plum τῶν χειρῶν tranſtandarum.

Magnifica verò vox.) ibidem. linea 24. Laudat

χρεῖαν.

IN III. LIB. DE OFFIC.

Sed si minus.) pagina 126. lin. 4. Accommodat ad suum institutum.

Panætius igitur.) pag. 101. lin. 11. Distributio continet argumentum tertij libri. Nam hic præcipitur, quid sequendū sit, si utilitas cū honestate pugnet.

Rectene autem hanc.) pag. 129. lin. 14. Otiosa disputatio est, cum Stoici ne vtile quidē quicquam, quod non idem sit honestum dicant, cur Panætius dixerit utilitatem pugnare cum honestate. Cicero respondet primum hic non de perfecto officio, sed de medijs disputari: & tamen ne in medijs quidem officijs esse utilitatem iudicandam, si ab honesto dissideat: posse autem quæri à mediocribus sæpe, an quod videtur vtile, sit re vera vtile.

In quibus sapientia perfecta non est.) pag. 130. lin. 29. Et sapientē illū suum Stoici, & κατὰ ῥῥωµα imaginatione tantum concipiunt, sicut rhetores perfectum oratorem fingunt.

Illud autem officium.) pag. 131. li. 6. Quod rectum, id est, κατὰ ῥῥωµα.

Detrahere igitur.) pag. 134. lin. 6. Formula qua officium cognoscitur. Summa utilitas hominum est cōservatio societatis humanæ. Proinde censendū est inutile esse, quicquid lædit societatem: at iniustitia lædit societatem, ergo nulla ex ea potest colligi utilitas. Et Primum de iustitia dicit, postea de utilitatibus pugnantibus cum reliquis virtutibus.

Neque verò hoc solum natura, id est, iure gentium.) ibid. lin. 26. Ius gentium est ratio, & communis sensus hominum: leges populorum: suum cuiusque ciuitatis ius est.

Quare error, &c.) pag. 140. li. 22. Rhetoricè amplificat, errorem hominum taxans.

Atque etiam in omni delibera.) ibid. lin. 11. Exaggerat, honesta propter se, non propter famam diligenda: turpia autem vitanda propter sese, vel si ignominia, aut poena nulla sequeretur.

Gyges inducitur à Platone.) ibidem, linea 17.

***** 3

Apud

PHI. ME. IN III LI. DE OFFIC.

Apud Platonem 2. πολιτικῶν.

Ponit enim permis. amici.) pag. 144. lin. 20. Similitudo, vt in iudicijs tandiu amici causam tueatur, dum per leges licet: & ita in alijs rebus ea præstet, quæ fas est.

Libertatemq; Græciæ classe def.) pag. 146. lin. 18. Historia recensetur à Demosthene, περισεφάνες. Τὸν δ' ἐπακρόφι Ζῆς ἐπιστάτομένοις ἀποφηνάμενον κυρσίλου καὶ ἀλιθώσαντες ὃ μόνον αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ αἱ γυναῖκες αἱ ὑμέτεραι τῷ γυναικα αὐτῷ.

Melius hi, quàm nos.) pag. 147. lin. 7. Pompeius diuisit piratas in colonias, Cæsar Campanorum agrum diuisit militibus.

Quod Athenis execrationibus.) pag. 149. lin. 15. Obserua exemplum Atheniensium, qui execrari soliti sunt eos, qui erranti viam non monstrarent.

Nequicquā sapere.) pa. 153. li. 11. Annotauit illud Græcum, μὴ σοφιστῶν, ὅς τις ὅχ αὐτῶ σοφός.

Sergio Oratæ vendiderat, &c.) pag. 155. lin. 6. Require hoc ex primo de Oratore.

Digitorum percussione.) pag. 158. lin. vlt. Proverbium, id est, leui momento.

Quicum in tenebris mices.) pag. 160. lin. 4. Micare digitis, ludi genus est. Cicero de Diuinatione.

Nam si violandum.) pag. 162. lin. 6. Euripideum carmen à Cæsare vsurpatum: ἴππερ ὃ ἀδικεῖν χρεὶ, τυραννίδος πέρι κάλιστα ἀδικεῖν, τ' ἄλλα δ' εὐσεβεῖν χρεῶν.

O fides alma.) pag. 173. lin. 2. Vt ex hoc patet, Eidem coluerunt, atque inter Deos habuerunt Romani.

Atqui ab Aristippo.) pag. 178. li. 18. Aristippus Cyrenaicus fuit, inde nomen sectæ fuit. Et Annicij dicti sunt ab Annicere Cyrenaico.

BARTO.

BARTOLO MÆLATOMI IN PARADOXA CICE- RONIS ANNOTA- TIONES.

A Nimaduerti Brute.) pagina 170. lin. 5. Dicit se motū Catonis exemplo, audaciū quam illum, de Paradoxis disputasse, easq; disputationes se ad Brutum mittere.

Quod eo maius est) pag. ead. lin. 12. Comparatione sectarum ostendit, Catoni, quam sibi & Bruto difficilius esse. Locus est ex efficientibus.

Sed minutis interrogatiunculis.) pag. ead. lin. 19. Intelligit argumentandi genus, quod interrogando aduersarium, per inductionem colligitur.

Cato enim) pag. ead. lin. 25. Probat se audaciū fecisse, quam Catonem, cōferendo genus disputationis. Subest locus à materia. & efficientibus.

Communes locos) pag. 171. lin. 5. Communes loci sunt cōmunes sententiæ, vulgo etiā probabiles.

Παράδοξα) pag. ead. lin. 6. Paradoxa, id est, à communi opinione abhorrentia.

Popularis oratio) pag. ead. lin. 9. Popularis oratio, ad vulgi captum accommodata.

Eoq; scripsi) pag. ead. lin. ead. Alia causa, cui scripserit Paradoxa.

Quoniam illud) pag. ead. li. 13. Tusculanas Quæstiones intelligit.

Οὐκ ἔστι) pag. ead. lin. 17. θετικὴ, id est, proposita, vnde θετικὴ quæstio infinita apud rhetores.

Vereor ne cui.) pag. ead. lin. 24. Incipit ab occupatione ad rei adseuerationem, & mox transfert thema ad hypothesin, quò fiat populatior oratio. Ostendit autem pecunias in bonis numerandas nō

esse, quod pecuniosi plura desiderent : quod est argumentum ex adiunctis pecuniarum, & veri boni differentia. Etenim repugnant inter se, cupidum vilius rei, & beatum esse.

In quo.) pag. 172. lin. 8. Reprehendit nominis appellationem, quod pecuniæ non recte bona vocentur.

Potest ne.) pa. ead. li. 13. Probat ex repugnantibus.

Atqui ista.) pag. ead. lin. 15. Adsumptio.

Quamlibet irideat.) pag. ead. li. 16. Conclusio per occupationem, quam exemplo Biantis amplificat.

Siquid.) pag. ead. lin. vlt. Occupatio, qua colligit veri boni definitionem, & exemplis confirmat, quæ habent vim ex coniugatorum natura.

Sed hæc.) pag. 173. lin. 3. Vult rem exemplis docendam esse, nimirum in populari oratione.

Illud tamen.) pag. 174. lin. 23. Disputavit de pecunijs, idem sentit de voluptate : & Epicureos inuadit, quos reprehendit à dignitate humanæ naturæ : qui locus est à persona, siue subiecto : & probat voluptatem bonum non esse, ex repugnantibus.

Nec ego.) pag. 175. li. 17. incipit ab exemplis, quæ vim habent ex coniugatis. M. Regulum ærumnosum non fuisse, nec virtutem ærumnosam esse : & C. Marium, in aduersis non succubuisse, ergo nec virtutem vlli fortunæ succumbere. Nam & Regulus pro bono viro, & Marius pro forti accipiuntur, quæ sunt coniugata virtutis.

Nescis infane.) pag. ead. lin. 18. Apostrophe, qua in M. Antoniū inuehitur. Locus vim habet exempli à sua, & Antoniij persona, & ad acta suorum temporum refertur.

Aptus ex.) pag. 76. lin. 2. Aptus, id est, iunctus ex sese, neque ex fortuna, aut aliunde pendens.

Eum tu.) pag. ead. lin. 6. De actis suorum temporum loquitur, & minas Antoniij contemnit.

Quid enim.) pag. ead. lin. 10. Dicit se aliquid consequutum esse contra fortunæ vim & inimicorum iniuriam.

Mors terribilis.) pag. ead. li. 17. Repetit minas Antonij, & contemnit acriter per diuisionem.

Te miseria.) pag. ead. lin. 21. Quod à se expulit, conuertit in Antonium. In quo videtur acrimoniam contentionis ex repetitione verborum, & membris concisis.

Quamobrem.) pag. 277. lin. 1. Conclusio, quam per soriten approbat, cuius hic ordo est: Cuius mores laudantur, eius vita laudanda est: & cuius vita laudatur, ea fugienda non est: quæ autem fugienda non est, ea non est misera. Ergo cuius mores laudantur, is miser non est, cunctaq; vita eius, vt beata, ac felix expetenda.

Parua inquit.) pag. ead. lin. 11. Argumentatio ex efficientibus. Nam affectus sequitur naturam causæ. Ergo si vitia paria sunt, & peccata quæ inde oriuntur, paria sint necesse est.

Auri nauem.) pag. ead. lin. 16. Declarat exemplis, quæ à speciebus sumuntur per inductionem.

Quod si.) pag. 278. lin. 1. Argumentatio ex comparatis, peccata inter se paria esse, quia virtutes sint pares. Nam sub eandem rationem veniunt peccata, & rectè facta, sicut vitia & virtutes. Explicatur argumentatio per syllogismum conditionalem, cuius assumptio colligitur per inductionem specierum, quæ ex proprijs iustitiæ & temperantiæ confirmantur. Conclusio per soriten colligitur.

Sequitur igitur.) pag. ead. lin. 16. Conclusio argumentationis per soriten, cuius hæc summa est: Virtutes pares sunt, igitur & vitia sunt paria: & vitia paria sunt, igitur & peccata.

A philosophis.) pag. ead. lin. 21. Occupatio objectionis: quam reprehendit à prudentiæ, & utilitatis ratione: A sapientibus doctrinam, & de bonis petendam esse, & homines salutari sententia ab improbitate arcendos.

Nihil ne.) pag. 279. li. 7. Soluit dubitationem, facta per se, nec bona, nec mala esse: sed causa, cur facta sint, distingui.

Causa

Causa igitur.) pag. ead. lin. 15. Cum causa peccandi proposita est, peccatur proclivius: at postquam peccatum est admissum, tum paria sint inter se necesse est.

Poëtam non.) pag. 280. li. 5. Repetit vim exempli, quam subiecta approbatione confirmans, disputationem abruptè concludit.

Ego verò.) pag. ead. lin. 14. Ex abrupto incipit, & rursus thema reuocat ad hypothesin, vt fiat popularis oratio. Inuehitur enim in P. Clodium improbissimum hominem, & inimicum suum, vt illius improbitate demonstrata, cunctos improbos vt stultos esse, ita insanire confirmet. Argumentatione vtitur ex factis Clodij, quibus illum & stultum esse, & insanum ostendit.

Omnisne.) pag. ead. lin. 21. A definitione ciuitatis probat se ciuitate pulsum non fuisse.

Non igitur.) pag. ead. li. 24. Concludit ciuitatem Tribuno Clodio nullam fuisse.

At vide.) pag. 281. lin. 8. Alia argumentatio à persona sapientis, sibi noceri non potuisse, quod est à subiecto. Et mox aliud per ironiam ex differentiis, non idem esse bona caduca auferri & noceri: quia hæc differunt inter se & repugnant. Ornat locum per contentionem.

Tunc.) pag. ead. lin. 26. Probat ex repugnantibus, ciuem, & hostem inter se differre: ergo Clodium ciuem non esse, quia sit hostis. Hostem probat ex factis: confirmat ex pari, Spartacum sic hostem fuisse. Argumentum subiungit ex repugnantibus, ciuem non esse, qui ciuitatem oppresserit. Atq; inde inuadit obiectionē, quod se exulem appelleret: quod acirer reprehendens, definiendo quid sit exilium, in Clodium conuertit.

Non appellat.) pag. 282. lin. 14. Schema per subiectionem. Et est argumentatio à factis Clodij, illum inimicum ciuitatis, ac proinde non ciuem, sed exulem esse.

Qui incendium.) pag. ead. lin. 17. Correctio, qua auget

IN PARADOXA CIC.

auget ordinem probationis, & profert priuilegium in Clodium. Bonam deam significat, cū matronæ in domo Pontifi. maximi sacrificabant. Hiltoriam de Clodio lege apud Plutarchum in vita Ciceronis.

Quomodo.) pag. ead. lin. 14. Conclusio cum occupatione, quæ reprehenditur à pari.

Laudetur verò.) pag. 283. lin. 5. Incipit ab hypothefi, & hinc ad sententiam thematis progreditur. Designat autem M. Antonium Triumuirum, in quē hoc paradoxo tacitè inuehitur, negans hunc propter intemperantiam, & cupiditatem liberum esse. Locus est ex adiacentibus personæ, quæ sunt propria seruitutis.

Præclare, enim.) pagina eadem, linea. 15. Profert auctoritatem doctorum, & probat quod dixit, sed occupatione præmittit sententiam; & confirmat ex definitione libertatis, quam pluribus verbis exprimit.

Soli igitur.) pag. 284. lin. 6. Conclusio, solum facientem liberum esse. Et huic mox subiungit antithesin, quæ est altera pars thematis, omnes improbos esse seruos: quod pluribus verbis prosequitur vsque ad finem.

Non enim.) pagina eadem, linea. 12. Exponit nomen seruitutis, & inde mox ducit argumentum ex vi nominis, & rei omnem impotentiam fracti animi seruitutem esse, ergo omnes cupidos & intemperantes, seruos. Rediit ad Antonium & argumentatur ex repugnantibus.

Vos verò.) pagina 285. linea 2. Occurrit obiectioni, quam rursus similitudine declarando refellit.

Magna, inquis.) pagina eadem, linea 8. Alia obiectio, quam tacitè dimouet à proposito, & ex repugnantibus dissoluit. Repugnant enim, cupidum vilius rei, & liberum esse.

Sunt. nam.) pag. eadem, lin. 15. Occupatione præscribit temperantiam voluptatibus adhibendam esse

PHIL. MELANCH. ANNOT.

esse, & exemplis confirmat, quæ vim testimoniorum obtinent.

Mullulos.) pag. ead. lin. 27. Mullus piscis genus, haud absimile ei, quem barbum Germani vocant.

An eorum.) pag. 256. lin. 2. Loquitur de auaris, quos & ipsos seruos esse confirmat. Probat ab incommodis eorum, quæ sunt propria seruitutis.

Quid iam.) pag. ead. lin. 9. Probat idem de ambitionis, hos quoque seruos esse: mox idem de metu, & conscientia ostendit. Ducit enim ordinem inductionis, eundo per species, ex quibus vniuersæ stultitiæ seruitutem colligit.

Quid valet.) pag. ead. lin. 1. Probat Crassi exemplo & verba ex oratione eius proferens, illum vt timidum reprehendit.

Nisi nobis.) pag. 287. lin. 2. Inducit verba Crassi, quæ ille in senatu habuerat contra Philippum consulem.

Quæ est.) pag. ead. lin. 15. Iterum contrahit thema ad certam personam, & in M. Crassum, qui diues cognominabatur, hoc paradoxon intendit.

Opinor.) pag. ead. lin. 21. Ex definitione diuitis, probat Crassum diuitem non esse.

Qui nihil.) pag. ead. lin. 26. Antitithesis, qua exponendo argumentum inducit adsumptionem ratiocinationis: cuius hæc summa est, Qui nihil cupit, est diues: Crassus plura cupit, ergo Crassus non est diues. Adsumptionem colligit per signa: quæ sunt auari, & plura cupientis. Deinde subiungit expolitionem argumentationis.

Filiam quis.) pag. 288. lin. 10. Fictum exemplum à pari, diuitiarum modum vsu, non cupiditate metiendum esse.

Multi ex.) pag. ead. lin. 19. Probat ex Crassi confessione, illum plura cupere. Et vide quomodo continet vnam argumentationem ex alia, impetu quodam orationis.

Meam autem.) pag. 289. lin. 21. Præmunio ad exemplorum collationem, cur non de sua pecunia,

nia, sed de Crasso loquatur. Nam præcedenti argu-
mentationi exempla subiungit. Cōfert autem con-
tinentiæ exempla cum pecuniosis: & cuncta in
Crassum dicit, reprehendens pecuniarum cupidi-
tatem, & continentiam anteponeus.

Venio enim.) pag. 290. lin. 13. Transiit ad sum-
ptuosos, & cum frugalibus confert, probans fruga-
litate[m] immoderato sumptu potiore[m] esse.

Sed quid.) pag. ead. lin. 21. Correptio per repre-
hensionem, qua transiit ad firmitus exemplum.

Et enim si.) pag. 291. lin. 7. Comparatio à minori,
quæ ex proprio bonorum ducitur.

Quanti est.) pag. ead. lin. 10. Redditio cum ex-
positione, qua hoc paradoxon concludit.

FINIS.

ERASMVVS RO-
TERODAMVS
ORNATISS. VIROM.

IACOBO TUTORI

I. V. Prudentiss.

S. D.

LERIQUE lucubrationes suas primatibus inscribunt, partim vt ab his honestissimum vigiliarum præmiū ferant, partim quò ipsis cōtra nouitatis inuidiam magni nominis autoritas suffragetur. Ego verò candidissime, doctissimèque Tutor, non lucubrationes, sed cessationes meas etiamsi neutiquam otiosas, nostræ necessitudini malui consecrare: quam cum augurarer fore perpetuam, propterea quòd hanc non vulgares illæ amādi causæ stupeis funibus, sed honestissimorum studiorum societas, & virtus ipsa, immortalis adamantinis vineulis nodóq;, quod aiunt Herculano colligasset, consentaneum esse ratus sum, vt eiusdem æternum aliquod extaret monumentum. In rebus autem humanis aut nihil omnino durabile, aut profectò literæ sunt. In proximis igitur meis inambulationibus, quibus ob valetudinis imbecillitatem à cibo crebrius vti solitum scis (nam vnus ferè correptabas) tres illos M.

Tullij

EPISTOLA ERASMI.

Tullij de Officijs libellos verè aurtos relē-
 gimus, incertum maiorēne voluptate, an
 fructu. Quos quoniam Plinius Secundus ne-
 gat vnquam de manibus deponi oportere;
 voluminis magnitudinem, quoad licuit, cō-
 traximus, quō semper in manibus enchiri-
 dij vice gestari, &, quod scripsit idem, ad
 verbum edisci possint. Pro Petri Marfi com-
 mentis vtinam, exquisitis potius, quā im-
 manibus, crebras annotatiunculas adscri-
 psimus, quę velut asterisci quidam commo-
 dē ad omnem caliginem alluceant. Præter-
 ea titulos illos, quibus nescio quis opus il-
 lud interfecuit magis, quā distinxit, par-
 tim vt otiosos sustulimus, partim vt alienos
 aliō traiecimur: mutauimus omnes, atquē
 vberiores argumentulorum instar reposui-
 mus. Neque minimus in castigando sudor.
 Mendas offendimus (vt in opere tam trito)
 plurimas, dum notariorum inter scribēdum
 hic compositionē perturbat, ille pro voce,
 quę fortē fugerat, finitimam reponit, non
 illas quidem portentosas, sed tamen in tan-
 to autore non terendas. Eas omnes partim
 conferendis exemplaribus, in quibus incre-
 dibile quāta dissensio, partim Tulliani cha-
 racteris sagaci coniectura correximus: vt
 hoc certē passim lectori spondere, nullum
 his exemplar propius ad archetypum acce-
 dere

EPISTOLA ERASMI

dere. Quapropter te hortor mi charissime Iacobe, vt hūc pugiunculum semper in manibus gestites, breuem quidem illum, sed non Vulcanijs armis vt Homericus Achilles, aut Æneas Vergilianus munitior. Nam & fortius est cum vitijs, quàm cum viris cōgredi: &, vt rectissime scripsit ille, ὅπλον μέγιστον ἐστὶν ἡ ἀρετὴ τοῖς ἀνθρώποις: quòd homines nullis armis melius armentur, quàm virtute. Et quanquam à Iurisperitorum latissimis campis opimam frugem demetis, tamen hic agellus, licet angustus, si diligenter excōlueris, omnia vnus suppeditabit. Hinc efficacis succi herbas legas licebit, quibus per media monstra ad vellus aureum penetres. Neq; alibi reperies Homericam illam herbam, quam moly nominant, repertu difficilissimam, contra omnia Circes venefica præsantissimum antidotum. Hinc vel aureum furculum, qui consilia tua bene fortunet, vel aureum ramum, decerpere poteris, quo tutus etiam iuferos adeas. Hic fons ille diuinus honestatis in quatuor riuulos se diuidit, qui potus non solum vocalem, vt Aonius ille verum etiam immortalem faciet: cuius vndis, si subinde mentis artus tinxeris, velut Achilles aster ad omnia fortunæ tela impetrabilis euades. Bene vale, Lutetię quarto Calend. Maias, ANNO M. CCCCXCVIII.

DE
OFFICIIS
M. T. CICERO-
NIS LIBRI
TRES.

*

Item, De Amicitia : De Senectute: Para-
doxa : & De Somnio
Scipionis.

Doctissimorum virorum annotationes, quibus in
his loci obscuriores explicantur. Ad hæc liber
de Senectute, & de Somnio Scipionis, a
Theodoro Gaza in Græcam
linguam conuersus.

*Omnia, varijs, atque optimis, quibusque collatis
exemplaribus, diligentissimè
castigata.*

EXCVENEBAT IOANES
KINGSTONVS.
M.D.LXXIIII

Dicitur stat in ecclesia et in ill
 templum qui stat in signis
 suis tunc et in tunc pos
 sedibus suis: sunt uxor et multa
 faciat tunc et in tunc: una co
 sua lo. ^{quam} malo piori; malo malo: al pi
 pa ra cas in mas tot gale tot
 gale gale l

12 You and that thou
 Let me see you as many as
 as black as our

John Seeres John & wife
 John Seeres You
 to our oblige this book. John

we. You that there
 You John You enemies
 of men.

M.T.CICERONIS

DE OFFICIIS LIBER

PRIMVS AD MAR-

CVM FILIVM.

Argumentum per Erasmus Roterod.

Ciceronem filium suo hortatur exemplo, ne simplici cuiuspiam studio sese addicat, sed Græca cū Latinis, & orationis virtutes cum Philosophiæ sciētia coniungat. Deinde quò eum reddat attentiores, hanc, quæ de officijs est, philosophiæ partem, duobus potissimum nominibus commendat, vel quòd vsus eius ad omnem vitæ rationem latissimè patet, vel quòd hæc vnà sit philosophis omnibus inter se cōmunis. Postremo, testatur se in hac disputatione Stoicos potissimum sequi, quòd hi vel optimè boni finem, ad quem officia omnia referuntur, cōstituerint: quum Epicurus voluptate metiēs summū bonum, atque Aristoteli, Pyrrho, & Herillus, tollentes rerum delectum, officiij quoq; naturam subuerterint.

QUANTVM te, Marce fili, animum iam audientem Cratippum, idq; Athenis, abūdare oportet præceptis, institutisq; philosophiæ, propter summam & doctoris auctoritatem, & vr̄bis, quorū alter te scientia augere potest, altera exemplis: tamen vt ipse ad meam vtilitatem semper cum Græcis Latina coniunxi, neque id in philosophia solū, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciendum, vt par sis in vtriusq; orationis facultate. Quam quide ad

Triplex argū-
mētum, à no-
bilitate docto-
ris & item lo-
ci, & temporis
diuturnitate.

Dicere oratoris: iudicium rerum, philosophi.

Vtriq; id est, tu, qui Peripateticos sequeris, & ego qui Academicus sum. Nā olim qui Peripatetici, ijdē & Academici erāt

* Et id quidē nemini vid. Inter philosophos in vno Demetrio etiā discendi studium, Platoni dicendi exercitatio, demostheni philosophandi defuit:

rem, nos (vt videmur) magnum attulimus adiumentū hominibus nostris, vt non modò Græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantū se arbitrentur adeptos & ad dicendum, & ad iudicandum. Quamobrem discas tu quidē à principe huius ætatis philosophorum, & discas quādiu voles: tādū autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit. Sed tamen nostra legens, non multum à Peripateticis dissidentia (quoniā vtriq; & Socratici, & Platonici esse volumus) de rebus ipsis vtēre tuo iudicio: nihil enim impedit. Oratorem autem Latinam profectò legēdis nostris efficies pleniorē. Nec verò arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis, quod est Oratoris propriū, aptē, distinctē, ornateq; dicere (quoniam in eo studio ætatem consumpsi) si id mihi assumo, videor id meo iure quodammodo vēdicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, vt non solum orationes meas, sed hos etiam de Philosophia libros, qui iam se illis ferē æquarunt, studiosē legas. Vis enim discendi maior est in illis: sed hoc quoq; colendum est æquabile, & teperatum orationis genus.* Et id eò, quod nemini video Græcorum adhuc cōtigisse, vt idem vtroq; in genere laboraret, sequereturq; et illud forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus, nisi fortē Demetrius Phalerius in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens, dulcis tamen, vt Theophrasti discipulum

pulum possis agnoscere. Nos autem quātum in v-
troq; profecerimus, aliorum sit iudicium: vtrumq;
certē secuti sumus. Equidē & Platonem existimo
si genus id forense dicendi tractare voluisset, gra-
uissimē, & copiosissimē potuisse dicere: & Demo-
sthenem, si illa quae à Platone didicerat, tenuisset,
& pronuntiare voluisset, ornatē, splēdideq; facere
potuisse. Eodemq; modo de Aristotele, & Isocrate
iudico, quorum vterq; suo studio delectatus, con-
tempnit alterum. Sed cū statuissem aliquid hoc
tēpore ad te scribere, & multa posthac, ab eo exor-
diri volui maximē, quod & aetati tuae esset aptis-
simum, et auctoritati meae grauissimum. Nam cū
multa sint in philosophia, & grauiā, & vilia, ac-
curate, copioseq; à philosophis disputata, latissimē
patere videntur ea quae de officijs tradita ab illis,
& praecepta sunt. Nulla enim vita pars neq; pu-
blicis, neq; priuatis, neq; forensibus, neq; domesticis
in rebus: neq; si tecum agas quid, neq; si cum altero
contrahas, vacare officio potest, in eoq; excolendo
sita vita est honestas omnis, & in negligendo, tur-
pitudine. Atq; haec quidē questio communis est om-
nium philosophorum. Quis est enim qui nullis offi-
cij praeceptis tradendis philosophū se audeat dicere?
Sed sunt nonnullae disciplinae, quae positae bonorum
& malorum finibus, officium omne peruertūt. Nā
qui summum bonum sic instituit, vt nihil habeat
cum virtute coniunctum, idq; suis commodis, non
honestate metitur: hic si sibi ipse consentiat, & non

A mulatio in-
ter Aristotelē
philosophum
& Isocratem
rhetorem.

Commendat
officia a per-
sona vtriusq;
deinde ab v-
tilitate & cō-
munitate.

Epictureos
notat.

In libris de
Finibus.

Solam hone-
statem, Stoi-
cos signifi-
cat. Qui ma-
ximè, Peripa-
teticos.

* alias, quan-
tociunque
modo.

Idem in ora-
tione Lyfiæ
notauit So-
crates in Phæ-
dro Platonis.

interdum natura bonitate vincatur, sit ut neq̃ ami-
citiam colere possit, nec iustitiã, nec liberalitatẽ.
Fortis verò, dolorem summum malũ iudicans, aut
temperans, voluptatem summum bonum statuens,
esse certè nullo modo potest. Quæ quanquàm ita
sint in promptu, ut res disputatione non egeat, ta-
mẽ sunt à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ
igitur si sibi cõsentaneæ esse velint, de officio nihil
queant dicere. Neque vlla officij præcepta firma,
stabilia, cõiuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab
ijs, qui solam, aut ab ijs, qui maximè honestatẽ pro-
pter se dicant expetendam. Itaq̃, propria est ea præ-
ceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripa-
teticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & He-
rilli iampridẽ explosa sententia est. Qui tamen ha-
berent ius suum disputandi de officio, si rerum ali-
quem delectum reliquissent, ut ad officij inuentio-
nem aditus esset. Sequimur igitur hoc quidem tem-
pore, & in hac quæstione potissimum Stoicos, non
ut interpretes, sed, ut solemus, è fontibus eorum
iudicio, arbitrioq̃ nostro * quantum quoquo modo
videbitur, hauriemus.

PLacet igitur, quoniam omnis disputatione de of-
ficio futura est, antè definire, quid sit officium:
quod à Panætio prætermissum esse miror. Omnis
enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re dispu-
tatio, debet à definitione proficisci: ut intelliga-
tur, quid sit id, de quo disputetur.

Quoniam nō est simplex officij vocabulũ, neque
poterat in genere definiri commode, diuisione ex-
plicat,

plicat, duplici quidem verbis, sed re eadē. Facit autem ex Stoicorum sentētia duo genera officiorum: Alterum, quod perfectum vocant, estque cum fine boni coniunctum, neque in quēquam praterquā in sapientem cōpetit: Alterum mediū, siue inchoatum, quod per se neque bonum sit, neque malum, sed ad vsum aliquem vitæ sumitur: vt recte depositum reddere, perfecti sit officij: depositum reddere imperfecti, cum recte nisi sapiēs nemo reddat, reddat autem simul & stulti. Drius autem Ambrosius prioris generis esse putat, quæ secundum consilia fiunt: posterioris, quæ secundum præcepta: vt bene administrare rem, ad inchoatū officium pertineat: erogare in pauperes, ad perfectum.

Omnis de officio duplex est quæstio. Vñ non genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes vsus vitæ confirmari possit. Superioris generis huiusmodi exempla sunt: Omniāne officia perfecta sunt: Nūquid officij aliud alio maius sit: & quæ sunt generis eiusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea, quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atq; etiam alia diuisio est officij: nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium, Rectum (opinor) vocemus, quod Græci* κατ' ὅρθωμα: hoc autem Commune, quod ἡ κοινὴ καὶ ὁμοία vocant. Atque ea sic definiūt, vt rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant. Medium autē officium id esse dicant,

*alias;
κατ' ὅρθωμα
appellant.
Hoc autē commune officij
καθ' ἑκαστον μίον
σόν vocant.
Perfectum
officium κα-
τ' ὅρθωμα,
quod in ter-
tio de fini-
bus Cicero
tum rectum,
tum recte fa-
ctum inter-
prætatur: est
honestatis a-
ctio propter
se expetenda.

quod quæ factum sit, ratio probabilis reddi possit.

Quæ in deligendis rebus deliberandi ratio.

Tres loci deliberatiui. Honestum, Utile, ad quem referuntur & illa, magnū, iucundum, sine periculo. Tertium addit Fab. quæ *Δυνάτορ* id est, possibile nominat. *ἡ ἀντιθέσις* contra reuocare ad se. Comparatio non modò in omnes partes suasoriar, sed etiam in plebasque iudicialis incidit generis. Partitio totius questionis de officijs.

Triplex igitur est, vt Panætio videtur, consilij capiendi deliberatio. Nam, Honestūne factū sit, an Turpe, dubitant, id, quod in deliberationem cadit: in quo considerando saepe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem inquirūt, aut consultant ad vitæ comoditatem, iucunditatemq̃, ad facultates rerum, atq; copias, ad opes, ad potentiam, quibus et se possint iuuare, & suos, conducant id, nōcne, de quo deliberant. Quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertiū dubitandi genus est, cū pugnare videtur cū Honesto id, quod videtur esse utile. Cū enim utilitas ad se rapere honestas* cōtra non rapere ad se videtur, sit vt distrahatur deliberando animus, afferatq; ancipitem curam cogitādi. Hac diuisione (cum, præterire aliquid, maximū vitium in diuidendo sit) duo prætermis̃sa sunt. Nec enim solum, vtrum honestum, an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, vtrum honestius. Item: quæ duobus propositis utilibus, vtrū utilius. Ita, quā ille triplicem putauit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de Honesto, sed dupliciter: tum pari ratione de Utili: post de comparatione eorum differendum.

Ex veteris Academiæ, & Stoicorum sententia, qui summum bonum à natura proficisci putant, & hoc ipsum esse beate viuere, secundum naturam viuere commemorant, docet, quæ semina nobis natura insenuit, quæque adminicula addiderit, quibus

bus accedēte industria, ac vſu, ad ſœlicitatem, quò referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti ſtudio tuendi ſui indidit, id quod iure naturæ eſt hominum cum pecudibus commune, vocaturque κατὰ φύσιν πρὸς τὸν, id eſt, ſecundum naturam primum: conſequens eſt appetitus eorum, quæ incolumitati ſunt amica, fuga eorum, quæ noxia. Verum homini, quoniam non ſolum è corpore conſtat, ſed etiam ex animo. vt totus eſſe poſſit incolumis, ratiocinandi vim addidit, unde diſciplinæ omnes, & virtutes illæ morales proficiſcuntur.

P Rincipio generi animantium omni eſt à natura tributum, vt ſe, vitam, corpùſq; tueatur, declinetque ea, quæ nocitura videantur, omniâq; quæcunque ad viuendum ſint neceſſaria, acquirat, & paret, vt paſtum, vt latibula, vt alia eiſdem generis. Commune autem animantium omnium eſt coniunctionis appetitus procreandi cauſa, & cura quedam eorum, quæ procreata ſunt. Sed inter hominem, & belluam, hoc maxime intereſt, quòd hæc tantum, quantum ſenſu mouetur, ad id ſolùm, quòd adeſt, quòdque præſens eſt, ſe accommodat, paſtulum admodum ſentiens præteritum, aut futurum.

Homo autem, * quoniâ rationis eſt particeps, conſequentia cernit, principia, & cauſas rerum videt, earumque progreſſus, & quaſi anteceſſiones non ignorat, ſimilitudines comparat, & rebus præſentibus adiungit, atq; annectit, futuras, facile totius vitæ curſum videt, ad * eumque regendum præpa- * eamque de- rat res neceſſarias. Eadẽque natura vi rationis gendam hominem conciliat homini, & ad orationis, & ad

vita societatem : ingeneratq; inprimis præcipuum
quendam amorem in eos, qui procreati sunt: impel-
litq; vt hominum cætus celebrari inter se, et sibi o-
bedire velit: ob easq; causas studeat parare ea, quæ
suppeditent & ad cultum, & ad victum, nec sibi
soli, sed coniugi, liberis, cæterisque, quos charos ha-
beat, tuerique debeat. Quæ cura exuscitat etiam
animos, & maiores ad rem gerendam facit. In pri-
misque hominis est propria, veri inquisitio, atque
inuestigatio. Itaq; cum sumus necessarijs negotijs,

3 curisque vacui, tum auemus aliquid videre, audi-
re, ac discere, cognitionemque rerum aut occulta-

* ad bene bea- rum, aut admirabilem * ad beatè viuendum ne-
cessariam ducimus, ex quo intelligitur, quod ve-
rum, simplex, sincerumque sit, id esse natura homi-
nis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati ad-
iuncta est appetitio quadam principatus, vt nemi-
ni parere animus, benè à natura informatus, velit,
nisi præcipienti, aut docenti, aut vtilitatis causa
iuste, & legitime imperanti, ex quo animi magni-
tudo existit, humanarumque rerum contemptio.
Nec verò illa parua vis naturæ est, rationisq; quod

* quid sit qd' vñ hoc animal sentit quid sit ordo, * quid deceat,
deceat: in fa- in factis, dictisque, quis sit modus. Itaq; eorum ip-
ctis dictisque, sorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud ani-
quis modus. mal pulchritudinem, venustatem, conuenientiam
partium sentit. Quam similitudinem natura, ratio-
que ab oculis ad animum transferens, multo etiam
magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in
consilijs,

consilijs, factisque conseruandum putat, cauētque, ne quid indecorē, effeminatēne faciat, tum in omnibus & opinionibus, & factis, nequid libidinosē aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur, & efficitur id, quod quærimus, honestū, quod etiā si nobilitatum non sit, tamen honestum sit quōdque verē dicimus, etiam si à nullo laudetur, laudabile esse natura. Formam quidem ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti vides, quæ si oculis cerneretur mirabiles amores (vt ait Plato) excitaret sapientiæ.

Ex his honestū, quod est τέλος, id est, finis: & ἀρετή, quod est per se laudabile, etiam si nemo laudet.

Socrates in Phædro Platonis.

De quatuor virtutibus, vnde omnia vitæ communis officia manāt, prudentia, iustitia, fortitudo & temperantia, ac de materia singulorum.

Sed omne quod honestum est, id quatuor partium 4
oritur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri, solertiaque versatur: aut in hominum societate tuenda, tribuendoque suum cuique, & rerum contractarum fide, aut in animi excelsi, atque inuicti magnitudine, ac robore, aut in omnium, quæ sunt, quæque dicuntur ordine, & modo, in quo inest modestia, et temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata, atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur, velut ex ea parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiā, & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inuentio veri, cuiusque virtutis hoc munus est proprium. Vt enim quisque maximè perspicit, quid in re quaque verissimum sit, quæque accuratissimè, & celerrimè

Omnes virtutes vna virtus abfoluta, iuxta Platonem.

Prudentia in veri perspicientia sita, est fons reliquarum.

celerrimè potest & videre, & explicare rationem, is prudentissimus, & sapientissimus rite haberi solet. Quocirca huic quasi materia, quam tractet, & in qua versetur, subiecta est veritas. Reliquis autè tribus virtutib⁹ necessitates propositæ sunt ad eas res parandas, tuendasque, quibus actio vitæ continetur, ut & societas hominum, coniunctioque seruetur, & animi excellentia, magnitudoque tum in augendis opibus, vtilitatib⁹que & sibi, & suis comparandis, tum multò magis in his ipsis despicendis eluceat. Ordo autem, & constantia, & moderatio, & ea quæ sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quedam, non solum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honestatem, & decus conseruabimus.

De prudentia virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quid sequendum.

EX quatuor autè locis, in quos honesti naturam, vimq^{ue} diuisimus, primus ille, qui in veri cognitione cōsistit, maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis, & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus. Labi autè, errare, nescire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honesto, duo vitia vitanda sunt: vnum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temerè assentiamur. Quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent) adhibebit ad cōsiderandas res,

Fortitudo in contemptu difficultatū.
Temperantia in æquabili modo rerum omnium.
Decorū, velut vmbra corpus honestatem consequitur.

et tempus, et diligentiam. Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium, multamque operam, in res obscuras, atque difficiles conferunt, easdemque non necessarias. Quibus vitij declinatis, quod in rebus honestis, et cognitione dignis opera, curaque ponetur, id iure laudabitur, ut in astrologia C. Sulpitium audiuimus, in geometria sex. Pompeium ipsi cognouimus, multos in dialecticis, plures in iure civili, quae omnes artes in veri inuestigatione versantur, cuius studio à rebus agendis abduci contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit, à qua tamen saepe fit intermissio, multiq. dantur ad studia reditus. Tum agitatio mentis, quae nunquam* acquiescit, potest nos in studijs cogitationis, etiam sine opera nostra continere. Omnis autem cogitatio, motusq. animi, aut in consilijs capiendis de rebus honestis, et pertinentibus ad bene, beatèque viuendum, aut in studijs scientiae, cognitionisque versatur. Ac de primo quidem officij fonte diximus.

DE IUSTITIA.

DE tribus autem reliquis latissimè patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos, et vita quasi cõmunitas cõtinetur. Cuius partes duae sunt. Iustitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua boni viri nominantur, et huic coniuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed iustitiae primum munus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacesitus iniuria.

Sulpitius Gal
lus exercitum
Romanum
falsa formi-
dine libera-
uit, lunatis
eclipsis ratio-
nem ediffe-
rens.

Liu. lib. 44.

*quiescit

Iustitia & be-
nificentia.

7.

Apud iu- 9.
risconsultos
res quædam
communes
singulo- 10.
rum, quædam
vniuersitatis,
quædam nul-
lius sunt.
vnde dicitur
occupatio,
qua rem va-
cuam vsur-
pamus primi.
Ad Architā.

- iuria. Deinde vt communibus vtatur pro commu-
nibus, priuatis vt suis. Sunt autem priuata nulla
natura, sed aut veteri occupatione, vt qui quon-
dam in vacua venerunt: aut victoria, vt qui bello
potiti sunt, aut lege, pactione, conditione, sorte. Ex
quo fit, vt ager Arpinas Arpinatium dicatur, Tus-
culanus Tusculanorum. Similisq; est priuatarum
possessionum descriptio. Ex quo, quia suum cuius-
que fit eorum, quæ natura fuerant communia, quod
cuique obtigit, id quisq; teneat. Eo si quis sibi plus
appetet, violabit ius humane societatis. Sed quo-
niam (vt præclare scriptum est à Platone) non no-
bis solum nati sumus, ortusque nostri partem pa-
tria vendicat, partem parentes, partem amici, atq;
11. (vt placet Stoicis) quæ in terris gignuntur, ad v-
12. sum hominum omnia creari, homines autem homi-
num causa esse genitos, vt ipsi inter se alius, alij
prodesse possent, in hoc naturam debemus ducem
sequi, & communes utilitates in medium afferre
mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum ar-
tibus, tum opera, tum facultatibus deuincere ho-
minum inter homines societatem.

Fides iustitiæ fundamentum ab etymologia.

Fundamentum est autem iustitiæ fides, id est,
dictorum, conuentoriumque constantia, & veri-
tas, ex quo, quanquam hoc videbitur fortasse cui-
piam durius, tamen* audeamus imitari Stoicos, qui
studiosè exquirunt vnde verba sint ducta, creda-
musq; qui fiat, quod dictum est, appellatam fidem.

* alias, vide-
mur

Duo

Duo iniustitiæ genera, vt iustitiæ, & vnde oriuntur.

Sed Iniustitia duo genera sunt. Vnum eorum, qui inferunt: alterum eorum, qui ab ijs, quibus inferitur, si possint, non propulsant iniuriam. Nam qui iniuste impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatiõe incitatus, is quasi * manus
videtur asferre socio. Qui autem non defendit, nec
obstitit, si potest, iniuriæ, tam est in vitio, quam si
parentes, aut patriam, aut socios deserat. Atque
illa quidem iniuriæ, quæ nocendi causa de industria inferuntur, sæpe à metu proficiscuntur, vt cum
is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, vt adipiscantur ea, quæ concupierunt, in quo vitio latissime patet auaritia. Expetuntur autem diuitiæ cum ad vsus vitæ necessarios, tum ad perfructus voluptates. In quibus autem maior est animus, in ijs pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificandi facultatem, vt nuper M. Crassus
negabat, vllā satis magnam pecuniam esse ei, qui in reipub. princeps vellet esse, * cuius fructus exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus, vitæq; cultus cum elegantia, & copia, quibus rebus effectum est, vt infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda: sed fugienda semper iniuria est. Maxime autem adducuntur plerique, vt eos iniustitiæ capiat obliuio, cum in imperiorum bonorum

* manus viosa
lenter vide-
13 (tur.
Iniuria ab impudente, iniuria non est, nisi ipsa vitiosa sit ighorantia.
Aristot.

14.
* qui suis fructibus

Modò, pro
admodum
nuper.

*tempeſtas

Animi ſubli-
mitatem pro-
prie cęſari tri-
buit Plinius.

maximè, cum
primi motus
in noſtra non
ſint potestate

bonorum, glorię cupiditatem inciderint. Quod e-
nim eſt apud Ennium. Nulla ſancta ſocietas, nec
fides regni eſt — id latius patet. Nam quicquid
eiuſmodi eſt, in quo non poſſint plures excellere, in
eo ſit plerunque tanta contentio, vt difficillimum
ſit ſanctam ſeruare ſocietatem. Declarauit id mo-
dò * temeritas. C. Cęſaris, qui omnia iura diuina,
atq; humana peruertit, propter eum, quem ſibi ipſe
opinionis errore ſinxerat, principatum. Eſt autem
in hoc genere moleſtum, quod in maximis animis,
ſplendiſſimisq; ingenijs plerunque exiſtunt hono-
ris, imperij, potentię, glorię cupiditates. Quò ma-
gis cauendum eſt, ne quid in eo genere peccetur.

Iniuria alia alia leuior.

Sed in omni iniuſtitia permultum intereſt, utrũ
perturbatione aliqua animi, quę plerunq; breuiſ-
ſima eſt, & ad tempus, an conſultò, et cogitatò fiat iniu-
ria. Leuiora ſunt enim, qua repentino aliquo motu
accidunt, quàm ea, quę meditata & præparata in-
feruntur. Ac de inferenda quidem iniuria ſatis di-
ctum eſt.

Cauſas recenſet, vnde ſecundum iniu-
ſtitię genus oriatur.

P R ætermittende autem deſenſionis, deſerendiq;
officij, plures ſolent eſſe cauſę. Nam aut inimi-
citijs, & laborem, aut ſumptus ſuſcipere nolunt:
aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut ſuis
ſtudijs quibuſdam, occupationibuſq; ſic impediun-
tur, vt eos, quos tutari debeant, deſertos eſſe patian-
tur.

tur. Itaque videndum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum: quod in veri inuestigatione versentur, quodq; ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea iustos esse. Nam dum alterum iniustitiæ genus assequuntur inferenda, ne cui noceant, iniuria, in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent deserunt. Itaque eos ad Remp. ne accessuros quidem putant, nisi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita iustum est, quod rectè fit, si est voluntarium. Sūt etiā, qui aut studio rei familiaris tuenda, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur iniuriam: qui dum altero iniustitiæ genere vocant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatem. * Quando igitur duobus generibus iniustitiæ propositis, adiunximus causas utriusq; generis, easq; res antè constituimus, quibus iustitia continetur, facile quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, indicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes humani nihil à se alienum putat. Sed tamen quia magis ea percipimus, atq; sentimus, quæ nobis ipsi aut prospera, aut aduersa eueniunt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quasi longo interuallo inter-

Hoc Plato in libris de Rep. eleganter ostendit per fabulam, de ijs, qui vincti in specu sedent: id quod Ciceroni non probari, viro politico & natura subinani non est mirum. Horat. Dissimulatio opis propriæ mihi cōmodus vni.

* Quoniam

Ex Heautontimorumeni initio.

Prouerbiū:
Quæ dubitas
ne feceris.

iecto videmus, aliter de illis, ac de nobis iudicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites æquum sit, an iniquum. *Æquitas enim lucet ipsa perse: dubitatio cogitationem significat iniuriæ.*

Docet officia pro circumstantijs variari, & quod officiosum erat, id contra officium fieri, duobus maxime modis, si aut ab vtilitate recedatur, aut minus vtile præferatur vtiliori: quin interdum præter officium esse nimium inhærere iuris apicibus.

Sed incident sæpe tempora, cum ea, quæ maxime videtur digna esse iusto homine, eoq, quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntq, contraria: vt reddere depositum etiã me furioso: facere promissum: quæq, pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non seruare, sit iustum. Referrī enim decet ad ea, quæ posui in principio, fundamēta iustitiæ: primum, vt ne cui noceatur: deinde vt cōmuni vtilitati seruiatur: Ea cū tempore commutantur, commutatur officium: & non semper est idem. Potest etiã accidere promissum aliquod, & conuentum, vt id effici sit vtile vel ei, cui promissum sit, vel ei, qui promiserit: Nam si (vt in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus filio Hippolyto suo non esset orbat. Ex tribus enim optatis (vt dicitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optauit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur seruanda sunt ea, quæ sint ijs, quibus promiseris inutilia: nec si plus tibi

Communi, id est, tum eius, qui præstat iustum, tum illius in quē præstat. Tragicū exemplum. Theseus tria optauerat ab auo Neptuno, vt Minotaurum conficeret, vt sibi ad inferos daretur adiutus, vt Hippolytum vlcisceretur.

tibi noceat, quàm illi prosint, cui promiseris. Cōtra officiū est, maius anteponi minori: vt si constitueris te cuiusdam aduocatum in rem præsentem esse venturū, atq; interim grauius agrotare filius ceperit, nō sit cōtra officiū, nō facere quod dixeris: magisq; ille, cui promissum sit, ab officio dicated, si se destitutum queratur. Iam illis promissis non standū esse quis non videt, quæ coactus quis metu, quæ deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleraque iure pratorio liberantur, nonnulla legibus.

Stare promissis, vt manere dictis.

In iuridicialibus officijs æquitas spectanda, non verbis inhærendum.

EXISTIT etiam sepe iniuriæ calumnia quadam, & nimis callida, sed malitiosa iuris interpretatione. Ex quo illud: Summū ius, summa iniuria: factum est iam tritum sermone prouerbiū. Quo in genere etiam in Republica multa peccantur: vt ille, qui, cum *centum triginta dierum essent cū hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium induciæ. Nec nosler quidem probandus, si verū est, Q. Fabium Labeonem, seu quē alium (nihil enim præter auditū habeo) arbitriū Nolanis, & Neapolitanis de finibus à Senatu datū, cū ad locum venisset, cum vtrisque separatim loquutum, vt ne cupidè quid agerent, nec appeterēt, atq; vt regredi, quàm progredi mallent. Id cū *vtriusque fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminauit: in medio relictum quod erat, populo Romano adiudicauit.

Ex Heautontimorūmeno.

15.

*triginta Plutarchus, hoc commentum Cliomeni Lacedæmonio adscribit in apoph. Q. Labeo.

*vtrique

Quod in puniēda iniuria officium.

Decipere hoc quidem est, non iudicare. Quocirca in omni re, fugienda est talis solertia. Sunt autem quædā officia etiam aduersus eos seruanda, à quibus iniuriam acceperis. Est enim vlscendi, & puniendi modus. Atq; haud scio, an satis sit eum, qui laceggerit, iniuriæ suæ pænitere: vt & ipse ne quid tale posthac committat, & cæteri sint ad iniuriam tardiores.

Haftenus de ciuili iustitia, nunc de bellicis officijs. Facit autem duo belli genera, quorum vtrique communia sunt hæc: vt nō nisi iustis de causis suscipiantur: ne inferantur nisi rebus repetitis, nisi solenniter denuntiata: vt rite gerantur, ne sæuiatur supra modum in victos: humanius etiam qui se dedunt, recipiantur: fides hosti etiam priuatim præstetur non modo in conuentis solennibus. Propria verò sunt illa, vt cum hoc hostium genere, qui de imperio certant, humanius agamus: cum his qui vitam nostram petunt, seuerius.

Carthago in Africa, Numantia in Celtiberia à Scipione Aemiliano funditus euersæ. Corinthus item in Achaia, à L. Mummiō sublata, quod in Isthmo esset, & ad bellum mouendum opportuna.

AT que in Republica maximè conseruanda sunt iura belli. Nam cum sint duo genera decertandi: vnum per disceptationē, alterum per vim: cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum, cōfugiendum est ad posterius, si vti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, vt sine iniuria in pace viuatur. Parta autem victoria, cōseruandi sunt ij, qui nō crudeles in bello, nec immanes fuerūt: vt maiores nostri Tusculanos, Equos, Volscos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiam acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus sustulerunt. Nollem Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatē loci maximè,

maximè, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum esset, etsi non optimam, at aliquam Rempu. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cum ijs, quos vi deuiceris, consulendum est: tum ij qui armis positis, ad Imperatorum fidem confugient (quamuis murum aries percusserit) recipiendi. In quo tantopere apud nostros iustitia culta est, ut ij, qui ciuitates, aut nationes deuictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent more maiorũ. Ac belli quidem aq̃uitas sanctissimè Feciali populi Romani iure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum antè sit & indictum. Pompilius Imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tyro militabat. Cùm autè Pompilio uideretur vnã dimittere legionem, Catonis quoq, filium, qui in eadem legione militabat, dimisit. Sed cùm amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompiliũ scripsit, ut si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento: quia priore amisso, iure cum hostibus pugnare non poterat. Adeo summa erat obseruatio in bello mouendo. Marci quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit, se audisse, eum missum factum esse à Consule, cùm in Macedonia Persico bello miles esset. Monet igitur, ut

16.

Quod i bellis
suscipiendis
officium.

Quanta sa-
cramenti mi-
litaris religio
maioribus.
Senis addidi-
ne pro nepo-
tem huius V-
ticensem in-
telligeres, ni-
maius ad ab-
solutam æta-
tem referre.

caueat, ne praelium ineat. Negat enim ius esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animaduerto, quod qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur lenitate verbi tristitiam rei mitigante. Hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulae: **AVT STATVS DIES CVM HOSTE.** Itemq; **ADVERSVS HOSTEM AETERNA AVTORITAS.** Quid ad hanc mäsuetudinem addi potest, cum quicum bella geras, tam molli nomine appellari? Quanquam id nomen durius tam effecit vetustas: à peregrino enim iā recessit, & propriè in eo qui ferret arma contra, remansit. Cum verò de Imperio decertatur, belloq; queritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò antè iustas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperij gloria proposita est, minus acerbè gerenda sunt. Vt enim cum ciuilitè contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor: cum altero certamè honoris, & dignitatis est, cum altero capitis, & famae: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, vt cum inimicis gerebatur, vter esset, nō vter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pænis, Pyrrho, de Imperio dimicabatur. Pæni fœdis fragi, crudelis Annibal, reliqui iustiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara sententia:

Fanniani ver-
sus.

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes,

Ferro,

*Ferro, non auro vitam cernamus utriq: (fors)
Vosne velit, an me regnare hera, quidne ferat
Virtute experiamur. & hoc simul accipe distū:*

*Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est:*

Dono, ducite, doq, volentibus, cum magnis dijs.

Regalis sanè & digna Eacidarum * gente sententia. Atq, etiam si quid singuli temporibus adducti hosti promiserint, est in eo ipso fides conseruanda: vt primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cum de captiuis commutandis Romam missus est, iurassetq, se rediturum: primum vt venit, captiuos reddendos in Senatu non censuit: deinde cū retineretur, à propinquis, & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Annibal Romam adstrictos misit iureiurando se reddituros esse, nisi de redimendis ijs, qui capti erant impetrassent: eos omnes, censores, quoad quisq, eorum vixit, qui peierassent, in ararijs reliquerūt: nec minus illum, qui iurisiurandi fraude culpam inuenerat. Cū enim Annibalis permissu exisset è castris, redijt paulò post, quòd se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus è castris, iureiurando se solutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est iustitiæ in hostem à maioribus nostris cōstitutum. Cū à Pyrrho per-

*Pyrrhus rex
ad Pyrrhum
Achillis filiū
genus suum
referebat, cui
auus fuerat
Aeacus.*

** genere
17.*

Tantaque aliquos affecerunt ignominia, vt statim mortem sibi consciscerēt, autore L. Iulio Decad. 1. lib. 3.

fuga senatui est pollicitus se venenum regi daturum, & eum necaturum: Senatus, & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit. Ita ne hostis quidem, & potentis, & bellum vltro inferētis, cum scelere interitum approbavit. Ac de bellicis quidem officijs satis dictum est. Meminerimus autem etiam aduersus infimos iustitiam esse seruandam. Est autem infima conditio, & fortuna seruorum, quibus non male præcipiunt, qui ita iubent vti, vt mercenarijs ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cum autē duobus modis, id est, aut Vi, aut Fraude fiat iniuria: fraus quasi vulpecula, vis leonis videtur: vtrunque alienissimum ab homine, sed fraus odio digna maiore. Totius autem iniustitiae nulla capitalior est, quàm eorū, qui tum, cum maxime fallunt, id agunt, vt viri boni esse videantur. De iustitia satis dictum est.

Officium domini i seruos.

Triplex nocendi genus.

De liberalitate secunda iustitiae parte, quam tamē Aristoteles modestiae videtur annectere, in qua tria potissimum spectanda docet Cicero: ne quid demus quod accipienti sit nociturum, neue quod alijs largiamur, ab alijs per iniuriam auferamus. Secundum, vt pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, ne demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute commendatis, aut ijs qui nos honesta beneuolentia prosequuntur: aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit: aut denique qui bene de nobis meriti, quibus & cum fœnore beneficium remetiendum. Postremo societatis humanæ gradus à summo fonte repetens, inter se componit, vt quantum cuique debetur, tantum præstetur. Sed de hac parte Seneca pluribus libris diligentissime scripsit.

Deinceps

DEinceps (vt erat propositum) de Beneficentia, & de liberalitate dicatur: qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum, ne obsit benignitas, & ijs ipsis, quibus benigne videbitur fieri, & ceteris. Deinde, ne maior benignitas sit, quàm facultates. Tum vt pro dignitate cuique tribuatur. id enim est iustitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nā & qui gratificantur cuipiā, quod obsit illi qui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi, atq; assentatores indicandi sunt. Et qui alijs nocent, vt in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, vt si ipsi in suam rem aliena conuertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris, & gloriæ, qui eripiūt alijs, quod alijs largiantur. Hi- que arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri si locupletent eos quacumq; ratione. Id autem tantum abest ab officio, vt nihil magis officio posset esse contrarium. Videndum est igitur, vt ea liberalitate vtamur, quæ profit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos, nō debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem sit iustum. Alter erat locus cautionis, ne benignitas maior esset, quàm facultates: quod qui benigniores voluit esse, quàm res patitur, primum in eo peccat, quod iniuriosi sunt in proximos. Quas enim copias his & suppeditari æquus est, & relin-

Quomodo
dandum,
quantum, &
quibus.

Vt si, p ac si.
Terentius: Vt
si esset frater.

Tyrannica li-
beralitas Cæ-
saris & Syllæ.

* alias, deli-
beratione

Quibus dan-
dum, probis,
viris, charis,
aliquo vin-
culo nobis
iunctis, bene-
meritis.

qui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali
* liberalitate cupiditas plerumque rapiendi, & au-
ferendi per iniuriam, ut ad largiendum suppetant
copiæ. Videre etiam licet plerosque non tam natura
liberales, quam quadam gloria ductos, ut benefici
videantur facere multa: quæ videntur ab ostenta-
tione magis, quam à voluntate proficisci. Talis
autem simulatio vanitati est coniunctior, quam aut
liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum,
ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo
& mores eius erunt spectandi, in quem beneficium
conferetur, & animus erga nos, & communitas,
ac societas vitæ, ad nostras utilitates officia ante
collata: quæ ut concurrant omnia, optabile est: si
minus, plures causæ, maioresque ponderis plus
habebunt.

Mores non ad exactam illam sapientis Stoici ra-
tionem spectandos, sed ciuilem virtutis imaginem.

18. **Q**uoniam autem viuitur non cum perfectis ho-
minibus, plenèque sapientibus, sed cum ijs, in
quibus præclare agitur, si sint simulachra virtu-
tis, etiam hoc intelligendum puto, neminem omni-
no esse negligendū, in quo aliqua significatio vir-
tutis appareat. Colendū autem esse ita vnumquemque
maximè, ut quisque maximè his virtutibus lenio-
ribus erit ornatus, Modestia, Temperantia, ac ip-
sa, de qua iam multa dicta sunt, Iustitia. Nam for-
tis animus & magnus in homine non perfecto, nec
sapiente feruentior plerumque est: illa virtutes vi-

rum bonum videntur potius attingere. Atq; hæc in moribus considerentur.

Quomodo consideranda sit beneuolentia aliorum erga nos.

DE Beneuolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, vt ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur. Sed beneuolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius, et constantia iudicemus.

Bene meritis de nobis, quomodo referēda gratia.

In erunt merita, vt non ineunda, sed referenda sit gratia, maior quadam cura adhibenda est.

Nullum enim officium referēda gratia magis necessarium est. Quod si ea quæ acceperis vtēda, maiore mensura (si modo possis) iubet reddere Hesiodus: quidnā beneficio prouocari facere debemus?

Beneficia cū fœnore remetienda à maiori.

An non imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt quàm acceperunt? Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui iam profuerunt? Nam cū duo genera liberalitatis sint, vnum dandi beneficij, alterum reddendi: demus necne, in nostra potestate est: non reddere, viro bono non licet, modo id facere possit sine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habēdi. Nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis quo quisq; animo, studio, beneuolentia fecerit, ponderandum est. Multis enim faciūt multa temeritate quadam, sine iudicio,

Beneficia potissimum animo dantis metienda.

Non dandū
vt recipias,
sed vt proſis
amico

iudicio, vel modo in omnes, vel repētino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia a quæ magna nō sunt habenda, atque ea, quæ iudicio, cōſideratē, conſtanterq; delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (ſi cætera paria ſint) hoc maximē officiū eſt, vt quiſq; maximē opis indigeat, ita ei potiſſimū opitulari. Quod contrā ſit à plerisque: à quo enim plurimum ſperant, etiam ſi ille his non eget, tamen ei potiſſimum inſeruiunt.

In coniunctione vitæ quis ordo, ac primū de ſocietate vniuerſali omnium mortalium.

Primi ſocietatis humanæ fontes, ratio, & oratio.

Ius naturæ.

Optimē autem ſocietas hominum, coniunctioq; ſeruabitur, ſi vt quiſque erit coniunctiſſimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ naturæ principia ſint communis, & ſocietatis humanæ, repetendū altius videtur. Eſt enim primum, quod cernitur in vniuerſi generis humani ſocietate. Eius autē vinculū eſt, Ratio, & Oratio: quæ docendo, diſcendo, communicando, diſceptando, iudicando conciliat inter ſe homines, coniungitq; naturali quadam ſocietate. Neq; vlla re longius abſumus à natura ferarum, in quibus ineſſe fortitudinē ſæpe dicimus, vt in equis, in leonibus: iuſtitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sū enim rationis, & orationis expertes. Ac latiſſimē quidē patens hominibus inter ipſos, omnibus inter omnes ſocietas hæc eſt, in qua omniū rerum, quas ad communem vſum hominum natura genuit, & ſeruanda

seruanda communitas: vt quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, vt sit constitutum: è quibus ipsis cætera sic obseruentur, vt in Græcorum puerbio est: *AMLICORVM ESSE OMNIA COMMVNIA*. Omnia autem cõmunia hominũ videtur ea, quæ sunt generis eius, quod ab Ennio positum in vna re, transferri per multas potest.

»Homo qui erranti* comiter monstrat viam,

Quasi lumen de suo lumine accendat, facit:

Nihilo minus ipsi lucet, cùm illi accenderit.

Vna enim ex re satis præcipit, vt quicquid sine detrimento possit cõmodari, id tribuatur vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, non prohibere aquam profluentem: pati ab igne ignem capere: si quis velit consilium fidele deliberanti dare: quæ sunt ipsa vtilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his vtendam est, & semper aliquid ad communem vtilitatem afferendum. Sed quoniam copiae parua, singulorum sunt: eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo, vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennij finem, *NIHILO MINVS IPSI LVCET*, vt facultas sit, qua in nostros simus liberales.

GRadus autem plures sunt societatis hominum. Vt enim ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdem Gentis, Nationis, Linguae, qua maxime homines coniunguntur. Interius etiam est eiusdem esse Ciuitatis. Multa enim sunt ciuibus inter se communia, forum, fana, porticus, viae, leges,

iura,

Bellissimi Ennij versus.

*comiti

Quæ sint omnibus absque discrimine communicaanda.

Ab illa prima
19. communitate ad contractiones societates descendit.

20. Quæ communia vniuersitatis.

iura, iudicia, suffragia, consuetudines præterea, & familiaritates, multaq; cum multis res, rationesq; contractæ. Arctior est verò colligatio societatis propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum, angustumq; concluditur. Nam cum sit hoc natura commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi, prima societas in ipso est Coniugio: proxima in Liberis, deinde * vna Domus, cui sunt omnia cõmunia. Id autem est principium Urbis, & quasi seminarium Reipub. Sequuntur fratrum coniunctiones, post consobrinorum, sobrinorumque: qui cum vna domo iam capi non possint, in alias domos, tanquã in colonias, exeunt. Sequuntur connubia, & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui. Que propagatio, & soboles, origo est rerum publicarũ. Sanguinis autem coniunctio & benevolentia deuincit charitate homines. Magnum est enim eadem habere monumenta maiorum, iisdem vti sacris sepulchra communia. Sed omnium societatum nulla præstãtior est, nulla firmitior, quàm cum viri boni moribus similes sunt familiaritate coniuncti. Illud enim honestum (quod sæpe diximus) etiam si in alio cernimus, tamen nos mouet, atq; illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quanquàm omnis virtus nos ad se allicit, facitque ut eos diligamus; in quibus ipsa inesse videatur: tamen Iustitia, & Liberalitas id maximè efficit. Nihil autẽ est amabilius, nec copulatius, quàm morum similitudo

Cognatio.

* vna domus, communia. 21 omnia.

Affinitates ex coniugijs.

Amicitia virtute conciliata.

Nihil amabilius virtute.

litudo

litudo bonorum. In quibus enim eadē studia sunt, eadem voluntates: in his fit, vt quisq; altero aequē delectetur, ac seipso. Efficiturq; id quod Pythagoras vult in amicitia, vt vnus fiat ex plurib⁹. Magna etiam illa communitas est, quae conficitur ex beneficijs vtrò, citroq; datis, acceptisq;. Quae mutua, & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma deuinciuntur societate. Sed cum omnia ratione, animoq; lustraueris, omnium societatum nulla est gravior, nulla charior, quàm ea, quae cum Repub. est vnicuique nostrum. Chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium charitates Patria vna complexa est: pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus. Quò est detestabilior istorum immanitas, qui lacerant omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & sunt, & fuerunt. Sed si contentio quaedam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officij, principes sint Patria, & Parentes, quorum beneficijs maximè obligati sumus: proximi Liberi, totaq; domus, quae spectat in nos solos, neque aliud vllum potest habere profugium: deinceps bene conuenientes propinqui, quibuscum communis etiam plerunq; fortuna est. Quamobrem necessaria praesidia vitæ debentur ijs maximè, quos antè dixi. Vita autem, victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam obiurgationes in amicis vigent maximè. Estq; ea incundissima amicitia,

Amicitia iuxta Pythagorā æqualitas est. Idem dixit amicitiam vnā esse animam in corporibus duobus.

Patriæ debemus plurimū.

Oppetere mortem, id est, vtrò mori

23.

24.

Cōuenientes, pro concordibus.

Quid sanguine cōiunctis, quid amicis potissimum debeamus.

tia,

tia, quam similitudo morum coniungunt.

Liberalitatis officia non solum ab his gradibus societatis, sed etiam ab alijs circumstantijs spectari oportere.

Sed in his omnibus officijs tribuendis videndum erit, quid cuiq; maxime necesse sit, et quid quisque nobiscum, vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Itaque non iidem erunt necessitudinum gradus, qui & tēporum: suntq; officia, quæ alijs magis quam alijs debeantur: ut vicinum citius adiuueris in * frugibus percipiēdis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At si lis in iudicio sit propinquum potius & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur, & talia circumspectenda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatioq; capiēda, ut boni ratiocinatores officiorū esse possimus, & addendo, deducendoq; videre, quæ reliquæ summa fiat: ex quo quantum cuiq; debeat, intelligas. Sed ut nec medici, nec Imperatores, nec oratores, quāvis artis præcepta perceperint, quicquam magna laude dignum sine usu, & exercitatione consequi possunt: sic officij conseruandi præcepta traduntur, illa quidem ut faciamus ipsi: sed rei magnitudo usum quoque exercitationemq; desiderat. Atque ab ijs rebus, quæ sunt in iure societatis humane, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam nascitur: declaratur autem potissimum in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis.

Huic

Vicinis quid debeat.

* alijs, fructibus.

Quæ reliquæ. Id est, quantum relinquatur deductis, & additis quæ oportuit.

Huic ad dexteram est audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, sæuitia, ambitio : ad læuam timiditas, ignauia, stupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas partim in rebus bellicis, magis autē in negotijs vrbanis, denique & priuata in vitā : de quibus omnibus variē differit Cicero.

Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, ē quibus honestas, officiumq; manaret, splendidiſſimum videri, quod animo magno, elatoq; humanasq; res despiciente, factum sit. Itaq; in probis maximē in promptu est, si quid tale dici potest:

*Vos etenim iuvenes, animos geritis muliebres,
Illaq; virgo viri. Et si quid est eiusmodi:*

Salmacida spolia sine sanguine, & sudore,

Contraq; in laudibus, quæ magno animo, & fortiter, excellentēque gesta sunt, ea nescio quo modo quasi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorū campus, de Marathone, Salamine, Plateis, Thermopylis, Leuctris. Hinc noster Cocles, hinc Decij, hinc Cneus, & Publius Scipiones, hinc Marcus Marcellus, innumerabilesq; alij: maximeq; ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoque videmus ornatu ferē militari.

Fortitudinem si ab honestate recedat, nomen suum amittere.

Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis, & laboribus, si iustitia vacat, pugnatq; non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio

C

est.

Cōmendatio
fortitudinis.

In primis op-
probratur pu-
sillanimitas.

Ex Ennio
verba impe-
ratoris exem-
plo Cælia
militū igna-
uiam incre-
pantis.

In hoc cam-
pū molliciei
est exprobra-
tio, quoniam
Salmacis fons
potus effe-
minare dici-
tur.

- est. Non enim modò id virtutis non est, sed potius
 25. immanitatis, omnem humanitatē repellentis. Itaq;
 probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam vir-
 tutem esse dicunt propugnantē pro aequitate. Quo-
 circa nemo, qui fortitudinis gloriā consecutus est,
 insidijs, & malitia laudem est adeptus. Nihil enim
 honestum esse potest, quod iustitia vacat. Pracla-
 rum igitur Platonis illud: Non solū, inquit, scien-
 tia, quæ est remota à iustitia, calliditas potius,
 quàm sapientia est appellanda: verum etiam ani-
 mus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non
 utilitate communi impellitur, audacia potius no-
 26. men habeat, quàm fortitudinis. Itaq; viros fortes,
 & magnanimos, eosdem bonos, & simplices veri-
 tatis amicos, minimeq; fallaces esse volumus: quæ
 sunt ex media laude iustitiæ. Sed illud odiosum
 est, quòd in hac elatiōe, & magnitudine animi, fa-
 cillime pertinacia & nimia cupiditas principatus
 innascitur. Vt enim apud Platonē est, omnem mo-
 rem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupidi-
 tate vicendi, sic vt quisq; animi magnitudine ma-
 ximè excellit, ita maximè vult princeps omnium
 esse, vel potius solus esse. Difficile autem est, cùm
 prestare omnibus cōcupiueris, seruare aequitatem,
 quæ est iustitiæ maximè ppria. Ex quo fit, vt neq;
 disceptatione vinci se, nec vllò publico, ac legiti-
 mo iure patiantur. Existuntq; in Rep. plerunq; lar-
 gitores, & factiosi, vt opes quàm maximas conse-
 quantur, & sint vi potius superiores, quàm iusti-

Magnanimi-
 tas à iustitia
 pender.
 Pertinacia e-
 lati animi co-
 mes.

ia pares. Sed quò difficilius, hoc præclarus. Nul-
lum enim est tempus, quod iniustitia vacare debeat.
Fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, nò qui
faciunt, sed qui propulsant iniuriam. Vera autem
& sapiens animi magnitudo honestum illud, quod
maximè natura sequitur, in factis positum, non in
gloria iudicat: principemque se esse mauult quàm
videri. Etenim qui ex errore imperita multitudi-
nis pendet, hic in magnis viris nò est habendus. Fa-
cillimè autem ad res iniustas impellitur, vt quisq;
est altissimo animo, & gloriæ cupido. Qui locus
est sanè lubricus, quòd vix inuenitur, qui labori-
bus susceptis, periculisque aditis non quasi merce-
dem rerum gestarum desideret gloriam.

Proverbio
Socratis, pul-
chra quæ dif-
ficilia.

29.
Qui gloriæ spe
pericula sus-
30. cipit, am-
31. bitiosus,
non fortis.

Lubricus, an-
ceps, & peri-
culosus.

Vera magnanimitas duabus in rebus potissimū
sita, in contemnendis tum prosperis, tum aduersis,
& in arduis rebus gerendis.

Omnino fortis animus, & magnus, duabus re-
bus maximè cernitur: quarum vna in rerum
externarum despicientia ponitur, cum persuasum
sit, nihil hominem, nisi quod honestum, decorumq;
sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere;
nulliq; neque homini, neque perturbationi animi,
nec fortunæ succumbere. Altera est res, vt cum ita
sis affectus animo, vt supra dixi, res geras magnas
illas quidem & maximè vtilis, sed vehementer
arduas, plenasq; laborum, & periculorum cum vi-
ta, tum * aliarum rerum quæ ad vitam pertinent.
Harum rerum duarum splendor omnis & ampli-
tudo, addo etiam utilitatem, in posteriore: causa

* alias, mul-
tarum

autem & ratio efficiens magnos viros, est in prioribus. In eo enim est illud, quod excellentes animos, & humana cōtemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si et solum id quod honestum sit, bonum iudices, & omni animi perturbatione liber sis. Nam & ea, quæ eximia plerisque, & præclara videtur, parua ducere, eaq; ratione stabili, firmaq; contemnere fortis animi, magniq; ducendum est. Et ea quæ videntur acerba, quæ multa, & varia in hominum vita, fortunæq; versantur, ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis: hoc robusti animi est, magnæq; constantie.

32. Turpius à voluptate
vinci, quàm
à dolore.
Humilis ani-
mi mirari di-
uitias.

Æquabilitas
animi propria
fortitudinis.

Non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate: nec qui inuitum se à labore præstiterit, vinci à voluptate. Quamobrè & hæc vitanda sunt, & pecunie fugienda cupiditas. Nihil enim est tã angustii animi, tamq; parui, quàm amare diuitias. Nihil honestius, magnificentiusq; quàm pecuniam contemnere, si non habeas: si habeas, ad beneficentiam, liberalitatēque conferre. Cauenda est etiam gloriæ cupiditas, ut suprà dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse cōtentio. Nec verò Imperia expetenda, ac potius aut non accipienda interdum, aut deponēda nonnumquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam aegritudine, & voluptate animi, & iracundia, ut tranquillitas adsit, & securitas, quæ asserat tū constantiam, tum etiā dignitatem.

dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico tranquillitatem expetentes, à negotijs publicis se remouerunt, ad otiumq; perfugerunt. In his & nobilissimi philosophi, longeq; principes, & quidam homines seueri, & graues, nec populi, nec principum mores ferre potuerunt. Vixeruntq; nonnulli in agris delectati re sua familiari. His idem propositum fuit, quod regibus, vt ne quare egerent, ne cui parerent, libertate vterentur: cuius propriū est sic viuere, vt velis. Quare cū hoc commune sit potentie cupidorum cum ijs, quos dixi, otiosis, alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeāt: alteri, si contenti sint & suo, & paruo. In quo quidem neutrorum omnino contemnenda est sententia. Sed & faciliior & tutior, & minus alijs grauis, aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominū generi, & ad claritatem, amplitudinēque aptior eorum, qui se ad Rempub. & ad res magnas gerendas accommodauerunt. Quapropter & ijs forsitan cōcedendum sit Rempu. non capeissentibus, qui excellenti ingenio, otio, doctrinaq; sese dediderunt: & ijs, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore causa impediti, à Repub. recesserunt, cū eius administranda potestātē alijs, laudemq; concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despiciere se dicant ea, quæ plerique admirantur, Imperia, & magistratus, ijs nō modo non laudi, verum etiam vitio dandum puto. Quorum iudicium in eo, quod

Fuga negotiorum.

Vt ne, pro ne

Vti Plato.

Vti Scipio.

gloriam contemnunt, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed videntur tum labores, & molestias, tum offensionum, & repulsarum quasi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim qui in rebus contrarijs parum sibi constent, voluptatem seuerissime contemnunt, in dolore sunt molliores: gloriam negligent, frangantur infamia: atq; ea quidem non satis constanter. Sed ijs, qui habent à natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiscendi magistratus sunt, & gerenda Respu. est. Nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem Remp. nihil minus, quam philosophis, haud scio an magis etiam & magnificencia, & despicientia adhibenda sit rerum humanarum, quam saepe dico, & tranquillitas animi, atq; securitas: si quidem nec anxij futuri sunt, & cum grauitate, constantiaq; victuri. Quae eò faciliora sunt philosophis, quò minus patent multa in eorum vita, quae fortuna feriat, & quo minus multis rebus egent: & quia si quid aduersi eueniat, tam grauius cadere non possunt. Quocirca non sine causa maiores motus animorum concitantur, * maiorq; cura efficiendi, Remp. publicam gerentibus, quam quietis: quò magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caueat, ne id modò consideret, quam illa res honesta sit: sed etiam ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandum.

Non satis constanter, id est, alibi contemnunt, alibi minime.

* maioraq; efficienda,

Maiores viribus aggredi temeritatis est: quod possis, in his tibi diffidere, igna.

dum est, ne aut temerè desperet propter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatem. In omnibus autem negotijs prius, quam aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

Longè fortius esse ciuilibus in rebus quàm bellicis antecellere, multis argumentis docet, nonnihilque de se.

Sed cùm plerique arbitrentur res bellicas maiores esse quàm urbanas, minuenda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæsierunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis ingenijsq; plerunque contingit: eoq; magis, si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem si volumus iudicare, multæ res extiterunt urbanae maiores, clarioresq; quàm bellicæ. Quâuis enim Themistocles iure laudetur, & sit eius nomen, quàm Solonis, illustrius, citeturq; Salamis clarissima testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis, ei, quo primum constituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quàm illud, iudicandum est. Illud enim semel profuit, hoc semper proderit ciuitati. Hoc cōsilio leges Atheniensium, hoc maiorum instituta seruātur. Et Themistocles quidem nihil dixit, in quo ipse Areopagum adiuuerit. At ab illo verum est adiutū esse Themistoclem, est enim bellum gestum consilio Senatus eius, qui à Solone erat constitutus. Licet eadē de Pausania Lysandroq; dicere: quorū rebus gestis quanquā Imperium Lacedæmonijs dilatatum

Themistocles
Atheniensium
imperator apud Salaminam insulam
Xerxem prælio vincit. Solon Salaminus leges Atheniensibus
dedit maxime salutare.

Lycurgus legum lator, Pausaniae ac Lysandro du-
cibus multis victoris no-
bilis. antefertur. 33.

M. Scaurus eloquentia & iuris scientia commendatus: & Q. Catulus in rebus civilibus floruerunt.

Marius & Pompeius belli gloria. Scipio Aemilianus Numantiam sustulit.

Scipio Nasica Tyberium Gracchum perniciosas leges ferentem priuatus occidit. Hic est inuidiosus ille versiculus, quo Cicero gloriatus est se in toga Catilinariam coniurationem oppressisse.

putatur, tamen ne minima quidē ex parte Lycurgi legibus, & disciplina conferendi sunt. Quinetiam ob has ipsas causas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque cum versaremur in Repu. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur. Parua enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africani singularis, & vir, & Imperator, in excidenda Numantia Reipub. profuit, quā eodem tempore P. Nasica priuatus, cum Tyberium Gracchum interemit: quāquam haec quidem res nō solum ex domestica est ratione: attingit enim & bellicam, quoniam vi, manuq; cōfecta est: sed tamen ad ipsum gestum est consilio urbano sine exercitu. Illud autem optimum est, in quo innadi solere ab improbis, & inuidis me audio:

Cedant arma toga, concedat laurea linguae.

Vt enim alias omittam, nobis Remp. gubernantibus, nōne togae arma cessere? Neq; enim in Rep. periculum fuit grauius vnquam, nec maius odium. Ita consilij, diligentiaq; nostra celeriter de manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ipsa ceciderunt. Quae res igitur gesta est vnquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hereditas huius gloriae & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certe vir abundās bellicis laudibus Cn. Pompeius multis audientibus hoc tribuit, vt diceret, frustra se tertium triumphum de-

deporta-

deportaturum fuisse, nisi meo in Remp. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domestica fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quàm in his, opera, studijq. ponendum est. Omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso: magnificoq. querimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendū tamen corpus, & ita afficiendum est, vt obedire consilio, rationiq. possit in exequendis negotijs, et in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura, & cogitatione: in quo non minorem vtilitatem afferunt, qui togati Reipub. præsunt, quàm qui bellum gerunt. Itaque eorum consilio saepe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnumquam etiam illata: vt M. Cato-
 tonis bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit auctoritas. Quare expetenda quidē magis est decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo. Sed cauendum, ne id bellādū magis fuga, quàm vtilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, vt nihil aliud nisi pax quaesita videatur. Fortis verò animi, & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantē de gradu deijci, vt dicitur, sed præsens animi vti consilio, nec à ratione discedere: quanquā hoc animi, illud etiam ingenij magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquantō antè constituere, quid accidere possit in vtraque parte: & quid agendū sit, cum quid euenerit: nec cōmittere aliquid vt aliquando

Ter triumphauit Pompeius de Afris, & iterum de Hispanis, tertium de Mithridate.

M. Cato fico quā triduo secum ē Carthagine tulerat, in senatu ostensa persuasit vt tertium bellum Punicum susciperetur, quo etiā euerfa est Carthago, q. cum in sequenti anno mortuus esset, tamen valuit & sepulti auctoritas contra Nasicam, ne euerteretur, suadentem.

eoq; magis, si plus adipiscare re explicata boni, quā addubitata mali. Periculosa autem rerum actiones partim ijs sunt, qui eas suscipiūt, partim Rep. Itemq; alij de vita, alij de gloria, & beneuolentia ciuium in discrimen vocantur. Promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quā ad communia, dimicareq; paratius de honore, & gloria, quā de cæteris commodis. Inuenti autem multi sunt, qui nō modò pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: ydem gloriæ iacturam ne nimiam quidem facere vellent, ne Rep. quidem postulante: vt *Callicratides, qui cū Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multa q; fecisset egregie, vertit ad extremum omnia, cū consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginussis remouendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios classe illa amissa, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atq; hæc quidem Lacedæmonijs plagā mediocris fuit: illa pestifera, qua cū Cleombrotus inuidiam timens temerè cum Epaminūda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Qn. Fabius Maximus melius? de quo Ennius:

Vnus homo nobis cunctando restituit rem,

Non ponebat enim rumores ante salutem:

Ergo postq; magisq; viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est, etiam in rebus vrbanis. Sunt enim qui quod sentiūt, etiam si

opti-

Quæ res potius periclitanda.

38.

39.

*Callicratides Lacedæmoniorū dux ab officio magnanimitatis recessit, qui classis, quam priuatæ gloriæ iacturam facere maluerit. historia est apud Xenophontem, primo Paralipomenon.

Cleombrotus Lacedæmonius ab Epaminūda Thebanorū dūce victus: magna suorum clade. Fabius cunctator, historia notissima.

Fortis est, falsam infamiam contemnere.

optimū sit, tamen inuidia metu non audent dicere.

40. Magnanimitas est publica commoda suis antepone-
nere.
Magistratus æquus omnibus, & partiū studio vacuus, Optimū optimatem dicit.
Fortis vt non recusat inuidiam in loco, ita nec temere arcessit.

O Minimo qui Reipublica præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: Vnum, vt utilitatem ciuium sic tueantur, vt quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: Alterum, vt totum corpus Reipub. curent, ne dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Vt enim tutela, sic procuratio Reipu. ad utilitatem eorum, qui cōmissi sunt, non ad eorum, quibus cōmissa est, gerenda est. Qui autem parti ciuium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in ciuitatem inducunt, seditionem, atq; discordiam. Ex quo euenit, vt alij populares, alij studiosi optimi cuiusq; videantur, pauci vniuersorum. Hinc apud Athenienses magna discordia orta: in nostra Reipub. non solum seditiones, sed pestifera etiam bella ciuilia: quæ grauis, & fortis ciuis, & in Reipub. dignus principatu fugiet, atque oderit, tradetq; se totum Reipub. neq; opes, aut potentiam consecrabitur: totamq; eam sic tuebitur, vt omnibus consulat. Nec vero criminibus falsis in odium, aut inuidiam quenquam vocabit: omninoq; ita iustitia, honestatque adherescet, vt dum eam conseruet, quemuis grauius offendat, mortemq; oppetat potius, quam deserat illa, quæ dixi.

De honoribus vehementer contendere,
contra officium esse magnanimi.

41. **M**iserrima est omnino ambitio, honorumq; contentio: de qua præclare apud eundem est Platonem,

tonem, simuliter facere eos, qui inter se contenderent, vter potius Remp. administraret, vt si nauta certarent, quis eorum potissimum gubernaret. Idemq; præcipit, vt eos aduersarios existimemus, qui arma contra ferant: non eos, qui suo iudicio tueri Remp. velint: qualis inter P. Aphricanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Ira moderari, proprium fortitudinis.

Nec verò audiendi sunt, qui grauitè irascendum inimicis putabunt, idq; magnanimi, & fortis viri esse censebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno, & præclaro viro dignius placabilitate, atq; clementia. In liberis verò populis, & in iuris æquabilitate exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi, quæ dicitur: ne si irascamur aut intempestiuè accedentibus, aut impudèter rogantibus, in morositatem inutilem, & odiosam incidamus. Et tamem ita probanda est mansuetudo, atque clementia, vt adhibeatur Reipub. causa serueritas, sine qua administrari ciuitas non potest.

In animaduertendo maxime ab ira temperandū.

Omnis autem & animaduersio, & castigatio contumelia vacare debet: neque ad eius, qui punit aliquem, aut verbis castigat, sed ad Reip. vtilitatem referri. Cauendum est etiam, ne maior poena, quàm culpa sit: & ne iisdem de causis alij plectantur, alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo. Nunquam enim iratus, qui accedet ad poenam, mediocritatem illam

Ciuilis dissensio inter P. Scipionem, & Q. Metellum.

Morositas contra officium fortitudinis.

Punitur Scipio Nonius Marcellus & Seruius

Horatius: virtus est mediū vitiorum v-
trinque; red-
ctum. Stoici
affectibus va-
care, Peripa-
teticī mode-
rari sapientem
volunt.

illam tenebit, quæ est inter nimium & parum: quæ
placet Peripateticis: & rectè placet, modò ne lau-
darent iracundiam, & dicerent, vtiliter à natura
datam. Illa verò omnibus in rebus repudianda est:
optandumq; ut ij, qui præsumunt Reip. legum simi-
les sint, quæ ad puniendum non iracundia, sed æ-
quitate ducuntur.

Magnanimi est neque secundis rebus inso-
lescere, neque deiici aduersis.

43. **A**T que etiam in rebus prosperis, & ad volun-
tatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium,
arrogantiamq; magnopere fugiamus. Nam ut ad-
uersas res, sic secundas immoderatè ferre, leuitatis
est. Præclaraq; est æquabilitas in omni vita, & i-
dem semper vultus, eademq; frons: ut de Socrate,
itemq; de C. Lælio accepimus. Philippum quidem
Macedonium regem rebus gestis, & gloria supe-
ratum à filio, facilitate verò, & humanitate vi-
deo superiorem fuisse. Itaq; alter semper magnus,
alter sæpe turpissimus fuit: ut rectè præcipere vi-
deantur, qui monent, ut quantò superiores sumus,
tantò nos summissius geramus. Panætius quidem
audacem Aphricanum, & familiarem suum so-
litum ait dicere, sicut equos propter crebras con-
tentiones præliorum ferocitate exultantes domito-
ribus tradere soleant, ut his faciliore possint
ut sic homines secundis rebus effrenatos, sibi que
Præsidere, ni- præsidentes, tanquam in gyrium rationis, et doctri-
miū fidere. na duci oportere, ut perspicerent rerum humana-
rum

Aphricani a-
pophthegma.

2010719
2010719

Præsidere, ni-
miū fidere.

rum imbecillitatem, varietatemq; fortune. Atque etiam in secundissimis rebus maximè est utendum consilio amicorum, hisq; maior etiam quàm ante, tribuenda est autoritas: iisdemq; temporibus cavendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut iure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus turpiter irridentur, et in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem habemus.

Magnanimus assentationes non recipit.

44.

Officia magnanimi in otio honesto.

Illud enim sic est iudicandum, maximas geri res, et maximi animi ab ijs, qui Rempublicam regant, quod eorum administratio latissimè pateat, ad plurimos pertineat. Esse autem magni animi, et fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut inuestigarent, aut conarentur magna quedam, sequæ suarum rerum finibus continerent; aut interiecti inter philosophos, et eos, qui Remp. administrarè: delectarentur re sua familiari, non eam quidè omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab eius usu suos, potiusq; et amicis impertientes, et Reip. siquando usus esset. Quæ primum bene parta sit, nullo neque turpi questu, neque odioso: tum quàm plurimis, modò dignis, se utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec libidini potius, luxurieq; quàm liberalitati, et beneficentiæ pateat. Hæc præscripta servantem licet magnificè,

Uti Pomponius Atticus.

Priora tria ad negotialem vitam, posteriora ad otiosam pertinet.

magnificè, grauitè, animosèq; viuere, atque etiā
simpliciter, fideliter, vitæq; hominum amicè.

TEMPERANTIA.

Quartus officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles moderationem esse putat cupiditatum, earum duntaxat, quæ circa gulæ, & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet. Huius est caput, ut cupiditas rationi pareat, sicut puer pædagogog. Indidè oritur illud decorū, quod quæadmodum à natura, ac cæteris circūstantijs ducatur, omnèq; vitæ officiū cohonestet, diuinitus tradit Cicero.

Sequitur ut de vna reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, & quasi quidā ornatus vitæ, temperantia, & modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latine decorum potest. Græcè enim τὸ ὠρεῖον dicitur. Huius vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet, honestum est: & quod honestum est, decet. Qualis autem differentia sit honesti, & decori, facilius intelligi, quàm explanari potest. Quidquid enim est, quod deceat, id tum ap-
45. paret, cum antegressa est honestas.

Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm est: & speciale, quod temperantiam propriè consequitur. Diuus Ambrosius generale decorum accepit, quod ex harmonia, & consensu omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia vniuersitatis: speciale, quod in vna quapiam parte reluceat, potissimum tamen in temperantia.

Itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus,

Decorum honesti comes.

Decorum in prudentia.

superioribus, quid deceat apparet. Nam & ratione uti, atq; oratione prudenter, & agere quod agas consideratè, omniq; in re quid sit veri videre, & tueri decet: cōtraq; falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt: iniusta contrà, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animoq; magno sit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contrà, id turpe, sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico decorum: & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idq; intelligitur in omni virtute) quod deceat, quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re separari. Et ut venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. Est autem eius descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definiri solet: Decorum, id est, quod consentaneum sit hominis excellentiæ, in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderato, & temperatâ appareat cum

D

specie

Decorum iustitiz.

Decorum ab honesto re non separatur.

Liberali, id
est, honesta.

*specie quadam liberali. Hæc ita intelligi à Philo-
sophis possumus existimare, ex eo decore, quod
Poëtæ sequuntur: de quo alio loco plura dici so-
lent. Sed tum seruare illud poëtæ dicimus, quod
deceat, cum id, quod quaque persona dignum est,
est fit, et dicitur: Vt si Eacus, aut Minos diceret,
Oderint, dum metuant: aut,*

*Natis sepulchrum ipse est parens:
indecorum videretur, quod eos fuisse iustos acce-
pimus. At Atreo dicente, plausus excitantur: est*

Horatius, Red-
dere personæ
scit conue-
nientia cuiq.

46.

Decorum
poëtarum ho-
nestis, ac tur-
pibus com-
mune.

*enim digna persona oratio. Sed poëtæ quid queng
deceat, ex persona iudicabunt: nobis autem perso-
nam imposuit ipsa natura, magna cum excellen-
tia, præstantiaq, animantium reliquorum. Quocir-
ca poëtæ in magna varietate personarum etiā vi-
tiosis quid conueniat, et quid deceat, videbunt:
nobis autem cum à natura constantiæ, moderatio-
nis, temperantiæ, verecundiæ partes data sint: cumq,
eadem natura doceat non negligere, quemadmodum
nos aduersus homines geramus: efficitur, ut et il-
lud, quod ad omnem honestatē pertinet decorum,
quàm latè fufum sit, appareat: et hoc quod specta-
tur in vno quoque genere virtutis. Vt enim pul-
chritudo corporis apta compositione membrorum
mouet oculos, et delectat hoc ipso, quod inter se
omnes partes cum quadam lepore consentiunt: sic
hoc decorum, quod elucet in vita, mouet approba-
tionem eorum, quibuscum viuatur, ordine, et cō-
stantia, moderatione dictorum omnium, atque fa-
ctorum.*

Decorum in
ordine, con-
stantia & mo-
do situm.

Florum. Adhibenda est igitur quadam reuerentia
aduersus homines, & optimi cuiusq; & reliquoru.
Nam negligere, quid de se quisque sentiat, non so-
lum arrogantis est, sed etiam omniq; dissoluti. Est
autem quod differat in omni ratione habenda inter
iustitiam, & verecundiam. Iustitie partes sunt,
non violare homines: Verecundia, non offendere:
in quo maxime perspicitur vis decori. Hic igitur
expositis, quale sit id quod decere dicimus, intelli-
gimus parum.

Decorum secundum naturam esse, & cum in omni-
bus partibus, tum in temperata plurimum valere.

Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc pri-
mam habet viam, que deducit ad convenien-
tiam, conseruationemq; naturae: quam si sequemur
ducem, nunquam aberrabimus: sequemurq; & id,
quod acutum, & perspicax natura est: & id, quod
ad hominum conseruationem accommodatum: &
id, quod vehemens, atq; forte. Sed maxima vis de-
cori in hac inest parte, de qua disputamus. Neque
enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed
multo etiam magis animi matus probandi, qui
item ad naturam accommodati sunt.

Fontem omnis esse modestiae, vt appetitus pa-
reat rationi: At hunc ipsum putat Ambrosius om-
nium officiorum primarium esse fontem.

Duplex est enim vis animorum, atque natura.
Vna pars in appetitu posita est, quae est oꝓη.
Graecae quoque hominum hinc, & illuc rapit. Altera vi
ratione, quae docet, & explanat, quid faciendum

Violamus in-
iuria, offendi-
mus immodestiam.

Prudentia,
Iustitia.

Fortitudo,
Temperantia.

oꝓη, quam
in libris de Fi-
nibus appeti-
tionem vo-
cat, vnde o-
riuntur turbationes.

fugiendum sit. Ita sit, ut ratio praeferat, appetitus
 verò obtemperet. Omnis autem actio vacare debet
 temeritate, & negligentia: nec verò agere quicquam,
 cuius non possit causam probabilem reddere. Haec est enim fere descriptio officij. Efficiendum
 autem est, ut appetitus rationi obediant, eamque neque
 praecurrant, nec propter temeritatem, nec propter
 pigritiam, aut ignaviam deserant: sintque tranquilli,
 atque omni perturbatione animi careant. Ex quo elucebit
 omnis constantia, omnisque moderatio. Nam qui appetitus
 longius evagantur, & tanquam exultantes sine cupiendo,
 sine fugiendo, non satis a ratione retinentur, hī sine dubio finem, & modum
 transeunt. Relinquant enim, & abiciunt obedientiam,
 nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturae,
 a quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora.
 Licet ora ipsa cernere oratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua,
 aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestunt: quorum
 omnium vultus, voces, motus, statusque mutantur.
 Ex quibus illud intelligitur (ut ad officij formam reuertamur)
 appetitus omnes contrahendos, sedandosque, excitandamque
 esse animadversionem & diligentiam, ut ne quid temere, ac fortuito inconsiderate,
 negligenterque agamus. Neque enim ita generati a natura
 sumus, ut ad idcirco, & idcirco fasti esse videamur:
 sed ad severitatem potius, & ad quaedam studia
 graviora, atque maiora. Cato autem, & loco uti illis
 quidem licet, sed sepe somno,

Sic in libris
 de Finibus
 Cato officij,
 quod ita factum
 est, ut eius facti
 probabilis ratio
 reddi possit.

alias, exultantes.

Indecorum &
 in corpore a
 perturbatio-
 nibus.

Gravitas.

Urbanitas
 quatenus adhibenda.

et quietibus ceteris, tum cum grauibus, serijsque rebus satisfecerimus. Ipsumque genus iocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum, et facetum esse debet. Vt enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam quae ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat.

Licentia non
omnis aliena
ab honestate

De scurrilitate & facetia.

DVplex omnino est iocandi genus: Vñ illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum: Alterũ elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modo Plautus noster, et Atticorum antiqua comœdia, sed etiam Philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multa quæ, multorum facete dicta, ut ea, quæ a sene Catone sunt collecta, quæ vocavit ἁποφθεγματῶν. Facilis igitur est distinctio ingenui, et illiberalis ioci. Alter est, si tempore sit, ac remisso animo, homine dignus: Alter ne libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas.

Veteris comœdiæ, Plautini, neque non Socratici fales.

Apophthegma, brevis & grauis sententia.

Et honesti lusus modum esse quendam.

Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elati quæ, voluptate in aliquam turpitudinem dilabamur. Suppeditant autem et campus noster, et studia venandi, honesta exempla ludendi.

Suppeditant, subministrat. Venatio.

Animi delectatio ab honestis studiis petenda: corporis voluptas, quia pecorina sit, aut planè reiicienda, aut quam parciſſimè adhibenda.

Sed pertinet ad omnem officij questionem semper in promptu habere, quātum natura hominis pecudibus, reliquisque bestiis antecedit. Illæ enim nihil sentiunt, nisi voluptatem, ad eamque feruntur * toto impetu. Hominis autem mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquiri, aut agit: videndiq, & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam si quis est paulò ad voluptates propensior, modò ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines nō re, sed nomine) sed si quis est paulò erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat & dissimulat appetitum voluptatis, propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatē, non satis esse dignam hominis præstantia, eamque contemni, & rejici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse modum eius fruendæ. Itaq, victus, cultusque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam si considerare volemus, quæ sit in natura * excellentia, & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffinere luxuria, & delicate, ac molliter vivere, quamque honestum parce, continenter, senerè, sobriè.

Animaduerte lector ordinem: primum ostendit quid decorum secundum naturam cum pecoribus communem: deinde quid secundum hominis præstantiam: deinceps quid deceat, vniuscuiusque personam, vel à natura tributam, vel casu impositam, vel iudicio assumptam.

Intelligen-

aliàs, omni

propensior.
Qui propen-
det, id est, in-
clinatur.

Voluptas ho-
mine indi-
gna.

* hominis ex-
cellentia.

Intelligendum est etiam, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum vna est communis, ex eo quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæq; eius qua antecellimus bestiis, à qua omne honestum, decorumq; traditur, et ex qua ratio inueniendi officij exquiritur. Altera autem, que propriè singulis est attributa. Vt enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt (alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere: itemq; in formis alijs dignitatem inesse, in alijs venustatem) sic & in animis existunt etiam maiores varietates. Erat in L. Crasso, & in L. Philippo multus lepos: maior etiã, magisq; de industria in C. Cæsare Lucij filio. At iisdẽ temporibus in M. Scauro, & in Marco Druso adolescente singularis seueritas: in C. Lelio multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, vita tristior. De Græcis autem dulcem, & facetum, festiuuq; sermonis, atq; in omni oratione simulatorem, quem et ῥῥωα Græci nominauerunt, Socratem accepimus: contra, Pythagoram, & Periclem summam auctoritatem consecutos sine vlla hilaritate. Callidũ Annibalem ex gente Pœnorũ: ex nostris ducibus Qu. Maximum accepimus facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostiũ consilia. In quo genere Græci Themistocle Atheniensem, & Pheraum Iasonẽ cateris anteponunt. In primisq; versutum, & callidum factum Solonis, qui quòd & tutior vita eius esset, & plus

Varietas ingeniorum à natura.

Simplicitas.

**Vasri & ad
omnia versa-
tiles.**

**Comitas &
affabilitas.**

Mancino

aliquantò Reipublicæ prodesset, furere se simula-
uit. Sunt his alij multum dispares, simplices, & a-
perti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidijs agendū
putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Itemq̃
alij, quid quidvis perpetiantur, cuius deseruiant,
dum quod velint, consequantur: vt Scyllam, &
M. Crassum videbamus. Quo in genere versu-
tissimum, & patientissimum Lacedæmonium Ly-
sandrum accepimus. Contraq̃, Callicratidem, qui
præfectus classis proximus post Lysandrum fuit.
Itemq̃, in sermonibus aliū quidē videmus, quam-
uis præpotens sit, efficere vt vnus de multis esse
videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio,
itemq̃, & in Q. Mutio * Numantino vidimus.
Audiui & ex maioribus natu hoc idem fuisse in
P. Scipione Nasica. Contraq̃, patrem eius illum,
qui Tyberij Gracchi conatus p̃ditos vindicauit,
nullam comitatem habuisse sermonis, ne Xeno-
cratem quidem seuerissimum Philosophorum, ob
eamq̃, rem ipsam magnum, clarissq̃, fuisse. Innu-
merabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, mo-
rumq̃, minimè tamen vituperatorum. Admodum
autem tuenda sunt sua cuique, non vitiosa, sed ta-
men propria, quò facilis decorū illud, quod qua-
rimus, retineatur. Sic enim est faciendum, vt
contra naturam vniuersam nihil comedamus: ea
tamen conseruata, propriam naturam sequamur.
Vt etiam si sint alia grauiora, atque meliora,
tamen nos studia nostra natura regula metiamur.

Neque

Neque enim attinet repugnare naturæ, nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud: ideo, quia nihil decet inuita (vt aiunt) Minerva, id est, aduersante, & repugnante natura. Omnino si quicquam est decorum, nihil est profectò magis, quam æquabilitas vniuersæ tuæ, tum singularium actionum: quam conseruare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam. Vt enim sermone eo debemus vti, qui notus est nobis, ne (vt quidam) Græca verba inculcâtes, iure optimo irrideamur: sic in actiones, omnemq; vitam, nullam discrepantiam conferre debemus. Atq; hæc differentia naturarum tantam habet vim, vt nōnunquam mortem sibi ipsi cōscissere alius debeat, alius in eadem causa non debeat. Num enim alia in causa M. Cato fuit, alia ceteri, qui se in Aphrica Cæsari tradiderunt? Atqui ceteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent, propterea quod eorum vita lenior, & mores fuerant faciliores: Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura grauitatem, eamq; ipse perpetua constantia roborasset, semperq; in proposito, susceptoq; consilio permansisset, moriendum potius, quam tyranni vultus aspiciendus fuit. Quam multa passus est Vlysses in illo errore diuturno, cum & mulieribus (si Circe, & Calypso mulieres appellandæ sunt) inseruiret, et in omni sermone omnibus affabilem, et incundum se esse vellet. Domi verò etiam contumelias seruorum, an-

Non frustra cum natura pugnandum. Hora. Tu nihil inuita dicere facies Minerva.

Vt apud Lucilium à Mutio ridetur Albutius: Chare Tite.

Cato Vitæ sibi mortem consciiuit.

Circe Solis filia. Calypso nympha, quarum hospitio Vlysses aliquandiu vsus est, vt procos vxoris perderet.

47.

cellarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat perueniret. At Ajax (quo animo traditur) milles oppetere mortem, quam illa perpeti, malisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui, eaque moderari, nec velle experiri, quam se aliena deceant. Id enim maxime quæque decet, quod est cuiusque suum maxime. Suum igitur quisque noscat ingenium, ac tremque se et vitiorum, et bonorum suorum iudicem præbeat: ne scenici plus, quam nos, videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui voce freti sunt, Epigonos, Medeamque: qui gestu, Menalippam, vel Clytemnestram: semper Rutilius, quem ego memini, Antiopam: non sæpe Æsopus Aiacem. Ergo histrio hoc videbit in scena, quod non videbit sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in ijs potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenij non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decorè, at quam minime indecore facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sunt sequamur, quam ut vitia fugiamus.

Decorum ab ijs, quæ nobis fortuna attribuit, quæque nobis iudicio ipsi adsciuiamus.

AC duabus ijs personis, quas suprà dixi, tertia adiungitur, quam casus aliquis, vel tempus imponit. Quarta etiam, quam nobismetipsis iudicio

Scenici, histiones è scena.

Epigoni clamosa tragedia de Thebis captis.

Medea nota.

Scenes is mores
and

Amor

dicio nostra accommodamus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaq̃ quæ sunt his contraria, in casu sita, tēporibus gubernantur. Ipsi autem quam personam gerere velimus, à nostra voluntate proficiscitur. Itaque se alij ad Philosophiā, alij ad ius ciuile, alij ad eloquētiā applicant, ipsarumq̃ virtutū in alia alius manu excellere. Quorum verò patres, aut maiores aliqua gloria præstiterūt, eorū pleriq̃ in hoc genere laudis studēt excellere: vt *Q. Mutius, P. filius in iure ciuili, Pauli filius Aphricanus in re militari*. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam: vt hic idem Aphricanus eloquētia cumulauit bellicam gloriam. Quod idem fecit *Timotheus Cononis filius*, qui cū belli laude nō inferior fuisset, quā pater: ad eam laudem, doctrine et ingenij gloriam adiecit. Fit autem interdum, vt nonnulli omīssa imitatione maiorum, suum quoddam institutum consequantur: maximeq̃ in eo plerunq̃ elaborant ij, qui magna sibi proponunt, obscuris orti* maioribus. Hæc igitur omnia, cū querimus quæ deceant, complecti animo, et cogitatione debemus.

Constituendum genus vitæ, & institutum.

In primis autem constituendum est, quos nos, et quales esse velimus, in quo genere vitæ: quæ deliberatio est omniū difficillima. Ineunte enim adolescentia, * cui inest maxima imbecillitas consilij, * cum tunc id sibi quisq̃ genus ætatis degēda constituit, quod

Quæ quisque studia maxime sequitur.

Timotheus etiam orator
Isocratis discipulus.
Conon inclutus dux Atheniensium.
Homines noui.
*parentibus

* Aliàs, pro-
dicus dicit
Prodicu sophi-
stę de Hercu-
le fabula per-
quam festiua
refertur apud
Xenophō-
tem libro se-
cundo Me-
morabilem.

* item.

quod maxime adamauit. Itaq; ante implicatur a-
liquo certo genere, cuiusq; viuendi, quam potuit,
quod optimum esset iudicare. Namque Herculem
* Prodicu dicunt (vt est apud Xenophōtem) cum
primum pubesceret (quod tempus a natura ad de-
ligendum quam quisq; viam viuendi sit ingressu-
rus, datum est) exisse in solitudinem, atque ibi se-
dentem diu secum, multumq; dubitasse, cum duas
cerneret vias, vnā voluptatis, alteram virtu-
tis, vtram ingredi melius esset. Hoc Herculi lo-
uis satū edito potuit fortasse contingere: nobis non
* idem, qui imitari quos cuique visum est, atq;
ad eorum studia, institutaq; impellimur: Plerumq;
autem parentum praeceptis imbuti ad eorum con-
suetudinem, moremque deducimur. Alij multitudi-
nis iudicio feruntur, quaeq; maiori parti pulcher-
rima videntur, ea maxime exoptāt. Nonnulli au-
tem siue felicitate quadam, siue bonitate natura,
siue parentum disciplina, rectam vitam secuti sunt
viam. Illud tamen maxime rarum genus est eorū,
qui aut eccellente ingenij magnitudine, aut pra-
elara eruditione, atque doctrina, aut vtrāq; re or-
nati, spatium deliberandi habuerunt, quem potis-
simum vitam cursum sequi vellent. In qua delibe-
ratione, ad suam cuiusque naturam consilium est
omne reuocandum. Nam cum in omnibus quae a-
* Aliter, quę
quisque est
nactus.

hibenda,

attribenda, ut constare in vite perpetuitate possi-
 mus nobismetipsis, nec in ullo officio claudicare.
 Ad hanc autem rationem, quoniam maximam cum
 Natura habet, Fortuna proximam, utriusque mu-
 no ratio habenda est in deligendo genere vite, sed
 Naturæ magis multa enim ex sumior est, et con-
 stantior: ut Fortuna namque tanquam ipsa
 mortalit, cum immortalē Naturā pugnare videa-
 tur. Qui igitur ad naturā suā non vitiosa genus
 consilium* viuendi omne contulerit, is constantia* vite
 teneat: id enim maxime daret, nisi forte se errasse
 intellexerit in deligendo genere vite. Quod si acci-
 derat (potest autem accidere) facienda morum in-
 stituta, quæ mutatio est, cum mutationem si tem-
 pora adiunxerunt, facilius commodiusque faciemus:
 si minus, sensim erit, pedetentimque facienda: ut
 amicicias, quæ minus delectent, et minus proben-
 tur, magis docere censeat sapientes sensim diffuere,
 quàm repente precipitare. Commutato autem gene-
 re vite, omni ratione curandum est, ut id boni cō-
 filio fecisse videamur. Sed quoniam paulo ante
 dictum est, imitandos esse maiores: primum illud
 exceptum sit, ne vitia sint imitanda: deinde, si na-
 tura non feret, ut quodam imitari possint (ut su-
 perioris Africani filius, qui tunc Paulo natum
 adoptauerat, propter infirmitatem valetudinis no-
 tam potuit patris similitudo esse, quàm ille fuerat
 suus): frigitur non poterit siue causas defendere,
 siue populum concionibus tenere, siue bella gerere:
 illa

Perpetuitas,
 id est, con-
 stantia.

Quomodo
 commutan-
 dum vite ge-
 nus.

* Paulo
 mylio

Decorum ab
etate.

Verecundia.

Disciplina.

Industria.

Exercendus
animus.
Vt profint
alijs.

illa tamē prestare debet, quæ erunt in ipsius po-
testate, iustitiam, fidem, liberalitatem, modestiam,
temperantiam, quò minus ab eo id, quod desit re-
quiratur. Optima autem hereditas à patribus tra-
ditur liberis, omniq; patrimonio præstantior, glo-
ria virtutis, rerumq; gestarum: cui dedecori esse,
nēfas, & vitium iudicandum est. Et quoniam of-
ficia non eadem disparibus ætatibus tribuntur,
aliq; sicut iuuenum, alia seniorum, aliquid etiam
de hac distinctione dicendum est.

Adolescentiam quæ propriè deceant.

Est igitur adolescentis, maiores natu vereri, ex
hisq; deligere optimos, & probatissimos, quorū
consilio, atq; actione utatur. Incipientis enim a-
tutis inscitia, sententia constituta & regenda pri-
dentia est. Maxime autem hæc ætas à libidine
arcenda est, exercendaq; in labore, patientiaque
animi, & corporis: ut eorum & in bellicis, & ci-
uilibus officijs vigeat industria. Atq; etiam eni-
relaxare animos, & dare se intundituri volent,
caueant intemperantiam, meminerint verecundia:
quod erit facilius, si eiusmodi quoque rebus ma-
iores natu interosse velint.

Senectutem quæ deceant maximè.

Senibus autem labores corporis minuendi, exer-
citationes animi etiā augenda videntur. Dan-
da verò opera, ut & amicos, & iuuentutē, & ma-
ximè Remp. consilio, & prudentia quam plurimū
adiuuent. Nihil autem magis cauendum est senē-

cturi,

Auti, quam ne languori se, desidiaq; dedat. *Luxuria* verò, cum omni aetate turpis, tum senectuti foedissima est. Sin autem libidinū etiam intemperantia accesserit, duplex malum est, quod & ipsa senectutis concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.

Turpis res
desidiosa senectus,
Luxuria turpior,
Libidinosa turpissima.

Magistratus personam quæ deceant.

AC ne illud quidem alienum est, de magistratuum, de priuatorum, de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Est igitur propriū minus magistratus, intelligere, se gerere personam ciuitatis, debereque eius dignitatem & decus sustinere, seruare leges, iura describere, & ea fidei suae commissam meminisse. Priuatum autem oportet aequo, & parū cum ciuibus iure viuere, neq; submissum & abiectum, nec se efferentem, tum in Repub. ea velle, quæ tranquilla, & honesta sint. Tale enim & sentire bonū ciuem, & dicere solemus. Peregrini autem, & incola officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimeq; in aliena esse Repub. curiosum. Ita ferè officia reperiuntur, cum quaritur quid deceat, & quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda, consilioque capiendo seruare constantiam.

Priuatū quid
deceat.

Hospitis officium.

Decorum a cultu motuque corporis.

Sed quoniam decorū illud in omnibus factis, & dictis, in corporis deniq; motu, et statu cernitur, idq; positū est in tribus rebus, formositate, ordine, ornati

ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ijs, quibus cum, et apud quos vivamus. His quoque de rebus pauca dicantur.

Quasdam corporis partes indecore ostendi: res item quasdam inhoneste vel fieri palam, vel aperte nominari.

P Rincipio, corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quae formam nostram reliquamque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu. Quae autem partes corporis ad naturam necessitatem datae, aspectum essent deformem habiturae, * atque formam, eas contextit, atque abdidit. Hanc naturam tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quae enim natura occultavit, eadem omnes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis: ipsique necessitati dant operam, ut quam occultissime pareant: quarumque partium corporis usus sunt necessary, eas neque partes, neque earum usus suis nominibus appellant: quodque facere turpe non est, modo occulte, id dicere obscenum est. Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat, nec * orationis obscenitas. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerint Stoici penè Cynici, qui reprehendunt, et irridet, quòd ea, quae turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus: illa autem, quae turpia sunt, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur non obscenè: liberis dare operam,

* atque turpem, eas

* oratio obscenitate.

Cynici & vetetes Stoici nihil dictu putabant obscenum, quod factu turpe non esset.

operam, re honestum est, nomine obscœnum. Plura-
que in eam sententiam ab eisdem contra verecun-
diam disputatur. Nos autem naturam sequamur,
& ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum, au-
riumq; approbatione, fugiamus. Status, incessus,
sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus, te-
neant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt ma-
ximè fugienda, ne quid effœminatum, aut molle,
& ne quid durum, aut rusticum sit. Nec verò hi-
strionibus, oratoribusq; cōcedendum est, vt ijs hæc
apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos
tantam habet vetere disciplina verecundiam, vt
in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur
enim, ne si quo casu euenerit, vt corporis partes
quædam aperiantur, aspiciantur non decore. No-
stro quidē more cum parentibus pulchres filij, cum
soceris generi non lauantur. Retinenda est igitur
huius generis verecundia, præsertim natura ipsa
magistra, & dute.

Quæ forma virum, quæ foeminam deceat, &
quatenus vtrique colenda: quis item
gestus qui motus decorus.

Cum autem pulchritudinis duo genera sint,
quorum in altero venustas sit, in altero di-
gnitas: venustatem muliebrem * dicere debe-
mus, dignitatem virilem. Ergo & à forma re-
moueatur omnis viro non dignus ornatus: &
huic simile vitium in gestu, motuque cauea-
tur. Nam & palæstrici cum sæpe sunt odiosio-
res, & histrionum nonnulli gestus ineptijs non

Gestus, neque
mollis, neque
rusticus.

Exemplum
verecundia.
& à scena pe-
titum.
Exemplum
Romanæ ve-
recundia.

Dignitas vi-
rorum. Vestu-
stas mulierū.
* ducere.

E

vacant:

Forma & vestitus.

Mundities media inter elegantiam viciosam, & agrestem negligentiam. Incessus moderatus.

Pomparum. in quibus facta & simulacra lentissimo incessu circumferuntur.

Horatius, Sæpe velut qui Currebat fugiens hostem, per sæpe velut qui Iunonis sacra ferret.

Cogitatio. Appetitus.

vacant: & in utroque genere quæ sunt recta, & simplicia, laudantur. Forma autem dignitas coloris bonitate tuenda est: color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia, non odiosa, neque exquisita nimis, tantum quæ fugiat, agrestem, & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cauendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pomparum ferculis similes esse videamur: aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates. Quæ cum fiunt, anhelitus mouentur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit; non adesse constantiam. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus à natura recedant: quod assequemur, si cauebimus, ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus: & si attentos animos ad decori conservationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt: alteri Cogitationis, alteri Appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maxime versatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum est igitur, ut cogitatione ad res quàm optimas utamur: appetitum, rationi obediètem præbeamus.

Duplex orationis genus, rhetoricum, & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis est, eaq; duplex, altera contentionis, altera sermonis: Contentio disceptationibus tribuatur iudiciorum, con-

tionum,

tionum, Senatus: Sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarum versetur, persequatur etiā conuiuia. Contentionis præcepta rhetorum sunt multa, nulla sermonis: quāquam haud scio, an possint hæc quoq; esse. Sed discipulorum studiis inueniuntur magistri: huic autē qui studeant, sunt nulli: rhetorum turba referta omnia. Quāquam quæ verborum, sententiarumque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. Sed cū orationis indicem vocem habeamus, in voce autem duo sequamur, vt clara sit, vt suavis: vtrunq; omnino à natura petendum est: verū alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentiū, & leniter, quod fuit in Catulis, vt eos exquisito iudicio putares vtī literarum: quāquam erāt literati, sed & alij. Hi autē optimē vtī lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis, litera neque expressa, neq; oppressa, ne aut obscurum esset, aut putidum. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Vberior oratio L. Crassi, nec minus facta: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale verò, & facetijs Caesar Catuli patris frater vicit omnes, vt in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si in omni re quid deceat, exquirimus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

Sit igitur hic sermo (in quo Socratici maxime excellūt) lenis, minimeq; pertinax: insit in eo le-

Et nemo docet, quæ nulli cupiunt discere.

Sermo purus & cum dignitate.

Pronunciatio cuiusmodi.

Catuli, pater & filius, de quibus in Bruto.

Putidum, id est, odiosum, & affectatum.

Ne acerbus,
ne pertinax,
ne infusus,
ne immodi-
cus, sit rebus
accomodus,
ne obrecta-
torius.

Vt honestis
de rebus.

Ne vagis, &
inequalis.

Ne concita-
tor.

Ne contume-
liosus in ami-
cos.
Obiurgatio
quatenus ad-
hibenda.

pos. Nec verò, tanquam in possessionem suam ve-
nerit, excludat alios: sed cum reliquis in rebus, tū
in sermone communi, vicissitudine nonnunquam
utendum putet. Ac videat in primis, quibus de
rebus loquatur: si serijs, severitatem adhibeat: si
iocosis, leporem. In primis provideat, ne sermo vi-
tium aliquod indicet inesse moribus. Quod maxi-
mè tum solet euenire, cum studiosè de absentibus
detrahendi causa, aut perridiculum, aut seuerè,
aut maledicè, contumelioseque dicitur. Habentur
autem plerumq; sermones, aut de domesticis nego-
tijs, aut de Repub. aut de artium studijs, & doctri-
na. Danda igitur opera est, vt etiam si aberrare
ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio. Sed
vtrunque aderunt res (neque enim omnes, ijsdem
rebus, nec in omni tempore, nec similiter delecta-
mur) animaduertendum est etiam quatenus sermo
delectatione habeat, & vt incipiendi ratio fuerit,
ita sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita
rectissimè præcipitur, vt perturbationes fugia-
mus, id est, motus animi nimios, rationi nō obtem-
perantes: sic eiusmodi motibus sermo debet vaca-
re, ne aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pi-
gritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. Maxi-
meque curandum est, vt eos, quibuscum sermonem
conferemus, & vereri & diligere videamur. Ob-
iurgationes etiam nonnunquam incidunt necessa-
riæ, in quibus utendum est fortasse & vocis con-
tentione maiore, & verborum grauitate acriore.

Id

Id agendum etiam est, ut ne ea facere videamur irati, sed ut ad vrendum, & * secandum, sic ad hoc * secandum genus castigandi raro inuitiā veniamus: nec vn- medici, sic quam, nisi necessario, si nulla reperietur alia medi- nos ad hoc. cina. Sed tamen ira procul absit, cū qua nihil recte fieri, nihil consideratè potest. Magna autem parte clementi casti- tione licet uti, grauitate tamen adiuncta, ut & seueritas adhibeatur, et contumelia repellatur. Atq; etiam illud ipsum, quod acerb- itatis habet obiurgatio, significandum est, ipsius causa, qui obiurgetur, susceptum esse. Rectum est Ne tum qui- autem etiam in illis contentionibus, quæ cum ini- dem referen- dum maledi- ctum, cum micissimis fiunt, etiā si nobis indigna audiamus, male audie- rimus. tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ijs, qui adsunt, appro- bari. Deforme etiam est, de seipso predicare, falsa Indecora ia- præsertim, & cum irrisione audientium imitari- tantia Thra- sonica. militem gloriosum.

In ædificijs extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, dicendum est etiam qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse, cuius finis est vsus: ad quam accommodanda est ædificandi descriptio, et tamen adhibenda dignitatis, commoditatisq; diligentia. C. Octauio (qui primus ex illa familia cōsul factus est) honori fuisse accepimus, quod præclaram ædi- ficasset in palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgò viseretur, suffragata domino nouo

homini ad Consulatū putabatur. Hanc Scāurus
demolitus, accessionem adiunxit adibus. Itaq; ille
in suam domum Consulatū primus attulit: hic
summi, & clarissimi viri filius in domum multi-
plicatam non repulsam solum retulit, sed ignomi-
niam etiam, & calamitatem. Ornanda est enim di-
gnitas domo, non ex domo dignitas tota queren-
da. Nec domo dominus, sed domino domus hone-
standa est. Et ut in ceteris habenda ratio non sui
solum, sed etiam aliorum: sic in domo clari homi-
nis, in quam & hospites multi recipiendi sunt, &
admittenda hominum cuiusq; generis multitudo,
adhibenda est cura laxitatis. Aliter ampla domus
dedecori domino saepe fit, si est in ea solitudo: &
maximè, si aliquando alio domino solita est fre-
quentari. Odiosum est enim cum à praeferentibus
dicitur: O domus antiqua, heu quàm dispari do-
minaris domino! Quod idem his tēporibus in mul-
tis licet dicere. Cauendum est etiam (praesertim si
ipse aedifices) ne extra modum sumptu, & magnifi-
centia prodeas, quo in genere multum mali etiam
in exemplo est. Studiosè enim plerique (praesertim
in hac parte) facta principum imitantur: ut L.
Luculli summi viri virtutem quis? at quàm mul-
tū villarum magnificentiam imitati sunt? Qua-
rum quidem certè est adhibendus modus, ad me-
diocritatemq; reuocandus: eademq; mediocritas* ad
omnem vsum, cultumque vitæ referenda est. Sed
hæc hæcenus.

49. Ignominiam,
quod à con-
sulari repul-
sus: calami-
tatem, quod
repetundarū
reus.

50. Domus opti-
matis, neque
angusta, neq;
valta.

51. E poëta quo-
piam sum-
ptus versicu-
lus videtur.
Antiquam
autem nobi-
lem dixit &
angustam.

* ad commu-
nem vsum

Tria omni in vita seruanda.

IN omni autem actione suscipienda tria sunt tenenda. Primum ut appetitus rationi pareat: quo nihil est ad officia conseruanda accommodatius. Deinde, ut animaduertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus, ut neue maior, neue minor cura, & opera suscipiatur, quam causa postulet. Tertium est, ut caueamus, ut ea quae pertinent ad liberalem liberalitatem, specie & dignitate moderanda sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere (de quo antè diximus) nec progredi longius. Horum autem trium praestantissimum est appetitum obtemperare rationi.

Ut consilio non cupiditate suscipiatur.

*liberalem speciem, & dignitatem, moderata sint.

Decorum à loco, ac tempore.

DEinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est: Hac autem scientia continetur ea, quam Graeci εὐταξία nominant, non haec quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest: sed illa est εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conseruatio. Itaq; ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerum, quae agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaq; videtur eadē vis ordinis, et collocationis fore. Nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis, & accommodatis locis. Locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum Graeci εὐκαιρία, Latine appellatur occasio. Sic fit, ut modestia haec, quam

εὐταξία, quae eadem modestia quid sit.

εὐκαιρία, quae Latine opportunitas, quid sit.

καιρός occasio, & αἰεὶς opportunus, & αἰεὶς importunus.

quam interpretamur, ita ut dixi, scientia sit, opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed potest esse eadem Prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de Moderatione, et Temperantia, et harum similibus virtutibus quærimus. Itaque quæ erant prudentiæ propria loco suo dicta sunt. Quæ autem harum virtutum, de quibus iamdiu loquimur, pertinent ad veretundiam, et ad eorum approbationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt.

Quid quo loco, ac tempore deceat, dedecetque.

Talis est igitur ordo actionum adhibendus, ut quemadmodum in oratione constanti, sic in vita sint omnia apta inter se, et convenientia. Turpe est enim, valdeque vitiosum, in re seuera conuiuium dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles, cum haberet collegam in prætura Sophoclem poetam, hiq; de communi officio conuenissent: et casu formosus puer præteriret, dixissetque Sophocles, O puerum pulchrum Pericle: ait, At enim prætorem Sophocle decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atque hoc idem Sophocles si in athletarum probatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. Tanta vis est et loci, et temporis, ut si quis cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attetius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in conuiuium faciat, inhumanius videatur, infcitia temporis.

Indecorum aut in re seria negari, aut in re iocosa feriam esse.

Athlete, qui virtutis exercendæ gratia certant.

ris. Sed ea, quae multum ab humanitate discrepant, 53.
 ut si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna
 peruersitas, facile apparent, nec magnopere admo-
 nitionem, & praecepta desiderant: quae autem parua
 videntur esse delicta, neque à multis intelligi pos-
 sunt, ab ijs est diligentius etiam declinandum: ut
 in fidibus, aut in tibijs, quamuis paulum discrepet,
 tamen id à sciente animaduerti solet. Sic viuend-
 um est in vita, ne fortè quid discrepet: vel multò
 etiam magis quò maior, et melior actionum, quam
 sonorum concentus est. Itaque ut in finibus musi-
 corum aures vel minima sentiunt: sic nos (si acres,
 ac diligentes iudices esse volumus, animaduerso-
 resq; vitiorum) magna saepe intelligemus ex paruis.
 Ex oculorum obtutu, ex superciliorum aut remis-
 sione, aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate,
 ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione
 vocis, ex submissione, ex ceteris similibus facile
 iudicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab offi-
 cio, naturaq; discrepet. Quo in genere non est incò-
 modum, quale quodq; eorum sit, ex alijs iudicare:
 ut si quid dedecet in alijs, vitemus & ipsi. Fit e-
 nim, nescio quomodo, ut magis in alijs cernamus,
 quam in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaque
 facilius corriguntur in discendo, quorum vitia
 imitantur emendandi causa magistri. Nec verò
 alienum est ad ea eligenda, quae dubitationem af-
 ferunt, adhibere doctos homines, vel etiam vsu
 peritos, & quid his de vnoquoq; officij genere pla-

Harmonia ut
 in fidibus, ita
 & in vita.

Ne minimis
 quidem in re-
 54. bus oportet
 à loco, ac
 tempore dis-
 sentire.

Vita quoniam,
 pro, ij quorum
 vitia,

Id de Apelle
refert Plinius,
& de Marone
item literis
proditum.
mutanda

Socrates reus
factus, quod
Athenienſium
instituta con-
temneret.

Hor. Omnis
Aristippum
deciuit color.
Cynicorum
institutum,
quoniam ab-
horret ab hu-
mana vere-
cundia, reij-
ciendum.
Quid eiga
quanque per-
sona deceat.

ceat exquirere. Maior enim pars eò ferò deservi-
s olet, quò à natura ipsa decuitur. In quibus vi-
dendum est non modo quid quisque loci natur sed
etiam quid quisque sentiat, atque etiam quia de
causa quisque sentiat. Ut enim pictores, & ij, qui
signa fabricantur, & veri etiam poëtae, in quib-
que opus à vulgò considerari vult, ut si quid re-
prehensum sit à pluribus, id corrigatur. hiq; & se-
cum, & cum alijs, quid in eo peccatum sit exqui-
runt: sic aliorum iudicio permulta nobis & faciē-
da, & non facienda, & imitanda, & corrigenda
sunt. Quae verò more aguntur, & institutis civi-
libus, de ijs nihil est praecipendum. Illa enim ipsa
praecepta sunt. Nec quengquam hoc errore duci o-
portet, ut si quid Socrates, aut Aristippus contra
morem, consuetudinemq; civilem fecerint, locu-
tione sint, idem sibi arbitretur licere. Magnis e-
nim illi, & civis bonis hanc licentiam asseque-
bantur. Cynicorum verò ratio tota est ejicienda.
Est enim inimica verecundia, sine qua nihil rectū
esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorum vi-
ta perspecta in rebus honestis, atque magnis est,
bene de Republica sentientes, ac benemeritos, aut
merentes, aliquo honore, aut imperio affectos ob-
servare, & colore debemus: tribuere etiam multū
senectuti. Cedere ijs, qui magis ratum habebunt:
habere delectum civis, & peregrini: in ipso quoq;
peregrino privatim ne, an publice venerit. Ad
summam (ne agam de singulis) communem totius

generis

generis hominum conciliationem, & consociationem colere, tueri, seruare debemus.

Quæ artes, & qui quæstus sordidi : qui contra liberales.

Iam de artificijs, & qua sibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, hæc ferè accepimus. Primum improbantur ij quæstus, qui in odia hominū incurrunt: ut portitorum, * ut fœneratorum. Illi liberales autem, & sordidi quæstus mercenariorum, omniumque quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces auctoramentū seruitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim vendant. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec verò quicquam est turpius vanitate. Opificesq; omnes in sordida arte versantur. Nec verò quicquam ingenuum potest habere * officina: minimeq; artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum, ceterarū, lanij, coqui, factores, piscatores, ut ait Terentius. Adde his, si placet, unguentarios, saltatores, totumq; ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia maior inest, aut non mediocris utilitas queritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hæ sunt ijs quorum ordini conueniant, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est. Sin magna, & copiosa, multa undiq; apportans, multisq; sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda. Atq; etiam si satiatæ quæstus vel contentæ po-

Autoramentum, præmiū, aut obligatio. Circitores.

* opificina

Ex Eumicho. Artes honestæ. Medicus fidelis. Architectus. Studia.

Mercatura, si copiosa, sine vanitate.

ex alto, id est,
in mari.

Laus Agricul-
turae.

tius, ut saepe ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros, possessionesq; contulerit, videtur iure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est Agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Catone Maiore satis multa diximus, illinc assumes, quae ad hunc locum pertinebunt.

Et duobus honestis utrum honestius.

Sed ab ijs partibus, quae sunt honestatis, quemadmodum officia dicerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quae honesta sunt, potest incidere saepe contentio, et comparatio, de duobus honestis utrum honestius. Qui locus à

55. Panetio est praetermissus. Nam cum omnis honestas manet a partibus quatuor, quarum una sit Cognitionis, altera Communitatis, tertia Magnanimitatis, quarta Moderationis: haec in deligendo officio saepe inter se comparentur, necesse est. Placeat ergo aptiora esse natura ea officia, quae ex communitate, quam ea, quae ex cognitione ducantur. Idq; hoc argumento confirmari potest: quod si contigerit ea vita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copiis ditetur: quamvis omnia, quae cognitione digna sint, summo otio secum ipse consideret, et contempletur: tamen si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat è vita. Princepsq; omnium virtutum est illa Sapientia, quam σοφία Graci vocant. Prudentiam enim, quam Graci

Iustitiae officia potiora officijs prudentiae.

Sapientia rerum intelligibilem. Prudentia rerum agendarum.

Φρόνι-

Φρόνησις dicunt, aliam quandam intelligimus,
 quæ est rerū expetendarum, fugiendarumq; scien-
 tia. Illa autem Sapientia (quam principem dixi)
 rerum est diuinarum, atque humanarum scientia,
 in qua continetur deorum, & hominum commu-
 nitas, & societas inter ipsos. Ea si maxima est (ut
 est certe, necesse est, quod à communitate ducatur
 officium, id esse maximum. Etenim cognitio, con-
 templatioq; naturæ manca quodam modo, atq; in-
 choatæ sit, si nulla actio rerum consequatur: ea ve-
 rò actio in hominum commodis tuendis maxime
 cernitur: pertinet igitur ad societatem generis hu-
 mani. Ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque
 id optimus quisq; re ipsa ostendit, & iudicat. Quis
 est enim tam cupidus in perspicienda, cognoscen-
 daq; rerum natura, ut si ei tractanti, contemplan-
 tiq; res cognitione dignissimas, subito sit illatum
 periculum, discrimenq; patriæ, cui subuenire, opi-
 tulariq; possit, non illa omnia relinquat, atq; abij-
 ciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mū-
 di magnitudinem posse arbitretur? Atq; hoc idem
 in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Qui-
 bus rebus intelligitur, studiis officijsq; scientiæ præ-
 ponenda esse officia iustitiæ, quæ pertinent ad ho-
 minum utilitatem, quæ nihil homini debet esse an-
 tiquius. Atque illi, quorum studia, vitæq; omnis in
 rerum cognitione versata est, tamen ab augendis
 hominum utilitatibus, & commodis non recesser-
 unt. Nā & erudierūt multos, quò meliores ciues,
 utilioresq;

Antiquus, id
 est charius.

Epaminūdas
dux Theba-
us à Lyfia
Tarentino
Philosopho
Pythagoræo
Philosophiæ
præceptis in-
stitutus, Dyō
Syracusanus
à Platone.
Eloquentia
ad communi-
tatis commo-
da utilior,
quàm con-
templatio.
Communi-
tatem magis
ac prius secū-
dum naturā
hominis esse,
quàm cogno-
scendi cupi-
ditatem: ideo
enim disci-
mus vt socie-
tatem adiu-
uemus: non
ideo coniun-
gimus, vt co-
gnoscam⁹, 56.
idque acutis-
sima meta-
phora docet.

* congregan-
dique

utilioresq; rebus suis publicis essent: vt Thebanū
Epaminundam Lyfias Pythagoræus, Syracusium
Dionem Plato, multiq; multos. Nosq; ipsi quic-
quid ad Rempub. attulimus (si modò aliquid at-
tulimus) à doctōribus atque doctrina instructi ad
eam, & ornati accessimus. Neque solum viui, atq;
præsentēs studiosos dicendi erudiūt, atq; docent: sed
hoc idem etiam post mortem monumentis literarū
assequitur. Nec enim locus ullus prætermisus est
ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinā
Reipub. pertineret: vt otium suum ad nostrum ne-
gotium contulisse videantur. Ita illi ipsi doctrina
studijs, & sapientiæ dediti, ad hominum utilita-
tem suam prudentiam, intelligentiamq; potissimū
conferunt. Ob eam etiam causam eloqui copiosē
(modò prudenter) melius est, quàm vel acutissimē
sine eloquentia cogitare: quòd cogitatio in se ipsa
uertitur, eloquentia vero complectitur eos, qui-
buscum communitate iuncti sumus. Atq; vt apum
ex anima non fingendorum fauorum causa congre-
gantur, sed cū congregabilia natura sint, fingūt
fauos: sic homines, ac multò etiam magis, natura
congregati, adhibet agendi, cogitandiq; solertiam.
Itaque nisi ea virtus, quæ constat ex hominibus
tuendis, id est, ex societate generis humani, attingat
rerum cognitionem, soliuaga cognitio, et ieiuna
videatur. Itemq; magnitudo animi remota co-
mitate, cōiunctioneq; humana, feritas sit quadam,
& immanitas. Ita fit, vt vincat cognitionis stu-
dium

diū consociatio hominum, atq. communitas. Neē
veram est, quod dicitur à quibusdam, propter ne-
cessitatem vitæ, quod ea quæ natura desideraret,
consequi sine alijs, atque efficere non possemus, id-
circo istam esse cum hominibus communitatem,
& societatem. Quod si omnia nobis, quæ ad victū,
cultumque pertinent, quasi virgula diuina (ut
aiunt) suppeditaerentur, tum optimo quisq. ingenio,
negotijs omnibus omisiss; totum se in cognitione,
& scientia collocaret. Non est ita. Nam & soli-
tudinem fugeret, & socium studij quæreret: tum
docere, tum discere vellet; tum audire, tum dicere.
Ergo omne officium, quod ad coniunctionem ho-
minum, & ad societatem tuendam valet, antepo-
nendum est illi officio, quod cognitione, & scientiâ
continetur.

Iustitiâne, an temperantia potior.

Illud forsitan querendum sit; num hæc commu-
nitas, quæ maximè est apta naturæ; sit etiâ Mo-
derationi, Modestiaq. semper anteponenda. Non
placet. Sunt enim quædam partim ita fœda, quæ-
dam partim ita flagitiosa, ut ea ne conseruandæ
quidem patriæ causa sapiens facturus sit. Ea Posi-
donius collegit permulta; sed ita tetra quædam,
ita obscœna, ut dictu, quoque videantur turpia.
Hæc igitur non suscipiet quisquam Reipub. cau-
sa, ne Reipub. quidem pro se suscipi volet. Sed hæc
commodius se res habet, quod non potest accidere
tempus, ut intersit Reipub. quicquam illorum fa-

Virgula diuina, id est, ci-
tra nostram
operam: pro
uerbiale.

Ne iustum
quidē, quod
non idem des-
corum.

Ex ipsis iusti-
tiæ officijs,
aliud alio
honestius.

cere

cere sapientem. Quare, hoc quidem effectum sit in officijs deligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Etenim Cognitionem, Prudentiamque sequetur Considerata actio. Ita sit, ut considerate agere pluris sit, quam cogitare prudenter. Atque hæc quidem hætenus. Patefactus est enim locus ipse, ut nō sit difficile in exquirendo officio, quid cuique sit præponendum, videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus, quid cuique præstet intelligi possit: ut prima dijs immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breuiter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, Honestumne, an Turpe sit: sed etiam duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus à Panatio est (ut supra dixi) prætermisus. Sed iam ad reliqua Pergamus.

Gradus officiorum.

Dij, primus.

Patria, i i.

Parentes, i i i.

Pupilli, nobis

crediti. i i i i.

Clientes. v.

Hospites, vi.

Cognati, vii.

Affines, viii.

De his apud

Gelliū lib. v.

cap. x i i i.

this book was bought of John M. T.
and is the property of the
F. ravenel library
You are to keep it

M. T. CICERONIS
DE OFFICIIS, LIBER
S E C V N D V S.

Argumentum per Des. Eras. Roterod.

Superiore libro duas propositæ initio diuisionis partes absoluit, quid honestum, quid contra : scilicet honestis, vtrum honestius. In hoc de alteris duabus promittit, quid vtile, quid inutile: tum inter vtilia vtrum vtilius, aut quid vtilissimum. Deinde inconstantia repræhensionem deprecatur, quod à civili vita, quam sæpe prætulit, nunc ad otium studiorum se conuertit: tum cur ad philosophiam potius quam aliud studiorum genus. Postremo, cur Academicus de officijs præcipiat, rationem reddit.

VEMADMODVM officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur vt hæc officiorum

genera prosequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, et ad earum rerum, quibus vtuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo tū quæri dixi, quid vtile, quid inutile: tum ex vtilibus quid vtilius, aut quid maximè vtile. De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto, ac de iudicio meo dixerō. Quāquā enim libri nostri complures non modò ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitauerunt: tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit in-

F uisum,

Bene nomen:
quod erat apud
politicos viros iau-
diosum: nam
res ipsa bono
viro non po-
test non pro-
bari.

Cæsaris tyran-
nidem notat.
Socios, Ca-
sonem Milo-
nem.

In agendo, id
est, in dicen-
do.

Forenses in
iudicijs, sena-
toriae in con-
sultationibus.

Succisius o-
perae studijs
data.

uisum, mirenturq; in ea tantum me opera, & tem-
poris ponere. Ego autem quandiu Respub. per eos
gerebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas
curas, cogitationesq; in eam conferebam. Cum au-
tem dominata vnus omnia tenerentur, neq; esset
vsquam consilio, aut auctoritati locus, socios deni-
que tuende Reipub. summos viros amisissim: nec
me angoribus dedidi, quibus essem confectus; nisi
his restitissim: nec rursus indignis homine docto
voluptatibus. Atque vtinam Respu. stetitisset, quo
coeperat statu, nec in homines non tam commutan-
darum rerum, quam euertendarum cupidus inci-
disset. primum enim, vt stante Republica facere
solebamus, in agendo plus, quam in scribendo ope-
ra poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quae
nunc, sed actiones nostras mandarem, vt saepe
fecimus. Cum autem Republica (in qua omnis mea
cura, cogitatio, opera poni solebat) nulla esset om-
nino, illa scilicet litera conticuerunt forenses, &
senatoriae. Nihil autem agere cum animus non pos-
set, in ijs studijs ab initio versatus aetatis, existi-
maui honestissime molestias deponi posse, si me ad
Philosophiam retulissim. Cui cum multum adole-
scens discendi causa temporis tribuissim, postea
quam honoribus inservire cepi, meq; totum Reip.
tradidi, tantum erat Philosophiae loci, quantum su-
perfuerat amicorum, & Reipub. temporis. Id au-
tem omne consumebatur in legendo: scribendi otii
non erat. Maximis igitur in malis hoc tamen bo-

in assequuti videmur, ut ea literis mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim per Deos optabilior sapientia? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc qui expetunt igitur, philosophi nominantur: nec quicquid aliud est Philosophia, si interpretari velis, quam studium sapientie. Sapientia autem est (ut a veteribus philosophis definitum est) rerum divinarum, & humanarum, causarumque, quibus hæ res continentur, scientia: cuius studium qui vituperat, haud sane intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam siue oblectatio queritur animi, requiesque curarum, qua conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet, & valeat ad bene, beateque vivendum? siue ratio constantie, virtutisque queritur: aut hæc ars est, aut nulla omnino per quam eas assequamur. Nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis, ubi ea queretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc cum ad Philosophiam cohortamur, accuratius solent disputari: quod alio quodam libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbatî Reipub. muneribus, ad hoc nos studium potissimum contulissimus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis, & eruditis querentibus,

Laus Philosophiæ.

Duobus nominibus philosophiâ commendat: primum quod vitam tranquillam iucundamque reddit: deinde, quod per hanc unam nobis tota in vita constamus. In Hortensio, quod desideratur, neque solus. Occurritur, aut in congressu, aut resistitur, & repugnatur: nam id quoque significat occuro. Quoniam Academicum morem multis locis probavit. Correctio.

Scimus nihil,
opinamur
quæ verissimi-
lia.

11. Id quod erat
Pyrrhonorū
omni de re
ambigētium.

12. Efficax refu-
tandi genus,
cū argumē-
tum veluti te-
lum in aduer-
sarium retor-
quetur: non
erat tibi 13.
differendum,
quoniam ne-
gas quicquā
percipi, imō
ob istud ip-
sum omni de
re differendū,
ut probabile
certē eluceat.
Finitima,
quod antē ab
illis non mul-
tū diffiden-
tia dixit.

satisne constāter facere videamur, qui cū percipi
nihil posse dicamus: tamen & alijs de rebus disse-
rere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta offi-
cij persequamur. Quibus vellem satis cognita esset
nostra sententia. Nō enim sumus ij, quorū vagetur
animus errore, nec habeat vnquā, quid sequatur.
Quæ enim ista esset mens, vel quæ vita potius,
non solum disputandi; sed etiam viuendi ratione
sublata? Nos autem ut ceteri qui alia certa, alia
incerta esse dicunt, sic ab his dissentientes, alia pro-
babilia, contrā alia improbabilia esse dicimus.
Quid est ergo, quod me impediat ea, quæ mihi pro-
babilia videantur, sequi? quæ contrā improbaret?
atque affirmandi arrogantiam vitantem, fugere
temeritatem, quæ à sapientia dissidet plurimum?
Contrā autem omnia disputantur à nostris, quod
hoc ipsum probabile elucere non possit, nisi ex v-
traque parte causarum esset facta contentio. Sed
hæc explanata sunt in Academicis nostris satis,
ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero,
quanquam in antiquissima, nobilissimaq; philoso-
phia Cratippo autore versaris, ijs similimo, qui
istā præclara pepererunt: tamen hæc nostra finiti-
ma vestris ignota esse nolui. Sed iam ad instituta
pergamus.

Utilitatem non eam hīc accipi, quam vulgus pe-
cuniario lucro metitur, & commoditate vndecun-
que parta: sed etiam, quæ cum honesto sit con-
iuncta, & ad vitæ societatem pertineat.

Quinque

QUing, igitur rationibus propositis officij persequendi, quarum duæ ad decus, honestatēq; pertinent: duæ ad commodā vitæ, copias, opes, facultates: quinta ad eligendi iudicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars perfecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est quod *Vtile* appellatur. In quo verbo lapsa consuetudo deflexit de *via*, sensimq; eò deducta est, ut *Honestatem* ab *utilitate* secernens, consti-
tueret honestum esse aliquid, quod *utile* non esset: & *utile*, quod non honestum: qua nulla perniciēs maior hominum vitæ potuit asferri. Summa quidē autoritate Philosophi, seuerè sanè, atq; honestè hæc tria genera confusa, cogitatione distinguunt. Quicquid enim iustum sit, id *utile* etiam esse censent. Itemq; quod honestum, * id esse iustum. Ex quo efficitur, ut quicquid honestum sit, idem sit *utile*. Quod qui parum perspiciunt, hi sæpe versutos homines, & callidos admirantes, eorum malitiam sapientiam iudicant. Quorum error eripiendus est,
omnisq; opinio ad eam speciem traducenda, ut honestis consilijs, iustisq; factis, non fraude & malita se intelligant ea, quæ velint, consequi posse.

Confusa, id est, inseparabilia re.

Cogitatione, id est, ratione distinguunt.

* idem

Quæ quaque ex re commoda, aut incommoda capiantur, quæ Græci *euchrestemata*, & *dyschrestemata* nominant. Colligitq; quicquid est fere in vita commodi, aut incommodi, id homini ab homine nasci.

Quæ ergo ad vitam hominum tuendam perti-
 nent, partim sunt inanimata, ut aurum, ar-
 gentum, ut ea quæ gignuntur è terra, & alia eius-
 dem generis: partim * animalia, quæ habent suos
 impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia
 rationis expertia sunt, alia ratione vtentia. Exper-
 tes rationis sunt equi, boues, reliquæ pecudes, apes,
 quarum opera efficitur aliquid ad hominum vsum,
 atque vitam. Ratione autem vtentium duo gene-
 ra ponuntur: vnum Deorum, alterum Hominum.
 Deos placatos pietas efficiet, & sanctitas. Proxi-
 me autem, & secundum deos, Homines homini-
 bus maxime vtilis esse possunt. Earumq; item re-
 rum, noceant, & obsint, eadem diuisio est. Sed quia
 Deos nocere non putant, his exceptis, homines ho-
 minibus plurimum obesse, vel prodesse arbitran-
 tur. Ea enim ipsa, quæ inanimata diximus, plera-
 que sunt hominum operis effecta. quæ nec habere-
 mus, nisi manus, & ars accessissent: nec his sine ho-
 minum administratione vteremur. Neq; enim vas
 letudinis curatio, neq; nauigatio, neque agricul-
 tura, neq; frugum fructuumq; reliquorum perceptio,
 & conseruatio sine opera hominum vlla esse po-
 tuisset. Iam verò & earum rerum, quibus abun-
 darem, exportatio: & earum quibus egeremus,
 inuectio certè nulla esset, nisi his muneribus homi-
 nes fungeretur. Eademq; ratione nec lapides è ter-
 ra exciderentur ad vsum nostrum necessarij: nec
 ferrum, aurum, æs, argentum effoderentur penitus
 abdita,

Dij semper
 benefici pijs.

Homini ab
 homine plu-
 rimum vel
 commodi, vel
 incommodi.

Artes ad v-
 sum vitæ ex-
 cogitata. Quæ
 verò quisque
 in vita inue-
 nerit, refert
 Plin. lib. 7.
 cap. 19.

Commutatio
 mercium.

abditæ, sine hominum labore, & manu. Tecta vero, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum molestia sedaretur, vnde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea subuenire, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos, quæ* vnde sine hominum operâ habere possemus? ex quibus omnibus, multisq; alijs perspicuum est, qui fructus, quæq; vtilitates ex rebus ijs, quæ sunt inanimatæ, præcipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu, atque opera capere potuisse. Qui deniq; ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adiunxerant, percipi posset? Nam & qui principes inueniendi fuerunt, quem ex quaq; bestia usum habere possemus, homines certe fuerunt. Nec hoc tempore sine hominum opera aut pascere* eas, aut domare, aut tueri, aut tempestiuos fructus ex his capere possemus. Ab eis denique & ea, quæ nocent, interficiuntur: & quæ vsui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim agris subuenisset? quæ esset oblectatio valentium? qui victus, aut cultus, nisi tam multa nobis artes* ministrarentur, quibus rebus exulta hominum vita tantum desinit à victu & cultu bestiarum. Res vero, sine hominum cætu

Fontes canalibus ducti.

Riuus deriuata flumina.

Portus facticij.

* quæ nō sine

E mutis quæ commoditates.

16.

Pastoria.

* equos,

Venatio.

Medicina.

* ministraret

Destitit, id est, distare coepit, aut distac legatur, vt est in nonnullis exemplaribus

Politica.

non potuissent nec adificari, nec frequentari. Ex quo leges, moresq; constituti, tum iuris aqua descriptio, certaq; viuendi disciplina, per quas bene beateq; vinitur. Quas res & mansuetudo animorum consecuta, & verecundia est: effectumq; est vt esset vita munitior, atq; vt dando, & accipiendo, permutandisq; facultatibus, & comodis nulla re egeremus. Longiores hoc loco sumus, quam necesse est. Quis enim est cui non perspicua sint illa, quae pluribus verbis à Panetio commemorantur? nōinem neq; ducē bello, nec principem domi magnas res, & salutes sine hominum studijs gerere potuisse. Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander: quos negat sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. Vtitur in re non dubia, testibus non necessarijs. Atq; vt magnas vtilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque consensu, sic nulla tam detestabilis pestis est, quae non homini ab homine nascatur. Est Dicae archi liber de Interitu hominum, Peripatetici magni, & copiosi: qui collectis ceteris causis, eluuiōis, pestilentiae, vastitatis, beluarum etiam repentinae multitudinis, quarum impetu docet quaedam hominum genera esse consumpta: deinde comparat, quanto plures deleti sunt homines hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus, quam omni reliqua calamitate. Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimū hominibus & prosint, & obsint:

proprium

Themistocles, Pericles,
Duces Atheniensis.

Cyrus Persarum tyrannus.

Agesilaus 17.

Lacedaemoniorum dux.

Alexander Macedonum rex. 18.

Fatales casus.

Eluuiōes ab inundatibus aquis.

Pestilentiae à celo corruptio.

Vastitates à fuga incolarum.

proprium hoc statuo esse *Virtutis*, conciliare sibi
 animos hominum, & ad usus suos adiungere. Itaq;
 quæ in rebus inanimis, quæq; in usu, et tractatione
 beluarum sunt inutiliter ad hominum vitam, artibus
 ea tribuuntur operosis. Hominum autem studia ad
 amplificationem nostrarum rerum prompta; &
 parata virorum præstantium sapientia, & virtu-
 te excitantur. Etenim *Virtus* omnis in tribus re-
 bus ferè vertitur: quarum una est in perspicien-
 do, quid in quaque re verum, sincerumq; sit, quid
 consentaneum cuiq;, quid consequens, ex quo que-
 que gignantur, quæ cuiusq; rei sit causa. Alterum,
 cohibere motus animi turbatos, quos Græci *πάθη*
 nominant, appetitionesq;, quas illi *ὀρεῖς*, obedi-
 tes efficere rationi. Tertium iis, quibuscum con-
 gregamur, uti moderate, & scienter: quorum stu-
 dijs, ea, quæ natura desiderat expleta, cumulatamq;
 habeamus: per eos deniq; si quid importetur nobis
 incommodi, propulsemus: ulciscamurque eos, qui
 nocere nobis conati sunt, tantamq; pœna afficiamus,
 quantum æquitas humanitasq; patitur. Quibus
 autem rationibus hanc facultatem assequi possi-
 mus, ut hominum studia complectamur, eaq; te-
 neamus, dicemus: neque ita multò post: sed pauca
 antè dicenda sunt. Magnam vim esse in *Fortuna*
 in utranque partem, vel secundas ad res, vel ad-
 versas, quis ignorat? Nam & cum prospero fla-
 tu eius utimur, ad optatos exitus peruehimur: &
 cum reflauit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna

19. Impetus
 serpentium,
 locustarum,
 cuniculorum.

Plurima per-
 nices homi-
 ni ab homi-
 ne.

Mirus ordo:
 Primum, ut
 quid optimū
 videamus, al-
 terum, ne cu-
 piditatibus

20. ab eo auo-
 cemur. tertium
 ut communi-
 tate æquabi-
 liter agamus.
 Vertitur, de-
 ponens, pro
 versatur.

21. *πάθη*,
 tum morbos,
 tum pertur-
 bationes, tum
 affectiones,
 nonnulli pas-
 siones verte-
 runt.

Incommoda
 22. à casu.

Reflauit, id
 est, aduersa
 flauit.

ceteros casus rariores habet: primum ab inanibus procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia: deinde, à bestiis ictus, morsus, impetus. Hæc igitur (vt dixi) rariora. At verò interitus exercituum,

Trium, Pompeij in Thes. Petrei i Hisp. filiorum Pomp. Expulsus Camillus. Rhocion datus. Cessit inuidia Scipio.

vt proximè trium, sæpe multorum, clades imperatorum, vt nuper summi ac singularis viri: inuidie præterea multitudinis, atque ob eas benemeritorum sæpe ciuium expulsionēs, calamitates, fugæ: rursusq; secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum opibus, & studijs neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito dicendum est quonam modo hominum studia ad vtilitates nostras allicere, atq; excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine vtilitatis comparetur, ita fortassis etiam breuior videbitur.

Comparetur, id est, compensetur.

Quibus rebus comoueantur homines, vt quempiam magistratu dignum putent, eiq; parere velint.

Primum honores homini ab homine deferuntur. Conducta suffragia.

Quæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honestandum, aut beneuolentiæ gratia faciunt, cùm aliqua de causa quempiam diligunt: aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt, & si quem dignum fortuna quam amplissima putant: aut cui fidem habent, & bene de rebus suis consulere arbitrantur: aut cuius opes metuunt: aut contrà, à quibus aliquid expectant: vt cùm reges, populares sue homines largitiones aliquas proponunt: aut postremo pretio, aut mercede ducuntur: quæ sordidissima quidem est ratio, & inquinatissima, & ijs, qui ea tenentur, & illis, qui

Mercenarius honos.

ad

ad eā confugere conantur. Malè enim se res habet,
tūc quod virtute effici debet, id tētatur pecunia.
Sed quoniam nunquam hoc subsidium neces-
sarium est: quemadmodum sit utendum eo, dice-
mus, si prius ijs de rebus quæ virtuti propiores
sunt, dixerimus. Atq; etiam subiiciunt se homines
imperio alterius, et potestati pluribus de causis.
Ducuntur enim aut beneuolentia, aut beneficio-²³
rum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut
spe sibi id vtile futurum, aut metu, ne vi parère
cogantur: aut spe largitionis, promissionisq; capti:
aut postremo (vt sepe in nostra Republica viden-
mus) mercede conducti.

Vtilissimum ijs, qui cum Imperio sunt, ab omni-
bus amari: metui tum turpe, tum minimè tutum.

Rerum autem omnium nec aptius est quicquā
ad opes tuendas, ac tenendas, quàm diligere: nec
alienius, quàm timeri. Præclare enim Ennius:
Quem metuant, oderunt. Quem quisq; odit, perijisse
expetit. Multorum autem odijs nullas opes posse
obstare, si antea fuit ignotum, nuper est cognitū.
Nec verò huius tyranni solū, quem armis op-
pressa pertulit ciuitas, apparet, cuius maximè mor-
tui interitus declarat, quantum odium hominum
valet ad pestem: sed reliquorum similes exitus ty-
rannorum: quorum haud ferè quisquam interitum
similem effugit. Malus enim est custos diuturni-
tatis Metus: contraq; Beneuolentia fidelis est, vel
ad perpetuitatem. Sed ijs, qui vi oppressos Impe-²⁴

Cæsar tyrannizans op-
pressus.

instruunt.

Metu coërceri
seruile.

Dionysius Sy-
racusarum ty-
rannus.

Alexander
Pheræus.

Thraſes bar-
bari, apud
quos frons
ſtigmatibus
cōpuncta, 25.
nobilitatis e-
rat inſigne, a-
pud alios ſer-
ui fugacis in-
diciū.

no coërcent, ſit ſane adhibenda ſeuitia, ut heris in
famulos, ſi aliter teneri non poſſunt: qui verò in li-
bera ciuitate ita ſe * inſtituunt, ut metuantur, his
nihil eſſe poteſt demētius. Quamuis enim demerſa
ſint leges alicuius opibus, quamuis tremefacta li-
bertas, emergunt tamen hæc aliquando aut iudi-
cij tacitis, aut occultis de honore ſuffragijs. A-
criores autem morſus ſunt intermiſſæ libertatis,
quàm retentæ. Quod igitur latiſſimè patet, neque
ad incolumitatem ſolum, ſed etiam ad opes & po-
tentiam valet plurimum, id amplectamur, ut me-
tus abſit, charitas retineatur. Ita faciliè quæ
volumus & priuatis in rebus, & in Republica
conſequemur. Etenim qui ſe metui volent à quibus
metuuntur, eoſdem metuant ipſi, neceſſe eſt. Quid
enim cenſemus ſuperiorem illum Dionyſium? quo
cruciatu timoris angſolitum, qui cultros metuē
tonforios cādenti carbone ſibi adurebat capillum?
Quid Alexandrum Phereum? quo animo vixiſſe
arbitrantur, qui (ut ſcriptum legimus) cū vxo-
rem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex
epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum
quidem, ut ſcriptum eſt, compunctum notis Threij-
cij, diſtincto gladio inbebat anteire? Præmitte-
batq; de ſtipatoribus ſuis, qui perſcrutarentur ar-
culas muliebres, & ne quod in veſtimentis occul-
taretur telum, exquirerent. O miſerum, qui fidelio-
rem & barbarum, & ſtigmaticon putaret, quàm
coniungem! Nec eum ſeſellit optimos ab ea eſſe enim

ipſe

ipse propter pellicatus suspicionē interfectus. Nec
 vero ulla vis imperij tanta est, quæ præmente
 metu possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cu-
 ius est præter cæteros nobilitata crudelitas: qui nō
 ex insidijs interijt, ut is, quem modo dixi, Alexan-
 der: non à paucis, ut hic noster: sed in quem vni-
 uersa Agrigentinarum multitudo impetum fecit.
 Quid? Macedones, nōne Demetriū reliquerunt,
 vniuersiq; se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? La-
 cedæmonios, iniussu impetrantes, nōne repente o-
 mnes ferè socij deseruerunt, spectatoresq; se otiosos
 præbuerunt Leuctrica calamitatis? Externa li-
 bentius in tali re, quàm domestica recordor. Ve-
 runtamen quādiu Imperium populi Romani be-
 neficijs tenebatur, nō iniurijs, bella aut pro socijs,
 aut de imperio gerebantur: exitus erant bellorum
 aut mites, aut necessarij. Regū, populorum, na-
 tionum portus erat, & refugium, Senatus. Nostri
 autem magistratus, Imperatoresq; ex vna hac re
 maximam laudem capere studebant, si prouincias,
 si socios equitate, & fide defendissent. Itaq; illud
 patrociniū orbis terræ verius, quàm Imperium
 poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem &
 disciplinam iam antea minuebamur: pōst verò
 Syllæ victoriam penitus amisimus. Desitum est
 enim videri quicquam in socios iniquum, cū ex-
 itisset etiam in ciues tanta crudelitas. Ergo in il-
 lo secuta est honestam causam non honesta victo-
 ria. Est enim ausus dicere hasta posita, cū bona

Nobilitata
 adeo, ut etiā
 in prouer-
 bium abierit,
 Phalaris
 & Phalaridis
 Imperium.
 Defectio Ma-
 cedonum à
 Demetrio re-
 ge superbo ad
 Pyrrhum hu-
 manum.
 Lacedæmo-
 nes ob super-
 biam à socijs
 deserti contra
 Thebanos
 pugnaturi,
 P. R. Imperiū
 charitate au-
 ctum, scuitiā
 amissum.
 Scyllæ victo-
 riæ crudelitas
 in Marianos,
 26.
 Desitum est,
 pro desijt ele-
 ganter, ut cō-
 ptum est, qui-
 tum est.
 Cæsar Sylla
 crudelior

* iura
 Massilia Gal-
 liae Narbo-
 nensis vrbis, P.
 Ramica, 27
 cuius imago
 in triumpho
 circumlata.
 Sobridisset
 proverbiali-
 ter.

Hasta Syllae,
 & Caesaris.
 Cornelius in
 priore scriba
 tantum; in po-
 steriore etiam
 quaestor.

Modo, non
 refertur ad
 stant; sed ad
 parietes, id
 est, tanquam
 parietes stant,
 non etiam
 imperium.

in foro venderet, & bonorum virorum, & locu-
 pletum, & certè ciuium, pradam suam se vende-
 re. Secutus est, qui in causa impia victoria etiam
 fœdiore, nō solum singulorum ciuium bona publi-
 caret, sed vniuersas provincias, regionēque vno
 calamitatis * genere comprehenderet. Itaq; vexa-
 tis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum
 amissi Imperij ortari in triumpho Massiliam vi-
 dimus, & ex ea vrbe triumphari, sine qua nunquā
 nostri Imperatores ex Transalpinis bellis trium-
 pharunt. Multa præterea commemorarem nesa-
 ria in socios, si hoc vno sol quicquam vidisset in-
 dignius. Iure igitur plectimur. Nisi enim multorū
 impunita scelera talissemus, nunquam ad vnum
 tanta peruenisset licentia: à quo quidem rei fami-
 liaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos
 venit hereditas. Nec verò vnquam bellorum ci-
 uilium semen, & causa deerit, dum homines per-
 diti hastam illam cruentā & meminerint, & spe-
 rabunt, quā P. Sylla cum vibrasset dictatore pro-
 pinquo suo, idem sexto & trigesimo anno post à
 fratre iore hasta non recessit. Alter autem, qui in
 illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quaestor vr-
 banus. Ex quo debet intelligi, talibus premijs pro-
 positis nunquam defutura bella ciuilia. Itaque pa-
 rietes vrbis modò stant & manent, ijque ipsi iam
 extrema scelera metuentes: rem verò publicam pe-
 nitus amisimus. Atq; in has clades incidimus (re-
 deundum est enim ad propositum) dū metui, quā
 chari

chari esse, & diligere maluimus. Quae si Po. Rom. iniuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod cum perspicuum sit Benevolentiae vim esse magnam, Metus imbecillum: sequitur ut differamus, quibus rebus possimus facillime eam, quam volumus, adipisci cum honore, & fide Charitatem. Sed ea non pariter omnes egemus. Nam ad cuiusque vitam instituendam accommodandum est, à multisne opus sit, an satis à paucis diligere. Certum igitur hoc sit, idque & primum, & maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostram mirantium. Haec enim est una res prorsus, ut non differat multum inter summos, & mediocres viros, eaque est utrisque propemodum comparanda. Honore, et gloria, & benevolentia civium fortasse non aequè omnes agent: sed tamen si cui haec suppetunt, adiuvant aliquantum tum ad cetera, tum ad amicitias comparandas. Sed de Amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur Laelius: nunc dicamus de Gloria, quanquam ea quoque de re duo sunt nostri libri: sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus administrandis adiuvat plurimum.

Exemplum
à maiore.

Laelius Ci. de
Amicitia.
Duo libri
Cic. de Glo-
ria.

Tribus maxime adduci multitudinem, ut honore dignum aliquem ducat: Benevolentia,
Fide, & Admiratione.

Summa igitur, & perfecta Gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quadam honore nos dignos putat.

tat. *Hæc autem (si est simpliciter , breuiterq; dicendum) quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem fere à multitudine . Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, vt in vniuersorum animos tanquam influere possimus.*

Quæ res homini multitudinis beneuolentiam concilient.

Liberalitas
optima conciliatrix amorum.

AC primum de illis tribus, quæ antè dixi Beneuolentia præcepta, videamus: quæ quidem beneficij capitur maximè . Secundo autem loco benefica voluntate beneuolentia mouetur, etiã si res fortè nō suppetit. Vt echementè autè amor multitudinis commouetur ipsa fama, & opinione liberalitatis, beneficentia, iustitia, fidei, omniumq; earum virtutum, quæ pertinet ad mansuetudinem moru, ac facilitatem. Etenim illud ipsum quod decorum, honestumq; diximus, quia per se nobis placet, amorque omnium natura, & specie sua commouet, maximeq; quasi perlucet ex ijs, quas commemorauimus virtutibus, idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa diligere cogimur. Atque hæc quidem sunt causæ diligendi grauissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leuiore.

Humanitas & benignitas
grata populo.

Quibus rebus efficiatur, vt nobis habeatur fides. **F**ides autè vt habeatur, duabus rebus effici potest. Si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam . Nam & ijs fidem habemus, quos plus intelligere quàm nos, arbitramur, quosq; & futura prospicere credimus, et cum res agatur, in discriminèq; ventum sit, expedire rem, & consilium

lium ex tempore capere posse. Hanc enim omnes existimant utilem, veramque prudentiam. Iustis autem, & fidei hominibus, id est, viris bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis, iniuriæque suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur. Hanc igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet: quippe cum ea sine prudentia satis habeat autoritatis, prudentia sine iustitia nihil valet ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior, & callidior est, hoc inuisior, & suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentia iustitia coniuncta, quantum volet habebit ad faciendam fidem virium: iustitia sine prudentia multum poterit: sine iustitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur cum inter omnes philosophos constet, à meque ipso saepe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes: nunc ita se iungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, iustus esse. Alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas: alia cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum, & usitatis, cum loquimur de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum reuertamur.

Quæ res multitudinis admirationem moueat
qua contra contemptum.

G

Erat

Suspecta sine
Iustitia pruden-
tia.

Aliter in ex-
actis disputa-
tionibus, ali-
ter in præci-
piendo, aut
cohortando
loquimur.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinet, hoc tertium, ut cum admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem suam animaduverterunt: separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quedam bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisq; efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam & singulares virtutes perspicere. Despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de his male existimant. Quamobrem (ut antè dixi) contemnuntur ij, qui nec sibi, nec alteri prosunt, (ut dicitur) in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem quadam afficiuntur ij, qui anteire cæteros virtute putantur, & cum omni carere decore, tum vero ijs vitijs, quibus alij non facile possunt obsistere. Nam & voluptates, blandissimæ dominæ, sæpe maiores partes animæ à virtute detorquent: & dolorum quum admoventur faces, præter modum plerique exterrantur. Vita, mors, diuitiæ, paupertas, omnes homines vehementissime permouent. Quæ qui in vtrunque partem excelfo animo, magnoq; despiciunt, cumq; aliqua his ampla, & honesta res ob-

iecta

sec sibi nec
lijs vtilis p-
erbio dicti.
Admiratio à
continentia.
Voluptates
lominæ.
Admiratio à
nagnanimitate.

iecta est, totos ad se conuertit, & rapit, tum quis non admiretur splendorem, pulchritudinemq; virtutis? Ergo & hæc animi despicientia admirabilis tatem magnam facit: & maximè iustitia, ex qua una virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur: nec iniuria. Nemo enim inuisus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet, aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteposit. Maximeq; admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc dignum spectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia iustitia conficit & beneuolentia, quod prodesse vult plurimis, & ob eandem causam fidem & admirationem, quod eas res spernit, & negligit, ad quas plerique inflammata auaritate rapiuntur. Ac mea quidem sententia, omnis ratio, & institutio vitæ, adiumenta hominum desiderat. Inprimisq; vt habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones: quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergo & solitarius homini, atque in agro vitæ agent, opinio iustitiæ necessaria est, eoq; etiam magis, quod si eam non habebunt, iniusti habebuntur: & nullis præsidij sepi multis afficientur iniurijs. Atq; ijs etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendiq; negotijs implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est. Cuius tanta vis est, vt nec illi quidem, qui maleficio, & scelere pascuntur, possint sine

31.
Admiratio à
iustitia.

32.

A pecuniari
contemptu.

Iustitiæ opi-
nio ad omne
vitæ partes
necessaria.

A minore e-
xemplum.

33.

ulla particula iustitiæ viuere. Nam qui eorum
 cuiquam qui vnâ latrocinantur, clam furatur ali-
 quid, aut eripit, is sibi ne in latrocinio quidem re-
 linquit locum. Ille autem, qui Archipirata dici-
 tur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occi-
 detur à socijs, aut relinquetur. Quin etiam leges la-
 tronum esse dicuntur, quibus pareant, quas obser-
 uent. Itaque propter æquabilem prædæ partiti-
 onem & Bargulus Illyricus latro (de quo est apud
 Theopompum) magnas opes habuit: & multo ma-
 iores Viriatus Lusitanus, cui quidē etiam exer-
 citus nostri, Imperatoresq; cesserunt: quem C. La-
 lius, is qui sapiens vsurpatur, prætor fregit, & cō-
 minuit, ferocitatemq; eius ita repressit, vt facile
 bellum reliquis traderet. Cum igitur tantā vis ius-
 titiæ sit, vt ea etiam latronum opes firmet, atque
 augeat, quantam eius vim inter leges, & iudicia,
 & instituta Reipublicæ fore putamus? Mihi qui-
 dem nō apud Medos solum (vt ait Herodotus) sed
 etiam apud maiores nostros, * seruandæ iustitiæ
 causa videntur olim bene morati reges constitui:
 nam cum præmeretur initio multitudo ab ijs, qui
 maiores opes habebant, ad vnum aliquem consu-
 giebant virtute præstantem: qui cum prohiberet
 iniuria tenuiores, æquitate constituenda, summos
 cum infimis pari iure retinebat. Eademq; consti-
 tuendarum legum fuit causa, quæ regum. Ius enim
 semper quesitum est æquabile, neque enim aliter
 esset ius. Id si ab vno iusto, & bono viro conse-
 quebantur;

Leges latronū
 inter ipsos.

Bargulus, &
 Viriatus la-
 trones ob æ-
 quitatis opi-
 nionem po-
 tentes.

Cesserunt, ve-
 recundē, quū
 victos signifi-
 cet.

Vsurpatur, id
 est, vulgo no-
 minatur.

Herodotus in
 Thalia, &
 Clip.

aliās fruē-
 tiæ

iustitiæ opi-
 nio primum
 reges fecit.

35.

quebantur, eo erant contenti: cùm id minus con-
tingeret, leges sunt inuenta, quæ cum omnibus
semper vna, atque eadem voce loquerentur. Ergo
hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum
deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opi-
nio multitudinis. Adiuncto verò hoc, ut iisdem
etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod ho-
mines his autoribus non posse consequi se arbitra-
rentur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda
iustitia est, tum ipsa propter se (nam aliter iustitia
non esset) tum propter amplificationem honoris, &
gloriæ. Sed ut pecuniæ querenda non solum ratio
est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus
suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam libera-
les: sic gloria & querenda, & collocanda ratione
est. Quamquam praeclare Socrates hæc viâ ad glo-
riam proximam, & quasi compendiarium dicebat
esse, si quis ageret, ut qualis haberi vellet, talis es-
set. Quod si qui simulatione, & inani ostentatio-
ne, et ficto non modo sermone, sed etiam vultu sta-
bilem se gloriam consequi posserentur, vehemen-
ter errant. Vera gloria radices agit, atque etiam
propagatur: ficta omnia celeriter tanquam flo-
sculi decidunt, nec simulatum potest quicquam
esse diuturnum. Testes sunt permulti in viranque
partem, sed breuitatis causa, familia erimus con-
tenti vna. Tyberius enim Gracchus Publij filius
tandem laudabitur, dum memoria rerum Romana-
rum manebit. At eius filij nec viui probabantur à

Honoris vel
querendi, ve
deferendi
modus.

36.

Compendia-
riam id est,
expeditam &
breuem.

Agere radi-
ces, ut agere
rimas, agere
gemmas.

Nihil fucatū
diuturnum.

38.

Filij Tyberij
& C. Gracchi,
vtrique ob se-
ditionem in-
cempti.

* **підприємств**

Nobilibus
curandum ne
quid maiorū
imaginibus
indignum cō-
mittant.

**Nouis sum-
ma probitate
opus vt nobi-
litentur. 39.**

bonis, & mortui obtinent * nomen iure cæſorum. Qui igitur adipiſci veram gloriam volent, inſtitie fungantur officijs. Ea que eſſent, dictum eſt libro ſuperiore. Sed vt facilimè quales ſumus, tales eſſe videamur, etſi in eo ipſo vis maxima eſt, vt ſimus ij, qui haberi velimus, tamen quedam præcepta danda ſunt. Nam ſi quis ab incunte ætate habet cauſam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam (quod tibi mi Cicero arbitror cõtigiſſe) aut aliquo caſu, atque fortuna: in hunc oculi omnium conijciuntur, atq; in eo quid agat, quemadmodum viuatur, inquiritur: & tanquam in clariſſima luce verſetur, ita nullum obſcurum poteſt nec dictum eius eſſe, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem, & obſcuritatem in hominum ignoratione verſatur, hi ſimul ac iuuenes eſſe cœperunt, magna ſpectare, & ad ea rectis ſtudijs debent contendere. Quod eò firmiore animo facient, qui non modo non inuidetur illi ætati, verum etiam fauetur.

Adolescentes, quibus rebus populo pri-
mum commendantur.

PRima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest: in qua multi apud maiores nostros extiterunt: semper enim ferè bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cuius altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parum. Quo tamen in bello cum te Pompeius alia alteri præfessisset,

Cæsariana, &
Pompeiana.
Cic. filius alæ
præfectus, si
dijs placet.

set, magnam laudem & à summo viro, & ab exercitu consequere, equitando, iaculando, omniaq; militari labore tolerando. Atq; ea quidem tua laus pariter cum Repub. cecidit. Mihi autem hac oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. quàm obrem ad ea, quæ restant, pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multò maiora sunt opera animi, quàm corporis: sic hæ res, quas persequimur, ingenio, ac ratione, gratiores sunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos beneuolentia. Facilius autem, & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros, bene consulentes Reipublicæ contulerunt: quibus cum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutilij adolescentiam ad opinionem & innocentiam, & iuris scientiam P. Mutij commendauit domus. Nam Lucius quidem Crassus cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipsi peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili, & gloriosa. Et qua ætate qui exercetur, laudibus affici solent (vt Demosthenem accepimus) ea ætate L. Crassus ostendit id se in foro optimè iam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio: non est id quidem dubium, quin contentio orationis pluri-

Domus familiaritas.

Crassus adolescens accusatione. C. Carbonis nobilissimi ciuis nobilitatis. Caue impræmeditatum legas, vt magna quædam habet exemplaria: nihil enim cum sensu conuenit.

Affabilitas,

Eloquentia.

Senatoria o-
ratio forensis
ad gloriam
parandam v-
berior.

num valeat, & maiorem vim habeat ad gloriam.
Ea est enim, quam eloquentiam dicimus. Sed ta-
men difficile dictu est quantopere cōciliet animos
hominum comitas, affabilitasq; sermonis. Extant
epistolæ & Philippi ad Alexādrum, & Antipatri
ad Cassandrum, et Antigoni ad Philippum filium,
trium prudētissimorum (sic enim accepimus) qui-
bus præcipiunt, vt oratione benigna multitudinis
animos ad beneuolentiam alliciant, militesque
blandè appellando, sermone deliniant. Quæ autem
in multitudine cum contentione habetur oratio,
ea sæpe vniuersam excitat gloriam. Magna est e-
nim admiratio copiosè, sapienterq; dicentis: quem
qui audiunt, intelligere etiā, & sapere plus, quàm
ceteros arbitrantur. Si verò inest in oratione mi-
sta modestiæ grauitas, nil admirabilius fieri po-
test: eoq; magis, si ea sunt in adolescente. Sed cū
sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam
desiderāt, multiq; in nostra Repub. adolescentes &
apud iudices & apud Senatū dicendo laudem
assequuti sint, maxima admiratio est in iudicijs:
quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione, &
defensione constat: quarum etsi laudabilior est de-
fensio, tamen etiam accusatio probata persæpe est.
Dixi paulò antè de Crasso: idem fecit adolescens
M. Antonius. Etiam P. Sulpitij eloquentiam ac-
cusatio illustrauit, cū seditiosum, & inutilem ci-
uem C. Norbanum in iudiciū vocauit. Sed hoc
quidem non est sæpe faciendum, nec vnquam nisi

aut

aut Reipublicæ causa, ut duo Luculli: aut patrocini, ut nos pro Siculis, pro Sardis: pro M. Albutio Iulius Caesar. In accusando etiam Manlio, L. Fusij cognita industria est. Semel igitur, aut non saepe certe. Sin erit cui faciendum sit sapius, Reipub. tribuat hoc muneris, cuius inimicos vlcisci sapius non est reprehendendum: modus tamen adsit. Duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id enim cum periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut accusator nominetur. Quod contigit M. Bruto, summo genere nato, illius filio, qui iuris civilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officij diligenter tenendum est, ne quem unquam innocentem iudicio capitis arcessas. Id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quam eloquentiam à natura ad salutem hominum, & ad conservationem datam, ad bonorum pestem, perniciemque conuvertere? Nec tamen ut hoc fugiendum est, ita habendum est religioni, nocentem aliquando, & nefarium, impiumque defendere. Vult hoc multitudo, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. Iudicis est semper in causis verum sequi: patroni, nonnunquam verisimile, etiam si minus sit verum, defendere. Quod scribere (præsertim cum de Philosophia scriberem) non auderem, nisi idem placeret grauissimo Stoicorum Panatio. Maxime autem & gloria paritur, & gratia defensionibus: eoque maior, si

Raro accusandum, & quatenus. Accusatio Verris item pro Sardis.

Brutus accusator vehemens.

Scelestum, accusare innocentem humanum, defendere aliquando nocentem.

Maxima est defendendo gloria.

Adolescentes
id est, año. 27.

quando accidit, ut ei subueniatur: qui potentis allicuius opibus circumueniri, vrgeriq; videtur: ut nos & saepe alias, & adulescentes contra L. Syllae dominantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus: quae (ut scis) extat oratio.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendam.

SED expositis adolescentum officiis, quae valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de Beneficentia ac Liberalitate dicendum est. Cuius est ratio duplex. Nam aut opera benignè sit indigentibus, aut pecunia. Facilius est haec posterior, locupletis praesertim: sed illa lautior, ac splendidior, & viro forti, clarior, dignior. Quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur. Largitioque, quae sit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur. Qua quò in plures usus sis, eò minus in multos uti possis. At qui opera, id est, virtute, & industria beneficii, & liberales erunt, primum quo pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adiutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiae paratiores erunt, & tanquam exercitationes ad bene de multis promerendum. Praclare in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quòd largitione beneuolentiam Macedonum consecraretur. Quae te, malum, inquit, ratio in istam speciem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia

Largitiones
multis de cau-
sis vitandae.

pecunia corrupisses? An tu id agis, vt Macedones non te regem suum, sed ministrum, et prae-bitorem putet? Quo quid sordidius regi? Melius etiā, quod largitionē corruptelam dixit esse. Fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio: sed praeceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas quae constat ex opera & industria, & honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & saepe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atque moderatē. Multi enim patrimonialia effuderunt, inconsultē largiendo. Quid autem est stultius, quā quod libenter facias, curare vt id diutius facere non possis? Atq; etiam sequuntur largitionem rapinae. Cum enim dando egere ceperint, alienis bonis manus asserre coguntur. Ita cum beneuolentiae comparandae causa benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademunt. Quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, vt eam benignitas aperire non possit: nec ita referenda, vt pateat omnibus. Modus adhibeatur, ut referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus, id quod à nostris hominibus sapissime usurpatum, iamq; in prouerbijs consuetudinem venit: Largitionem fundum non habere. Etenim quis potest

Largitiones
tum sordidae,
tū pestiferae.

43.
Adagium à
dolio pertuso
translatum:
quod vi infusa
aqua nunquam
tamen impletur,
ita nec populus
largitionibus.

Viscerationes
cōiunia ē car-
nibus. Mune-
ra gladiato-
riū, specta-
cula cruenta.
Ludorū, id
est, comē-
diarū, aut
tragœdiarū.
Venationū,
cū nouā
quādam ferē
populo exhi-
bentur.
Collocatiōe,
cū nuptiū
dantur.
Notatus à Ci-
cerone Theo-
phrastus.

Ad multitu-
dinē delinien-
dam, in mul-
tis exemplari-
bus non est
adscriptum.
Miror in ma-
iorem partem.

potest esse modus, cū idem & qui consueuerint,
& illud idem alij desiderent? Omnino duo sunt
genera largorum: quorum alteri Prodigii dicun-
tur, alteri Liberales. Prodigii, qui epulis, & vi-
scerationibus, & gladiatorum muneribus, ludorū,
venationumq; apparatu pecunias profundunt, in
eas res, quarum memoriam aut breuem, aut nul-
lam sint relicturi omnino. Liberales autē, qui suis
facultatibus aut captos à prædonibus redimunt,
aut es alienum suscipiunt amicorum, aut in filia-
rum collocatiōe adiunāt, aut opitulantur vel in
re querenda, vel augenda. Itaque miror, quid in
mentem venerit Theophrasto in eo libro, quem de
diuitijs scripsit, in quo multa præclare, illud ab-
surde. Est enim multus in laudanda magnificen-
tia, & apparatiōe popularium munerū: taliumq;
sumptum facultatem, fructum diuitiarum putat.
Mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exem-
pla pauca posui, multo & maior videtur, & cer-
tior. Quanto Aristoteles grauius, & verius nos
reprehendit, qui hac effusiones pecuniarum nō ad-
miremur, quæ fiunt ad multitudinem deliniendā:
at ij, qui ab hostibus obsidētur, si emere aqua sex-
tarium mina cogerētur, hoc primò incredibile vi-
deri, omnesq; mirari: sed quum attenderint, veniā
necessitati dare: in his immanib⁹ iacturis, īfinitisq;
sumptibus nihil nos magnopere mirari, præsertim
cū nec necessitati subueniatur, nec dignitas au-
geatur, ipsaq; illa delinitio multitudinis ad breue,
exiguūq;

exiguūq; sit tempus, eaq; à leuissimò quòque: in quo tamen ipso vnà cum satietate, memoria quoq; moriatur voluptatis. Bene etiam colligitur, hac pueris, & mulierculis, et seruis, & seruorum similibus liberis esse grata: graui uerò homini, & ea quæ fiunt, iudicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo in nostrâ ciuitate inueterasse iam bonis temporibus, vt splendor Adilitatum ab optimis uiris postuletur. Itaq; & P. Crassus cum cognomine diues, tum copijs, functus est adilitio maximo munere. Et paulo post L. Crassus cum omnium hominū moderatissimo. Q. Mutio magnificentissima adilitate functus est. Demde C. Claudius Appij filius. Multi post, Lucullus, Hortensius, Syllanus. Omnes autem. P. Lentulus me consule vicit superiores. Hunc est Scaurus imitatus. Magnificentissima uerò nostri Pompeij munera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitanda tamen est suspicio auaritiæ. Nam M. Amerco homini ditissimo prætermisio adilitatis Consulatus repulsam attulit. Quare et si postulatur à populo, bonis uiris non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est, modò pro facultatibus, vt nos ipsi fecimus: & si quando aliqua res maior, atque utilior populari largitione acquiritur: vt Orestis nuper prandia in semitis decimæ nomine magno honori fuerunt. Ne Marco quidem Seio vitio datum est, quòd in caritate annonæ esse modium populo de-

Honestis de
caulis facien-
dæ nonnun-
quam largi-
tiones, sed
modicæ.

Mos antiqui-
tus decimant
partē Hercu-
li consecrare;
vt ditescerēt:
vnde deci-
mam, Hercu-
lanam partē
Plautus no-
minat.

dit.

Assis hic æreū
nummulum
significat.

Qui citra largi-
tiones villas
honores sunt
consequuti.

Nostro anno,
Emphasis est.

Quibus in re-
bus sumptus
huiusmodi
rectius collo-
cantur

Propylæa Mi-
neræ, id est,
vestibula
sumptuosius
coepta inui-
diam attulere
Pericli.

dit. Magna enim se, & inueterata inuidia, nec turpi iactura, quando erat adilis, nec maxima, liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quod gladiatoribus emptis Reipu. causa, quæ salute nostra continebatur, omnes Publij Clodij conatus, furoresq; compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut vtile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus. Q. Fabij filius, magno vir ingenio, in primisq; clarus, gloriari solebat, si sine vlllo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta Curio, Nobis quoq; licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine bonorum, quos cunctis suffragijs adepti sumus, nostra quidem anno, quod cōtigit eorum nemini, quos modò nominavi, sanè exiguus sumptus adilitatis fuit. Atq; etiam illæ impensæ meliores, muri, naualia, portus, aquarum ductus, omniaq; quæ ad vsum Reipublicæ pertinent. Quanquam enim quod præsens tanquam in manu datur, iucundius est: tamen hæc in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, noua templa, verecundius reprehendo propter Pompeium: sed doctissimi improbant, ut & hic ipse Panatius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus: & Phaleræus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylæa coniecerit. Sed de hoc genere toto in his libris quos de Repub. scripsi, diligenter

est

est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria, & tamen ipsa & ad facultates accommodanda, & tum mediocritate moderanda est.

Priuate liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

IN illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non vno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est eius, qui calamitate premitur, & eius qui res meliores querit, nullis suis rebus aduersis. Propensior benignitas esse debet in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. In ijs tamen, qui se adiuvare volunt, non ut ne affligantur, sed ut ad altiorum gradum ascendant, restricta omnino esse nullo modo debemus: sed in deligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius:

Benedicta malè locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum est bono viro, & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex ceteris. Temeritate enim remota gratissima est liberalitas, eoq; eam studiosius pleriq; laudant, quod summi cuiusq; bonitas cōmune perfugium est omnium.

Danda igitur opera est, ut hos beneficijs quàm plurimis afficiamus, quorum liberis, posterisque prodatur memoria, ut his ingratum esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficij oderunt: eamq; iniuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri: eumq; qui faciat, communem hostem tenuiorum putant.

Ad succurrendum promptiores esse oportet quàm ad ornandum.

Carmen ad nominationibus, & contrariorum reciprocatione decentissimū

Vt alij sint ad pugnam promp-
tiores, & ne
egestas rerum
nouarum cu-
pidos faciat.

Paululum a-
lijs de suo iu-
re concedere
liberalitatis
species.

Hospitalitas
publicè pri-
uatimq; utilis
ad multa.

putant. Atque hæc benignitas etiam Reipu. utilis
est, redimi e seruitute captiuos, locupletari tenuio-
res, quod quidem vulgò solitum fieri ab ordine
nostro, in oratione Crassi scriptum copiosè vide-
mus. Hanc ergo consuetudinem benignitatis lar-
gitioni munerum longè antepono. Hæc est gra-
uium hominum, atque magnorum: illa quasi assen-
tatorum populi, multitudinis leuita tem volupta-
te quasi titillantium. Conuenit autem tum in dan-
do munificum esse, tum in exigendo non acerbum:
in omniq; re contrahenda, vendendo, emendo, con-
ducendo, locando, vicinitatibus, et confinijs aquarum,
& facilem, multa multis de iure suo concedentem:
à litibus verò, quantum liceat, & nescio an paulò
plus etiam, quam liceat, abhorrentem. Est enim nò
modò liberale, paulum nunquam de suo iure
decedere, sed interdum etiam fructuosum. Haben-
da autem est ratio rei familiaris, quam quidem
dilabi sinere flagitiosum est: sed ita, vt liberalita-
tis, auaritiæq; absit suspicio. Posse enim liberalita-
te uti, non spoliare se patrimonio, nimirum est
pecuniæ fructus maximus. Rectè etiam à Theo-
phraso est laudata hospitalitas. est enim (vt mihi
quidem videtur) valde decorum, patere domos
hominum illustrium illustribus hospitibus. Idque
etiam Reipu. est ornamento, homines externos hoc
liberalitatis genere in vrbe nostra non egere. Est
autem etiã vehementer utile his, qui honestè posse
multa volunt, per hospites apud externos populos
valere

valere opibus, & gratia. Theophrastus quidem scribit Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse. Ita enim instituisse, & villicis imperauisse, ut omnia praeberentur, quicumque Laciades in villam suam diuertisset.

Cimonis hospitalitas in contribules suos.

In altero beneficentiae genere, quod operis constat multum valere iuris prudentiam, longe plurimum eloquentiam.

Quae autem opera, non largitione, beneficia dantur, haec tum in vniuersam Rempublicam, tum in singulos ciues conferuntur. Nam in iure cauere, consilio iuuare, atque hoc scientiae genere prodesse quam plurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cum multa praeclara maiorum, tum quam optime constituti iuris ciuilis summo semper in honore fuit cognitio, atque interpretatio: quam quidem ante hanc confusione temporum in possessione sua principes retinuerunt: nunc ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic huius scientiae splendor deletus est. Idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile vicisset. Haec igitur opera grata multis, & ad beneficijs obstringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima est dicendi grauius facultas, & gratior, & ornatior. Quid enim Eloquentia praestabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt gratia? Huic quoque ergo à maioribus nostris est in tota dignitate principatus datus. Di-

Antiquitus in pretio habitata iurisprudentia.

Dicendi facultas antefertur.

H ferti

Turpis mer-
cenaria elo-
quentia.

*quàm

Ex leuionibus
quoque ope-
ris gratiam
conciliari.

45.

Aut vitanda,
aut mitiganda
offensio.

ferti igitur hominis, & facile laborantis, quodq;
in patrijs est moribus, multorum causas, & non gra-
uatè, sed gratuito defendetis, beneficia, & patrocini-
a latè patent. Admonebat me res, vt hoc quoque
loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interi-
tum, deplorarem, nisi vererer, ne de meipso aliquid
viderer queri. Sed tamen videmus, quibus extin-
ctis oratoribus, quàm in paucis spes, *quantò in
paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia.
Cum autem omnes non possint, ne multi quidem,
aut Iurisperiti esse, aut disertis: licet tamen opera
prodesse multis, beneficia petentem, commendantè
iudicibus, aut magistratibus, vigilantem pro re
alterius, eos ipsos, qui aut consulunt, aut defendunt,
rogantem. Quod qui faciunt, plurimum gratiæ cõ-
sequuntur, latissimeq; eorum manat industria. Iam
illud non sunt admonendi (est enim in promptu) vt
animaduertant, cum alios iuuare velint, ne quos
offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos non de-
bet: aut eos, quos non expedit. Si imprudentes, ne-
gligentiæ est: si scientes, temeritatis. Vtendum
etiam est excusatione aduersus eos, quos inuitus
offendas, quacunque possis, quare id, quod feceris,
necesse fuerit, nec aliter facere potueris: ceterisq;
operis, & officijs erit, quod violatum est, compen-
sandum.

Operam apud tenues, & bonos rectius quàm
apud locupletes collocari: nulli ta-
men nisi iusta in re præstan-
dam esse.

Sed

Sed cum in hominibus iuuandis aut mores spectari, aut fortuna soleat, dictu quidem est procliue: itaq; vulgò loquuntur, se in beneficijs collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi viri causæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati, & potentis? A quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animaduertendum est diligentius, quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiã si referre gratiam non potest, habere certè potest. Commode autem, quicumque dixit, Pecuniam qui habeat, non reddidisse: & qui reddiderit, non iam habere: gratiam autem & qui retulerit, habere: & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt: quin etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi, quamuis aliquid magnum acceperint: atque etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspiciantur. Patrocinio verò se vsos, aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, cum quicquid factum sit, se spectatũ, nõ fortunam putat: non modò illi, qui est meritis, sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum se videri studet. Neque verò verbis auget suum munus, si quo fortè fungitur, sed etiã extenuat. Videndumq; illud est, quòd si opulètum, fortunatumq; defenderis, in illo vno, aut fortè in

Lepidissima
dissimilitudo
inter relata
gratiã, & red-
dã pecuniã.
46.

Mortis instar,
id est, extre-
mum malum.
47.

Humilis pro-
bitas.

Contentio-
nem, id est,
consultatio-
nem, & colla-
tionem.

48. Themistoclis
apophthe-
gma, Malo
virum sine
pecunia,
quam sine vi-
ro pecuniam.
Nihil dici po-
tuit vel gra-
uius, vel festi-
uius.

Turpis in
causa nemini
commodan-
da opera.

* per iniuriā

liberis eius manet gratia: sin autem inopem, pro-
bum tamen, & modestum, omnes non improbi hu-
miles (quæ magna in populo multitudo est) præsi-
dium sibi paratum vident. Quamobrem melius
apud bonos, quàm apud fortunatos beneficiõ col-
locari puto. Danda tamen omnino opera est, vt o-
mni generi satisfacere possimus. Sed si res in con-
tentionem veniet, nimirum Themistocles est au-
tor adhibendus, qui cùm consuleretur, vtrum bono
viro pauperi, an minus probato diuiti filiam col-
locaret: Ego, inquit, malo virum, qui pecunia e-
geat, quàm pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mo-
res, deprauatiq; sunt admiratione diuitiarum:
quarum magnitudo quid ad vnumquenq; nostrũ
pertinet? Illud fortasse adiuvat, qui habet: ne id
quidem semper. Sed fac iuuare, potentior sanè sit,
honestior verò quomodo? Quòd si etiam bonus e-
rit vir, ne impediunt diuitiæ, quò minus iuuetur,
modò ne adiuent: sitq; omne iudicium, non quàm
locuples, sed qualis quisq; sit. Extremum autem
præceptum in beneficijs, operaq; danda est, ne quid
contra æquitatem contendas, ne quid* pro iniu-
ria. Fundamentum enim perpetuæ commendatio-
nis, & famæ est iustitia, sine qua nihil potest esse
laudabile.

Liberalitas in vniuersam multitudinẽ mo-
dicè exercenda, exactiones, non nisi
in iusta necessitudine.

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum
est, quæ ad singulos spectant: deinceps de ijs, quæ
ad

ad vniuersos, quæq; ad Rempubicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim eiusmodi sunt, vt vniuersos ciues pertineant, partim singulos vt attingant, quæ sunt etiam gratiora. Danda est opera omnino, si possit, vtriusque, nec minus, vt etiam singulis consulatur: sed ita, vt ea res aut proffit, aut certè ne obsit Reipub. C. Helij, & P. Gracchi frumētaria magna largitio fuit, exhauriebat igitur ararium: modica M. Octauij, & Reipublicæ tolerabilis, & plebi necessaria: ergo & ciuibus, & Reipublicæ salutaris. In primis autem videndum erit ei, qui Rempubicam administrabit, vt suum quisque teneat, neq; de bonis priuatorum publicè diminutio fiat. Perniciosè enim Philippus in tribunatu cum legem Agrariam ferret, quam tamen antiquari facile passus est: & in eo vebementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud male dixit, non esse in ciuitate duo milia hominum, qui rem haberent. Capitalis oratio, & ad æquationem bonorum pertinens: qua peste quæ potest esse maior? Hanc enim ob causam maximè, vt sua tuerentur, Respub. ciuitatesq; constitutæ sunt. Nam etsi duce natura congregabantur homines, tamen spe custodiæ rerū suarum, vrbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, ne (quod apud maiores nostros sæpe fiebat) propter ararij tenuitatē, assiduitatemq; bellorum tributum sit conferendum. Idq; ne eueniat, multò antè erit prouidendum. Sin

Singuli, & vniuersi pugnāt inter se.

In vetusto codice, Helij, & duæ voces aberant.

Antiquari, id est, tolli, & abrogari.

Capitalis, id est, ad extremam perniciem spectās.
49.

Exactio tributorum vitanda.

Ominati, id
est, nominan-
do causam
malum omen
adferre.

qua necessitas huius muneris alicui Reipub. obue-
nerit (malo enim alteri, quàm nostræ ominari, neq-
tantum de nostra, sed de omni Reipub. discepto) dan-
da erit opera, ut omnes intelligat (si salui esse ve-
lint) necessitati esse parendum. Atque etiam om-
nes qui Remp. gubernabunt, consulere debebunt,
ut earum rerum copia sit, qua sunt necessaria.
Quarum qualis comparatio fieri soleat, & debeat,
non est necesse disputare: est enim in promptu: tan-
tum locus attingendus fuit.

Ad gratiam multitudinis comparandam maximè
valere abstinentiam, contraque ex inua-
sione alieni summam existere
perniciem.

Memorabile
de Roma. du-
cum conti-
nentia.

CApit autem est in omni procuratione nego-
tij, & muneris publici, ut avaritia pellatur
etiam minima suspicio. Vtinam inquit C. Pontius
Sannius, ad illa tempora fortuna me seruasset, &
tunc essem natus, quando Romani dona accipere
cœpissent, non essem passus diutius eos imperare.
Nec illi quidem multa secula expectanda fuerunt:
modo enim hoc malum in hanc Rempublicam in-
uasit. Itaq. faciliè patior tunc potius Pontium fuisse,
si quidem in illo tantum fuit roboris. Nondum
centum & decem anni sunt, cum de pecunijs repe-
tundis à Lucio Pisone lata est lex, nulla antea
cùm fuisset. At verò postea tot leges, & proxima
quæq. duriores, tot rei, tot damnati, tantum Itali-
cum bellum propter iudiciorum metum excitatum:
tanta sublatis legibus, & iudicijs expilatio, dire-

Serò avaritia
ad Romanos
demigravit.

50.

Ab hoc Trib.
ple. primulata
lex de re- 51.
petundis, Cen-
sorino & Ma-
nillo Cofs.

prioq.

proq[ue] sociorum: vt imbecillitate aliorum, nō no-
stra virtute valeamus. Laudat Africanum Pa-
nætius, quod fuerit abstinens. Quid nī laudet? Sed
in illo alia maiora. Laus enim abstinentiæ nō ho-
minis est solū, sed etiam temporum illorum. Om-
ni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est
Paulus: tantum in ærarium pecuniæ inuexit, vt v-
nius Imperatoris præda finem attulerit tributorū:
at hic in domum suam intulit, præter memoriam
nominis sempiternam. Imitatus patrem Africa-
nus, nihilo locupletior Carthagine euerſa. Quid?
qui eius collega in cēſura fuit Lucius Mummius,
nunquid copioſior, cū copioſiſſimam urbem fun-
ditus ſuſtulſſet? Italiam ornare, quā domum
ſuam, maluit. Quanquam Italia ornata, domus ip-
ſa mihi videtur ornatior. Nullum igitur vitium
tetrins (vt eō vnde egreſſa eſt, referat ſe oratio)
quā auaritia, præſertim in principibus, & Rem-
pub. gubernantibus. Habere enim quaſſui Remp.
non modò turpe eſt, ſed ſcleratum etiam, & neſa-
rium. Itaq[ue] quod Apollo Pythius oraculo edidit,
Spartā nulla re alia, niſi auaritia eſſe perituram:
id videtur non ſolū Lacedæmonijs, ſed & omni-
bus opulentiſ populis prædiſſe. Nulla autem re
cōciliare facilius beneuolentiā multitudinis poſ-
ſunt ij, qui Reipub. præſunt, quā abſtinentia, &
continentia. Qui verò populares eſſe volunt, ob
eamq[ue] cauſam aut agrariam rem tentant: vt poſ-
ſeſſores ſuis ſedibus pellantur: aut pecunias cre-

Africani ab-
ſtinentia Val.
T. de abſti-
nentia.

Pauli Æmiliij
in victoria
Perſæ abſti-
nentia.
Lege Plutar-
chum, Scipio
Æmilianus,
qui Africanus
minor.

52.
Mummius
Achaicus e-
uerſa Corin-
tho ab omni
præda abſti-
nuit.

53.

Oraculum
Spartæ red-
ditum,
Φιλοχρημα-
τία σπάρεται
ἐλοι, ἄλλο
δὲ ἔδει.
Spartam cu-
piditas expu-
gnauit.

Condonan-
tur, remittun-
tur.

ditas debitoribus condonandas putant, ij labefa-
ctant fundamenta Reipub. concordiam primum,
quæ esse nō potest, cum alijs adimuntur, alijs con-
donantur pecunia: deinde æquitatem, quæ tollitur
omnis, si habere suam cuique non licet. Id enim est
proprium (vt suprâ dixi) ciuitatis, atque vrbis, vt
sit libera, & non sollicita suæ rei cuiusq. custodia.
Atque in hac perniciæ Reip. ne illam quidem con-
sequuntur, quam putant gratiam. Nam cui res e-
repta est, est inimicus: cui data est, etiam dissimu-
lat se accipere voluisse: & maximè in pecunijs
creditis occultat suum gaudium, ne videatur non
fuisse soluendo. At verò ille qui accipit iniuriam,
& meminit, & præ se fert dolorem suum: nec si
plures sunt ij, quibus improbè datum est, quàm illi,
quibus iniuste ademptum est, idcirco plus etiam
valent. Non enim numero hæc iudicantur, sed pon-
dere. Quam autem habet æquitatem, vt agrum
multis annis, aut etiam seculis antè possessum, qui
nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat?

Quæ calami-
tates ex iniu-
stis largitio-
nibus.

Ac propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonij Ly-
sandrum Ephorum expulerunt: Agin regem, quod
nunquam antea apud eos acciderat, necauerunt.

54. Ex eoq. tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, vt
& tyranni existerent, & optimates extermina-
rentur, & præclarissimè constituta Respub. dila-
beretur. Nec verò solùm ipsa cecidit, sed etiam re-
liquâ Græciam euertit contagionibus malorum,
quæ à Lacedæmonijs profectæ manarunt latius.

Quid

Patere latius,
manare la-
tius, venustus
sermo.

Quid nostros Gracchos Tyberij Gracchi summi viri filios, Africani nepotes? nonne agrariae contentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyonius iure laudatur, qui cum eius ciuitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, pfectus Argis Sicyonem, clandestino introitu vrbe est potitus. Cumq; tyrannum* Nicoclem improviso oppressisset, sexcentos exules (qui fuerant eius ciuitatis locupletissimi) restituit: remq; publicam aduentu suo liberauit. Sed cum magnam animaduerneret in bonis & possessionibus difficultatem, quod & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alij possederāt, egere iniquissimum arbitrabatur, & quinquaginta annorum possessiones mouere non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hereditatibus, multa emptiōibus, multa dotibus tenebantur sine iniuria: iudicauit neque illis adimi, neque his non satis fieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur statuisset opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci velle dixit, remq; integram ad reditum suum iussit esse, Isq; celeriter ad Ptolemæum suum hospitem venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: cui cum exposuisset patriam se liberare velle, causamq; docuisset, à Rege opulento vir summus facile impetrauit, vt graniti pecunia adiungeretur. Quam cum Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consiliū quindectm principes, cum quibus causas cognouit, & eorum

Arati salutare exemplum.

*alias, Metho-
deum. Histo-
ria extat apud
Polybium.

aliena detinebant, & eorum, qui sua amiserant:
 perfecitq; astimandis possessionibus, vt persuade-
 ret alijs, vt pecuniam accipere mallerent, & posses-
 sionibus cederent: alijs, vt commodius putarent
 numerari sibi quod tanti esset, quàm suum recupe-
 rare. Ita perfectum est, vt omnes constituta con-
 cordia sine querela discederēt. O virum magnum,
 dignumq; qui in nostra Repub. natus esset! Sic par
 est agere cum ciuibus, non (vt bis iam vidimus)
 hastam in foro ponere, & bona ciuium voci subij-
 cere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapien-
 tis, & præstantis viri) omnibus consulendum pu-
 tauit. Ea q; est summa ratio, et sapientia boni ciuis,
 commoda ciuium defendere, non diuellere, atque
 omnes æquitate eadem continere. Habitant gra-
 tis in alieno. Quid ita? Vt cum ego emerim, ædifi-
 carim, tuear, impendam, tu me inuito fruar meo?
 Quid est aliud, quàm alijs sua eripere, alijs dare a-
 lienam? Tabula verò nouæ quid habent argumenti,
 nisi vt emas mea pecunia fundum, & eum tu ha-
 beas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem ne
 sit æs alienum, quod Reipublicæ noceat, prouiden-
 dum est, quod multis rationibus caueri potest, si
 hoc non fuerit, vt locupletes suum perdant, debito-
 res lucrentur alienum. Nec enim vlla res vehe-
 mentius Rempublicam continet, quàm fides, quæ
 esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum
 hereditarum. Nunquam enim vehementius actum
 est, quam me Consule, ne solueretur. Armis, et Ca-
 stris

Stomachatur
 Cicero nōni-
 hil etiam pri-
 uato dolore.

Diuisio agro-
 rum indigna.

Exaggerat cō-
 donationē æ-
 ris alieni.

stris
 ordi
 Re
 fuit
 dan
 cuta
 vict
 perf
 pecu
 pecu
 nere
 bern
 ram
 qui
 cilli
 sua
 Pra
 ter
 lib
 ior
 per
 gna
 bis
 riu
 pra
 tue
 ph
 sur

stris tentata res est ab omni genere hominum, &
 ordine: quibus ita restitū, ut hoc tantum malum de
 Repub. tolleretur. Numquam nec maius as alienū
 fuit: nec melius, nec facilius dissolutum est. Fra-
 dandi enim spe sublata, soluendi necessitas conse-
 cuta est. At verò hic noster victor, nunc quidem
 victus, quæ cogitarat, cum ipsius interesset, tum ea
 perfecit, cum eius iam nihil interesset. Tanta in eo Cæsar acriter
 peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret taxatus.
 peccare, etiam si causa non esset. Ab hoc igitur ge-
 nere largitionis, ut alijs detur, alijs auferatur, a-
 berunt ii, qui Rempub. tuebuntur. In primisq; ope- 57.
 ram dabunt, ut iuris, & iudiciorum aequitate suū
 quisque teneat: & neque tenuiores propter imbe-
 cillitatem circumueniantur, neq; locupletibus ad
 sua vel * tuenda, vel recuperanda obsit inuidia. * tenenda
 Præterea quibuscūq; rebus vel belli, vel domi po-
 terunt, Rempub. augeant Imperio, agris, vectiga-
 libus. Hæc magnorū hominum sunt, hæc apud ma-
 iores nostros factitata. Hæc genera afficiorū qui
 persequuntur, cum summa vtilitate Reipub. ma-
 gnā sibi adipiscuntur & gratiam, & gloriam. In
 his autem vtilitatum præceptis Antipater Ty-
 rius Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo
 præcepta censet esse à Panætio prætermissa, Vale- Panætius à
 tudinis curationem, et pecuniā. Quas res à summo Cicerone de-
 philosopho præteritas arbitror, quod essent: faciles: fensus contra
 sunt certè vtilēs. Antipatrum.

Quibus rationibus Valetudo, & res familiaris
 tum paranda, tum tuenda.

Sed

Sed *V*oletudo sustentatur notitia sui corporis, & observatione earum rerum, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse: & continentia in victu omni, atq; cultu, corporis tuendi causa: & prætermittendis voluptatibus: postremo arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris queri debet ijs rebus, à quibus abest turpitudine: conseruari autem *Diligentia*, & *Parsimonia*: ijsdem etiam rebus augeri. Has res commodissime *Xenophon Socraticus* persecutus est in eo libro, qui *Oeconomicus* inscribitur: quem nos, ista fere ætate, cum essemus, qua es tu nunc, è *Græco* in *Latinum* conuertimus.

Oeconomicus, id est, de familia administranda.

Quarum genus deliberationis, inter *Vtilia* vtrum vtilius, aut quid vtilissimum.

Sed vtilitatum cõparatio (quoniam hic locus erat quartus à *Panætio* prætermisus) sæpe est necessaria. Nam & corporis cõmoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis, corporis hoc modo comparatur: *V*alere vti malis, quàm diues esse. Cum corporis, externa hoc modo: *D*iuies esse potiùs, quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis sic: vt *Bona valetudo* voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem: vt *gloria* diuitijs, vestigia urbana rusticis. Ex quo genere comparationis illud est *Catonis* senis: à quo cum quaereretur, quid maxime in refamiliari expediret? respondit, Bene pascere,

Quid in agricultura vtilissimum sit, *Cato* indicauit.

pascere. *Quid secundum? Satis bene pascere. Quid tertium? Bene vestire. Quid quartum? Arare. Et cum ille, qui quaesierat dixisset: Quid fœnerari? tunc Cato, Quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis alijs, intelligi debet, vtilitatum comparationes solere fieri, recteq; hoc adiunctum esse quartum exquirèdorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærendade collocanda pecunia, etiam de vtenda, commodius à quibusdam optimis viris ad medium lanum sedentibus, quàm ab vllis philosophis vlla in schola disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinet enim ad vtilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.*

M. T. CICERONIS

DE OFFICIIS, LIBER

TERTIVS.

PUBLIVM Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato (qui fuit ferè eius æqualis) Nunquam se minus otiosum esse, quàm cum otiosus: nec minus solum, quàm cum solus esset. Magnifica verò vox, & magno viro, ac sapiente digna: quæ declarat illum & in otio de negotijs cogitare, & in solitudine secum loqui solitum: ut neque cessaret vnquam, & interdum

Hic Annibale pulso, Africã fecit tributariam. Æqualis ad ætatem referatur. Decora contentio, ac tractatio. Cessare pro otiosiari, aut nihil agere.

Acuere, pro
criorem fa-
cere.

Verecundè
collationem
ingreditur.

Latenter suū
otium com-
mendat.

terdum colloquio alterius non egeret. Ita duæ res,
quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant,
Otium & Solitudo. Vellem & nobis hoc idem ve-
rè dicere liceret. Sed si minus imitatione tantam
ingenij præstantiam consequi possumus, volunta-
te certè proximè accedimus. Nam & à Repub. fo-
rensibusque negotijs armis impijs, viq; prohibiti,
otium persequimur. Et ob eam causam vrbe reli-
cta, & rura peragrantes, sæpe soli sumus. Sed nec
otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo
cum illa comparanda est. Ille enim requiescens à
Reipub. pulcherrimis muneribus, otium sibi su-
mebat aliquando, & à cœtu hominū, frequentiaq;
interdum tanquam in portum, se in solitudinem
recipiebat. Nostrium autem otium negotij inopia,
non requiescendi studio constitutum est. Extincto
enim Senatu, deletisq; iudicijs, quid est, quod di-
gnam nobis aut in curia, aut in foro agere pos-
simus? Ita qui in maxima celebritate, atque in o-
culis civium quondam viximus, nunc fugientes
conspectum sceleratorum, quibus omnia redun-
dant, abdimus nos, quantum licet, & sæpe soli su-
mus. Sed quia sic ab hominibus doctis accepimus,
non solum ex malis eligere minima oportere, sede-
tiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni: p-
pterea & otio fruor, nō illo quidem, quo debeat is,
qui quodam peperisset otium civitati: nec eā soli-
tudinem languere patior, quam mihi affert neces-
sitas, nō voluntas. Quamquam Aphricanus maio-
rem

rem laudem vel meo iudicio assequebatur, nulla tamen eius ingenij monumenta mandata literis, nullum opus otij, nullum solitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inuestigationeq; earum rerum, quas cogitando consequabatur, nec otiosum, nec solum unquam fuisse: nos autem, qui non tantum roboris habemus, vt cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studij curamq; conuertimus. Itaque plura breui tempore eversa, quàm multis annis stante Repu. scripsimus. Sed cum tota philosophia, mi Cicero, frugifera, & fructuosa, nec vlla pars eius inculta, ac deserta sit: tum nullus feracior in ea locus est, nec vberior, quàm de officijs à quibus constanter, honesteq; viuendi praecepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe huius memoriae philosophorum, hac te assidue audire, atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus vndiq; circumsonare, nec eas (si fieri possit) quicquam aliud audire. Quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant, tum haud scio, an nemini potius quàm tibi. Suscipes enim non paruam expectationem imitande industrie nostrae, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus praeterea graue & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tanquàm ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inane redire turpissimum est, decorantem & vrbis

auctoritatem,

Sapiens neq;
otiosus vn-
quam, neque
solus.

Memoriae, id
est, ætatis.
Loci cohori-
tandi primū à
re, deinde ab
expectatione,
quam à sua,
Cratippique
persona, tum
etiam à loco
colligit.

Nouè dixit
discendi, pro
discere.

autoritatem, & magistris. Quare quantum committi animo potes, quantum labore contendere, (si discendi labor est potius, quàm voluptas) tātum fac efficias: neue committas, vt cū omnia suppediata sint à nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus. Nunc ad reliquam partem propositæ diuisionis reuertamur.

Reprehenſus Panætius, quòd tria genera pollicitus, tertium non exoluerit. Ab alijs item notatus, quod eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum Honestate pugnare Vtilitas, atque à Cicerone defensus.

Panætius igitur, qui sine controuersia de officijs accuratissimè disputauit, quemq; nos correctione quadam adhibita, potissimum sequi sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerent (vno cū dubitarent, Honestumne id esset, de quo ageretur, an turpe: altero, Vtilène, an Inutile: tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cū eo, quod vtile videretur, quomodo ea discerni oporteret) de duobus generibus primis tribus libris explicauit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec exoluit quod promiserat. Quod eò magis miror, quia scriptum à discipulo eius Posidonio est, triginta annis vixisse Panætium post, quàm eos libros edidisset. Quem locum miror à Posidonio breuiter esse tractatum in quibusdam commentarijs, præsertim cū scribat, nullum esse locum

locum in tota Philosophia tam necessarium. Minime verò assentior ijs, qui negant eum locum à Panætio prætermissum: sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse, quia nunquam posset Utilitas cum Honestate pugnare. De quo alterū potest habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in diuisione Panætij tertium est, an planè omittendum, alterum dubitari nō potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum. Nā qui è diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est restare tertiam. Præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eodem testis locupletes Posidonius, qui etiam scribit in quadam epistola, Publium Rutilium Ruffum dicere solere, qui Panætium audiuerat, ut nemo pictor esset inuentus, qui Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolueret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferbat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorū, quæ * perfecisset præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de iudicio Panætij dubitari non potest: restāne autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. Nam siue honestum solum bonū est, ut Stoicis placet: siue quod honestum est, id ita summum bonum est (quomāmodum Peripateticis nostris videtur) ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti in-

Nobilis illa Venus Apellis capite tantū absoluta, reliquo corpore delinicta solum.

*fecisset

Vnicum bonum Stoici ponunt. Peripateticus ordinem bonorum inducunt.

- star habeant: dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaque accepimus Socratem solitum execrari eos, qui primum hæc natura coherentia, opinione distraxisset. Cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut etiam, quicquid honestum esset, id utile esse censerent: nec utile quicquam, quod non honestum. Quod si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset: ut ij, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia metiuntur, liceret ei dicere: Honestatem aliquando cum Utilitate pugnare. Sed cum sit is, qui id solum bonum iudicet, quod honestum sit: quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec decessione peiorem: non videtur huiusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, cõparetur. Etenim quod summum bonum à Stoicis dicitur, Conuenienter natura vivere: id habet hanc (ut opinor) sententiam, cum virtute cõgruere semper: cetera autem, quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidam hanc comparisonem non recte esse indutam, nec omnino de eo genere quicquam precipiendum fuisse. Atq; illud quidem honestum, quod propriè vereq; dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute diuelli vnquam potest. In ijs autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum il-

Legere, pro
sumere, vel
deligere.

Vera virtus i
vno sapiente:
simulacra e-
ius etiam in
mediocribus.

lud

lud quidem perfectum, honestum nullo modo esse
 potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hac
 igitur omnia officia, de quibus his libris disputa-
 mus, Media Stoici appellant: & ea cōmunia sunt, Mesa, & adia-
 & latè patent: quæ & ingenij bonitate multi as- phora.
 sequuntur, & progressionē discendi. Illud autem
 officium, quod rectum ijdem appellant, perfectum,
 atque absolutum est: & ut ijdem dicunt, omnes
 numeros habet: nec prater sapientem, cadere in
 quenquam potest. Cū autem aliquid actum est, in
 quo media officia compareant, id cumulatè vide-
 tur esse perfectum: propterea quod vulgus, quid
 absit à perfecto, nō ferè intelligit: quatenus autem
 intelligit, nihil putat pratermissum. Quod autem
 in poematibus, & in picturis vsu venit, in alijsq;
 compluribus ut delectentur imperiti, laudentque
 ea, quæ laudanda non sint: ob eam credo causam,
 quod insit in his aliquid probi, quod capiat igna-
 ros, qui ijdem, quid in vnaquaque re vitij sit, ne-
 queant indicare. Itaq; cū sint docti à peritis, fa-
 cile desistunt à sententia. Hac igitur officia, de
 quibus his libris disserimus, quasi secunda quedā
 honesta dicunt esse, non sapientum modò propria,
 sed cum omni hominum genere cōmunia. Itaq; his
 omnes, in quibus est virtutis indoles, cōmouen-
 tur. Nec verò cū duo Decij, aut duo Scipiones
 fortes viri commorantur, aut cū Fabricius, aut
 Aristides iusti nominantur, aut ab illis fortitudi-
 nis, aut ab his iustitiæ, tanquam à sapientibus, pe-

Omnes nu-
 meros habet,
 id est nulla
 pars deest..

De artibus
 nemo rectè
 iudicat nisi
 artifex: de
 virtute non
 nisi sapiens.

Docti partici-
 pium.
 Virtutes in-
 doles.
 Decij, pater &
 filius.
 Scipiones fra-
 tres.
 Fabricius au-
 ri cōtemptor.
 Aristides
 Atheniensis,
 ob abstinē-
 tiam, iusti co-
 gnomen me-
 rit.

Cato & Læ-
lius sapien-
tes cognomi-
nati.

titur exemplum. Nemo enim horum sic sapiēs est,
ut sapientem intelligi hīc volumus. Nec ij, qui
sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, &
C. Lælius sapientes fuerunt. Ne illi quidem se-
ptem: sed ex mediorum officiorum frequentia simi-
litudinem quandam gerebant, speciemq; sapientiū.
Quocirca nec id quod verè honestum est, fas est
cum vtilis repugnantia comparari: nec id quod
communiter appellamus honestum, quodq; colitur
ab ijs, qui bonos viros haberi se volunt, cum emo-
lumentis vnquam est comparandum. Tamque id
honestum, quod in nostram intelligentiam cadit,
tuendum, conseruandumq; est nobis, quàm id, quod
proprie dicitur, vereq; est honestū sapientibus. Ali-
ter enim teneri non potest, si qua ad virtutem est
facta progressio. Sed hæc quidem de ijs, qui con-
seruatione officiorum existimantur boni. Qui au-
tem omnia metiuntur emolumentis & commodis,
neque ea volunt præponderari honestate, hi solent
in deliberando honestū cum eo, quod vtile putant,
comparare: boni viri non solent. Itaque existimo
Panætium, cum dixerit homines solere in hac com-
paratione dubitare, hoc ipsum sensisse quod dixe-
rit, solere modò, non etiam oportere. Etenim non
modò pluri putare, quod vtile videatur, quàm
quod honestum, sed hæc etiam inter se comparare,
& in his addubitare turpissimum est. Quid ergo
quod nonnunquam dubitationem asferre soleat,
considerandumq; videatur? Credo, si quando du-
bitatio

Epicteti.

Exponit quē
habeat intel-
lectum, cum
honestas di-
scitur cum vti-
tate repu-
nare.

Modò, pro
luntaxat.

bitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, vt quod plerumq; turpe haberi soleat, inueniatur nō esse turpe. Exempli causa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest esse maius scelus, quā non modò hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se obstrinxit, scelere, si quis tyrannum occidit, quamuis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur vtilitas honestatem, imò verò honestas vtilitatem secuta est.

Formula præscripta, ne quando nos falsa vtilitatis species ab honestate abducatur, vt Iustitiam vel solum vel maximum bonum statuamus, iniustitiā malorum maximum: nihilq; ad priuatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

ITaq; vt sine vlllo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus vtile, formula quædam constituenda est: quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum rationi, disciplinæq; maximè consentanea: quam quidē in his libris propterea sequimur, quod quanquam & à veteribus Academicis, & à Peripateticis nostris (qui quondam iidem erāt, qui Academici) quæ honesta sunt, anteponuntur ijs, quæ videntur vtilia: tamen splendidius hæc ab ijs differuntur, quibus quicquid honestum est, idem vtile videtur:

Olim idem
Academici,
& Peripate-
tici.

nec vtile quicquam, quod non honestum: quàm ab
iis, quibus est honestum aliquid non vtile, aut v-
tile non honestum. Nobis autem nostra Academia
magnam licentiam dat, vt quodcumque maxime
probabile occurrat, id nostro iure liceat defende-
re. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur ali-

Quoduis in-
commodum
potius acci-
piendum,
quàm iniuste
quid com-
mune.

quid alteri, & hominem hominis incommodo suū
augere commodum, magis est cōtra naturam, quàm
mors quàm paupertas, quàm dolor, quàm cetera
que possunt aut corpori accidere, aut rebus exter-
nis.

Mira simili-
tudo, qua &
diuus Paulus
vitur, de so-
cietate mem-
brorum inter
se.

Na principio tollit conuictum humanū, & so-
cietatem. Si enim sic erimus affecti, vt propter suū
quisq; emolumentū spoliet, aut violet alterum, dis-
rumpi necesse est eam, quæ maxime est secundum
naturam, humani generis societatem. Vt si vnum-
quodque membrum sensum hunc haberet, vt posse
putaret se valere si proximi membri valetudinem
ad se traduxisset, debilitari, & interire totum cor-
pus necesse esset: sic, si vnusquisque nostrū rapiat
ad se commoda aliorum, detrahatq; quod cuique
possit, emolumenti sui gratia: societas hominum,
communitasq; euertatur necesse est. Nam sibi vt
quisq; malit, quod ad vsum vitæ pertineat, quàm
alteri acquirere, concessum est, nō repugnante na-
tura. Illud natura non patitur, vt aliorum spolijs

Ratio nature,
ius gentium,
ius ciuile,
quod hic le-
ges popu- 7.
lorum vocat.

nostras facultates, copias, opes augeamus. Neque
verò hoc solum natura, id est, iure gentium, sed e-
tiam legibus populorum, quibus in singulis ciui-
tatibus Respublica continentur, eodem modo con-
stitutum

stitutum est, ut non liceat sui commodi causa nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumem esse ciuium coniunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atq; hoc multò magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex diuina, & humana, cui parere qui velut (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent viuere) nunquam committet, ut alienum appetat, & id quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multò magis est secundum naturam celsitas animi, & magnitudo, itemq; comitas, iustitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm diuitia. Quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere comparantem cum utilitate communi, magni animi, & excelsi est. Detrabere autem alteri sui commodi causa, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cetera generis eiusdẽ. Itemq; magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus (si fieri possit) conseruandis, aut iuuandis maximos labores, molestiasq; suscipere, imitantẽ Hercule illum, quẽ hominũ fama beneficiorũ memor in cõcilio cælestiũ collocauit, quàm viuere in solitudine, non modò sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine, & viribus. Quocirca optimo quisque, splendidissimòq; ingenio longè illam vitam huic anteponeat. Ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere nõ posse. Deinde qui alterũ violat,

Virtus maximè secundũ naturam.

Hercules ob benefacta in genus mortaliũ, Deus habitus.

Complexio qualiscunq;

ut ipse aliquid commodi consequatur: aut nihil se existimat contra naturam facere: aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuiuspiam iniuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis, quid cum eo differas qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem censet, sed & multò illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd vllum aut corporis aut fortune vitium, animi vitijus grauius existimat.

Societatis ius non modò cum propinquis, sed etiam cum vniuersis ciuibus, postremo & cum hospitibus seruandum.

Ergo vnum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas vniuscuiusque, & vniuersorum. Quam si ad se quisque rapiat, dissoluetur omnis humana consociatio. Atque si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam, quòd is homo sit, consultum velit, necesse est secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ita est, vna continemur omnes, & eadem lege natura. Idq; ipsum si ita est, certè violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum, verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdū est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos cōmodi sui causa, sed aliam rationem esse ciuium reliquorum. Hi sibi nihil iuris, et nullam societatem communis utilitatis causa statuunt esse cum ciuibus: quæ sententia omnem societatem distrabit ciuitatis. Qui autem ciuium rationem

rat
ga
ci
bo
eti
su
eu
ma
mi
in
et
v
tu
sa
a
r
n
n
n
fi
a
n
d
g
p
a
z
e
p

rationem dicunt esse habendam, externorum negant, hi dirimunt communem humani generis societatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur. Quæ qui tollunt, etiam aduersus Deos immortales impij iudicandi sunt: ab ijs enim constitutã inter homines societate euertunt. Cuius societas artissimum vinculũ est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrachere sui commodi causa, quàm omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacet iustitia. Hæc enim vna virtus omnium est domina, & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit, Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem vtili? Minime verò. Non enim mihi est vita mea vtilior, quàm animi talis affectio, neminem vt violem commodi mei gratia. Quid? si Phalarim crudelem tyrannum & immanem vir bonus, ne ipse frigore conficiatur, vestitu spoliare possit, nonne faciat? Hæc ad iudicandum sunt facilima. Nam si quid ab homine ad nullam partem vtili, tuæ vtilitatis causa detraxeris, inhumanè feceris, contraq; naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multã vtilitatem Reipub. atq; hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis, si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit eiusmodi, suum cuiq; incommodum ferendum est potius, quàm de alterius commodis detrahendum.

Alienum nihil vsurpandum, nec si citra cuiusq; iniuriam fieri potest.

Homini ad nihil vtili detrachere licet, si eò spectes, vt societati, prodis, non propriè tibi.

Causam, id
est, prætextū,
& commentitiam defen-
sionem.

Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid huiusmodi, quàm detractio, aut appetitio alieni. Sed communis utilitatis derelictio, contra naturam est: est enim iniusta. Itaque lex ipsa natura, quæ utilitatē hominum conservat, & continet, decernit profecto ut ab homine inerti, atque inutili ad sapientem, bonum, fortemq; virum transferantur res ad vivendum necessaria: qui, si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modò hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seq; diligens, hanc causam habeat ad impietatem. Itaque semper officio fungatur, utilitati consulens hominum, & ei (quem saepe commemoro) humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium est. Nulla enim nobis cum tyrannis societas, sed potius summa distractio est: neq; est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum, atq; impium, ex hominum communitate exterminandum est. Etenim ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cæperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas, & immanitas beluæ à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Huius generis sunt quæstiones omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. Eiusmodi igitur credo res

11. Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus, prævenisset aut occupatio consilium eius peremisset. Ad quas

ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa praecepta sunt, quibus perspicui possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum: quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non sit.

Sed quoniam operi inchoato, propè tamen absoluto, tanquam fastigium imponimus: ut Geometra solent non omnia docere, sed postulare, ut quaedam sibi concedantur, quò facilius, quae velint, explicet: sic ego à te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas (si potes) nihil præter id, quod honestum sit, esse propter se expetendum. Sin hoc non licet per Cratippum, at illud certè dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. Mihi utrumvis satis est: et tum hoc, tum illud probabilius videtur, nec prætereà quicquam probabile. Ac primum Panætius in hoc defendendus est, quod non utilia cum honestis pugnare dixerit aliquando posse (neque enim ei fas erat) sed ea quae videtur utilia. Nihil verò utile, quod non idem honestum: nihil honestum quod non idem utile sit, saepe testatur: negatq; ullam pestem maiorem vitam hominum inuasisse, quam eorum opinionem, qui ista distraxerint. Itaque non ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quae videretur esse, non quae esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relisitam explebimus, nullius adnuncialis, sed (ut dicitur) Marte nostro. Neq; enim quicquam de hac parte post Panætium explicatum est, quid mihi probaretur, de

Fastigium, id est, summam manum, ab ædificijs translatum: quibus perfectis, conus aliquis imponitur in summo.

Principia prima per se nota.

Marte nostro, proverbialiter, à militia translatum, ubi suo Marte rem gerere dicebantur, qui nullis auxiliariis copiis adiuti, committeret.

ijs quæ in manus nostras venerunt.

Ne quæ nos commoditas quantauis cum summa etiam impunitate coniuncta permoueat, ut vel tantillum ab honesto recedamus, sine quo nihil non perniciosum.

Cum igitur aliqua species utilitatis obiecta est, commoueri necesse est: sed si cum animum attenderis, turpitudinem videas adiunctam ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda est, sed intelligendum, vbi turpitudinis sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quam turpitudinis (recta enim, & conuenientia, & constantia natura desiderat, aspernaturq; contraria) nihilq; tam est secundum naturam, quam utilitas: certè in eadem re utilitas, & turpitudinis esse non potest. Itemq; si ad honestatem nati sumus, eaq; aut sola expetenda est, ut Zenoni est visum, aut certè omni pondere grauior est habenda, quam reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum: quod autem bonum, id certe utile: ita quicquid honestum, id utile. Quare error hominum non proborum, cum aliquid quod utile visum est, arripuit, id continè secernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc venena, hinc falsa testamenta nascuntur: hinc furta, peculatus expilationes, direptionesq; sociorum & ciuium: hinc opum nimiarum potentia non ferenda: postremò etiam in liberis ciuitatibus existunt regnandi cupiditates, quibus nihil nec retrius, nec fœdus excogitari potest.

Turpis utilitas omnium scelerum patrens.

pot
cjs
ru
est
ran
scel
sequ
tes
faci
deli
ipsa
ne e
est
qui
De
re
nem
a P
bus
neu
emi
wi
am
que
can
am
ipse
tur
opo

potest: Emolumenta enim rerum fallacibus iudicijs videntur: paenam non dico legum, quas saepe per-rumpunt, sed ipsius turpitudinis (quae acerbissima est) non vident. Quamobrem hoc quidem delibe-rantium genus pellatur è medio (est enim totum scelus, & impium) qui deliberant utrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se scien-tes scelere contaminent. In ipsa enim dubitatione, facinus inest, etiamsi ad id nō peruenerint. Ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatio-ne celandi, & occultandi spes, opinioq; remouenda est. Satis enim nobis (si modo in philosophia ali-quid profectum) persuasum esse debet, si omnes Deos, hominesq; celare possimus, nihil damen aua-re, nihil in iuste, nihil libidine, nihil inconti-nenter esse faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui cum terra discessisset, magnis quibusdam ambribus, in illum hiatus descendit, & neumq; equum (ut ferunt fabulae) animaduertit, cuius in lateribus fores esset: quibus apertis, ho-minis mortui vidit corp⁹ magnitudine inusitata, annulumq; aureum in digito: quem ut detraxit at-que ipse induit (erat autem regius pastor) tum in consiliū pastorum se recepit: ibi cum palam eius annuli ad palmā conuerteret, a nullo videbatur, ipse autem omnia videbat: idem rursus videba-tur, cum in locum annulum inuerterat. Itaq; hac oportunitate annuli vsus regina suprum intulit

Turpitudine
per se fugien-
da, etiā sum-
ma impunita-
te proposita.

Turpi in re
turpis etiam
ipsa delibera-
tio.

Aurea præce-
ptio, & sem-
per in pectore
gestanda.
Lib. 2. de Rep.
Fabula Gygis
Platonici,
quem habeat
sensum.

Pala, massa,
qua annuli
gemma clau-
ditur.

eadē

eaq; adiutrice regem dominum interemit, sustulit-
 que quos obstatе arbitrabatur. Nec in his quis-
 quam eum facinoribus potuit videre: sic repente
 annuli beneficio rex exortus est Lydia. Hunc igitur
 ipsum annulum si habeat sapiēs, nihil plus sibi
 licere putet peccare, quam si non haberet. H onesta
 enim bonis viris, non occulta queruntur. Atq; hoc
 loco Philosophi quidam; minimè mali illi quidem,
 sed non satis acuti, fictam, & commentitiam fabu-
 lam dicunt prolatam à Platone: quasi verò ille aut
 Cui rei fabule factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est
 fingantur, nē- pe vt exem- pla proponā-
 tur. vis huius annuli, & huius exempli: si nemo scitu-
 rus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid
 diuitiarum, potentie, dominationis, libidinis cau-
 sa feceris, se id Dñs hominibusq; futurum sit sem-
 per ignotum, si ne facturus? Negant id fieri posse,
 quanquam * potest id quidem. Sed quero: quod
 negant posse, id si posset, quānam facerent? Vrgēt
 rustice sane: negant enim posse, & in eo perstant.
 Hoc verbum quid valeat, non vident. Cum enim
 quarimus, si possint celare, quod facturi sint, non
 querimus, possintne celare: sed tanquam tormen-
 ta quedam adhibemus, vt si responderint se impu-
 nitate proposita facturos quod expediat, facinoro-
 sos se esse fateātur: si negent, omnia turpia per sei-
 ipsa fugienda esse concedant. Sed iam ad proposi-
 tum reuertamur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ
 conturbant animos vtilitatis specie, non cum hoc
 deliberetur, Relinquendāne sit honestas propter
 vtilitatis

* aliās non
 potest

utilitatis magnitudinem, (nam id quidem impro-
bum est) sed illud, possitne id, quod utile videatur,
feri nō turpiter. Cū Collatino Tarquinio colle-
ga Brutus imperiū abrogabat, poterat videri fa-
cere id iniuste: fuerat enim in regibus expellendis
socius Bruti & consiliorum etiam adiutor: cū
autem consilium hoc principes cepissent, cognatio-
nem Superbi, nomenq; Tarquiniorum, & memo-
riam regni esse tollendam, quod erat utile patrie
consulere, id erat ita honestum, vt etiam ipsi Col-
latino placere deberet. Itaque utilitas valuit pro-
pter honestatem, sine qua nec utilitas quidem esse
potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non
item. Species enim utilitatis animū impulit eius,
cui cū visum esset utilius solum se, quā cum
albero regnare, fratrem interemit. Omisit hic &
pietatem, & humanitatem, vt id quod utile vide-
batur, neq; erat, assequi posset: & tamen muri cau-
sam opposuit speciem honestatis, nec probabilem,
nec satis idoneam. Peccauit igitur, pace vel Qui-
rinū, vel Romuli dixerim.

In Collatino
propter inui-
diam nomi-
nis eiecto,
14. quia pu-
blice utilitati
consultum
est, ne hone-
stas quidem
abfuit.

Romulus, vt
solus impera-
ret, Remū
fratrem occi-
dit, hac qui-
dem causam
prætexens,
quod moenia
contra legem
transiisset.
Romulus.
Quirinus.

Proprijs commodis quatenus cuique in-
seruire permissum.

NEc tamen nostræ nobis utilitates omittendæ
sunt, alijsq; tradendæ, cū his ipsi egeamus:
sed suæ cuiq; utilitati, quod sine alterius iniuria
fiat, seruiendum est. Scitē Chrysippus, vt multa: Qui
stadion, inquit, currit, eniti, & contendere debet,
quā maxime possit, vt vincat: supplantare eum,
qui

qui cū certet, aut manu depellere nullo modo debet. Sic in vita sibi quēque petere, quod pertinet ad vsum, non iniquum est: alteri subripere, non est.

Formula in amicitijs, vt semper honestati cedat beneuolentia amici, fides præstetur, etiam maximis incommodis propositis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honesti ratio patitur: cæterum nequa res turpis aut petatur ab amico, aut præstatur petenti.

Commodandum amicis, sed citra aras.

Maximè autem perturbantur officia in amicitijs, quibus & non tribuere, quod rectè possis, & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. Sed huius generis totius breue, & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur vtilia, honores, diuitiæ, voluptates, et cætera generis eiusdem, hæc amicitie nunquam anteponenda sunt. At neque contra Rempublicam neque contra iusiurandum, ac fidem, amici causa vir bonus faciet, ne si iudex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cum induit iudicis. Tantum dabit amicitie, vt verè amici causam esse malit, & vt perorandæ liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum verò iurato dicenda sententia sit, meminerit Deum se adhibere testem, id est (vt arbitrator) mentem suam, qua nihil homini dedit ipse Deus diuinius. Itaque præclarum à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus, vt & salua fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò antè dixi, honesta amico à iudice

Perorandum finiendum saluam equidem ad ampliationem, quam ad clepsydram numerum referre. Iudex quod salua fide præstare non possit, ne rogandus quidem est.

dice posse concedi. Nam si omnia faciēda sint, quae amici velint: non amicitiae tales, sed Coniurationes putanda sunt. Loquor autem de communibus amicitijs: nam in sapientibus viris, atq. perfectis nihil potest esse tale. Damonem, & Pythiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, ut cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis designauisset: & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulauisset, vas factus est alter eius sistendi: ut si ille non reuertisset, moriendum esset ipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petiuit ut se in amicitiam tertium adscriberent. Cum igitur id quod vtile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur, iaceat utilitatis spectes, valeat honestum. Cum autem in amicitia, quae honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponatur amicitiae. Sic habebitur is, quē exquirimus, delectus officij.

15.

Damon &
Pythias nobi-
le par amico-
rum.

*reuertisset
ad idem

Iaceat, pro
negligatur.

In publicis consultationibus semper honestum falsa utilitate potius habendum, neque consilium vllum videri vtile oportere, quod cum honesto pugnet. Atque huius rei vtrunque in partem exempla. Sed utilitatis specie in Republica sapissime peccatur, ut in Corinthi disturbance nostri. Durius etiam Athenienses, qui sciuerunt, ut Egeitis (qui classe valebant) pollices praecliderentur. Hoc visum est vtile: nimis enim imminabat, propter propinquitatē, Egina Pyreo: sed nihil, quod crudele, vtile. Est enim hominum natura (quam

In Corintho
delenda falsa
utilitatis spe-
cies sefellit
Romanos:
nihil enim v-
tile fit, quod
crudeliter.
Egina insula
ē regione At-
ticae Pyreus
portus Athe-
narium.

K

sequi

*Petronius
Cannēsi, à 16.
Cannis vico
Apuliæ, vbi
Paulus Æmi-
lius fuit cum
innumerabili
ciuium & so-
ciorum Rom.
multitudine
cæsus.

Troëzen in
Pelopōneso,
in sinu Argō-
lico, quæ o-
lim Posido-
nia dicta.

*Cyrsilum, a-
lij Lycidam
fuisse scribūt.
Historia est a-
pud Demost-
hehē ἐν τῷ
πρῶτῳ περὶ
τοῦ λόγου.

Si sic accipiē-
di erant, qui
nunc tyran-
nis nostris o-
minia vel tur-
pissima sua-
dēt modō
quæstuosā.
Gytheum no-
bile nauale
Lacedæm.

sequi debemus) maximè inimica crudelitas. Male
etiam qui peregrinos urbibus vti prohibent, eosq̃
exterminant, vt *Panaeus apud patres nostros, Pa-
pius nuper. Nam esse pro diue, qui ciuis non sit,
rectum est non licere: quam tulerunt legem sapien-
tissimi consules *Crassus* et *Scenola*. Vt verò vr-
bis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. Illa
præclara sunt, in quibus publicæ vtilitatis species
præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est
nostra Res p̃: b. cū sapē aliās, tum maxime bello
Punico secundo, quæ Cannēsi calamitate accepta,
maiores animos habuit, quā vnquam rebus se-
cundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio
pacis. Tanta vis est honesti, vt speciem vtilitatis
obscurēt. Athenienses cū Persarum impetū nullo
modo possent sustinere, statuerentq̃ vt vrbe reli-
cta, coniugibus, et liberis Troëzene depositis, naues
conscenderent, libertatemq̃ Græciæ classe defen-
derent, *Cyrsilum quendam suadentem, vt in vr-
be manerēt, *Xerxes*q̃ reciperent, lapidibus obrue-
runt. Atqui ille sequi vtilitatem videbatur: sed
ea nulla erat, repugnante honestate. *Themistocles*
post victoriam eius belli, quod cum Persis fuit, di-
xit in concione, se habere consilium Reipub. salu-
tare, sed id sciri opus non esse: postulauitq̃ vt ali-
quem populus daret, quicum communicaret. Da-
tus est *Aristides*. Huic ille, classē Lacedæmo-
niorum quæ subducta esset ad Gytheum, clam in-
cendi posse: quo factō, frangi Lacedæmoniorum

opes necesse esset. Quod Aristides cū audiisset, in concionem magna expectatione venit, dixitq; perutile esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minimè honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne vtile quidem putauerunt: totamq; eam rem, quam ne audiuerant quidem, autore Aristide repudiauērunt. Melius hi, quàm nos, qui piratas immunes, socios vectigales habemus. Maneat ergo quod turpe sit, id nunquam esse vtile, ne tum quidem, cum id quod vtile esse putes, adipiscare. Hoc enim ipsum vtile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

In altero notatus Pompeius, qui ex piratis a se victis, aliquot milia per colonias diuisit in altero Caesar, qui Campanorum agros distribuit.

In contractibus communibus, quæ formula honesti, & vtilis. Fingit autem speciem quandam Iureconsultorum more: deq; ea duos Stoicos diuersa sentientes, quorum alter ad Stoicam rationem omnia refert, alter & hominum consuetudine, & iure ciuili moderatur.

Sed incidunt (vt suprà dixi) sæpe causa, cū repugnare vtilitas honestati videatur, vt animaduertendum sit, repugnetne planè, an possit cū honestate coniungi. Eius generis hæ sunt questiones: si (exempli gratia) vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summaq; armonia caritate: si idem sciat complures mercatores Alexandria soluisse, nauësque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturusne sit id Rhodijs, an silentio suum quàm plurimo venditurus? Sapientem, & bonum virum fingimus: de

Soluisse, neutraliter, id est, nauigasse.

Festius Dia-
logismus in-
ter Diogenem
& Antipatru.

eius deliberatione, et consultatione querimus, qui
celaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet, sed
dubitet an turpe non sit. In eiusmodi causis aliud
Diogeni Babylonio videri solet, magno, & gravi
Stoico: aliud Antipatro discipulo eius homini a-
cutissimo. Antipatro omnia patefacienda, ut ne
quid omnino quod veditor norit, emptor ignoret:
Diogeni venditorem, quatenus iure civili consti-
tutum sit, dicere vitia oportere, cetera sine insidijs
agere: & quonia vendat, velle quam optime ven-
dere. Aduexi, exposui, vendo meum non pluris,
quam ceteri, fortasse etiam minoris, cum maior
est copia: cui sit iniuria? Exoritur Antipatri ra-
tio ex altera parte. Quid agis? tute cum homini-
bus consulere debeas, & seruire humanae societa-
ti, eaq; lege natus sis, & ea habeas principia natu-
ra, quibus parere, & quae semper sequi debeas, ut
utilitas tua communis utilitas sit, vicissimq; com-
munis utilitas tua sit, celabis homines quid is
adsit commoditatis, & copiae? Respondebit Dio-
genes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere:
neque ego nunc te celo, si tibi non dico quae natura
Deorum sit, quis sit finis bonorum, quae tibi plus
prodesse cognita, quam tritici utilitas. Sed non
quicquid tibi audire utile est, id mihi dicere ne-
cesse est. Imò verò (inquit ille) necesse est: si qui-
dem meministi esse inter homines natura coniun-
ctam societatem. Memini, inquit ille, sed num ista
societas talis est, ut nihil suum cuiusq; sit? Quod si

ita

ita est, ne vendendum quidē quicquam est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici, quamuis hoc turpe sit: tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedire, ut turpe nō sit. Ex altera autē parte, ea re, quia turpe sit, nō esse faciendum. Vēdat ades vir bonus propter aliqua vitia, quae ipse norit, ceteri ignorent: pestilentes sint, & habeantur salubres: ignoretur in omnibus* cubi-
culis apparere serpentes: malē materiata, ruinosae: sed hoc praeter dominum nemo sciat. Quaro, si hoc emptoribus venditor non dixerit, adesq; vendiderit pluris multo, quam se venditurum putarit, nū
* id iuste, an improbē fecerit? Ille verò (inquit * aliās, iniuste Antipater) improbē facit. Quid enim est aliud, aut improbē erranti viam non monstrare (quod Athenis execrationibus publicis sancitum est.) si hoc non est, emptorem pati ruere, & per errorem in maximam
faudem incurrere? Plus etiam est, quam viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contrā, Num te emere coegit, qui ne hortatus quidem est? Ille quod non placebat proscripsit: tu quod placebat, emisisti. Quod
si, qui proscribunt villam bonam, beneq; adificatam, non existimātur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec adificata ratione: multo minus qui domum non laudauerunt. Vbi enim iudicium emptoris est, ibi fraus venditoris quae potest esse? Sin autem dictum non omne praestandum est, quod dictum non est, id praestandum putas? Quid verò est stul-

* Quidam cubilibus legūt: pro latebris.

* aliās, iniuste aut improbē. Publicae execrationes Atheniensium in eos, qui viā erranti non monstrassent.

Tabula rerū venalium.

Præco, au-
tionarius.

zuius, quàm venditorem eius rei, quam vendat, vi-
tia narrare? Quid autem tam absurdum, quàm
si domini iussu ita præco prædicet, Domum pesti-
lentem vendo? Sic ergo in quibusdam causis du-
bijs ex altera parte defenditur honestas, ex altera
ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videa-
tur, non modò facere honestum sit: sed etiam, non
facere, turpe. Hac est illa, quæ videtur utilium
fieri cum honestis saepe dissensio.

Superiori altercationi Philosophorum suam in-
terponit sententiam, omnino viro bono neque si-
mulandum esse quicquam, neque dissimulandum
sui commodi causa, etiam si mos, legesque ciuiles
quædam reticere non vetent.

Qua dijudicanda nō sunt. Non enim ut quere-
remus, exposuimus, sed ut explicaremus. Non
igitur videtur, nec frumentarius ille Rhodius, nec
hic aduip venditor celare emptores debuisse. Ne-
que enim id est celare, * cum quid reticeas: sed
cum, quod tu scias, id ignorare emolumenti tui
causa velis eos, quorum interfit id scire. Hoc au-
tem celandi genus quale sit, et cuius hominis, quis
non videt? Certè non aperti, non simplicis est, non
ingenui, non iusti, non viri boni, sed versuti po-
tius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, ve-
teratoris, vasti. Hac tot, et alia plura, nonne inu-

Aliud celare,
aliud reticere.
* quicquid
reticeas.

Turpe celare
quod est, tur-
pius mentiri
quod nō est.

17.

tile est vitiorum subire nomina? Quod si vitupe-
randa sunt, qui reticuerunt: quid de ijs existiman-
dum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt?
Caius Cannius eques Romanus, homo nec infame-

tus,

tus, & satis literatus, cum se Syracusas otia-
 ndi causa, non negotiandi (ut ipse dicere solebat) con-
 tulisset, dictabat se hortulos aliquos velle emere,
 quò inuitare amicos, & ubi se oblectare sine in-
 terpellatoribus posset. Quod cum percrebuisset, Py-
 thius ei quidam, qui argentariam faceret Syra-
 cufis, dixit, vanales quidem se hortos non habere,
 sed licere uti Cannio (si vellet) ut suis: & simul
 ad cœnam hominem in hortos inuitauit in poste-
 rum diem. Cum ille promississet, tum Pythius, qui
 esset, ut argentarius, apud omnes ordines gratio-
 sus, piscatores ad se conuocauit, & ab his petiuit,
 ut ante suos hortulos postera die piscarentur: di-
 xitq; quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore
 venit Cœnius: opipare à Pythio *apparatu comui-
 uium. Cymbarum ante hortulos multitudo. Pro se
 quisque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythij
 pisces abijciebatur. Tum Cannius, Quæso, inquit,
 quid est hoc Pythi? tantumne piscium, tantumne
 cymbarum? Et ille. Quid mirum? inquit: hoc
 loco est, Syracufis quicquid est piscium: hic aqua-
 tio: hac villa isti carere nō possunt. Incensus Can-
 nius cupiditate, contendit à Pythio, ut venderet.
 Grauatè ille primò. Quid multa? impetrat. Emit
 homo cupidus, & locuples tanti, quanti Pythius
 voluit: & emit instructos. Nomina facit, negotiū
 cōficit. Inuitat Cannius postridie familiares suos.
 Venit ipse maturè. Scalmum nullum videt. Qua-
 rit ex proximo vicino, num ferie quædam pesca-

Fabula per-
 quā amœna,
 quo astu Græ-
 culus Cannio
 imposuerit.
 *paratum
 erat

Grāuatè, vel
 grauatim, in-
 uitus & vix.
 12.
 Nomina fa-
 cit, debitore
 se constituit.

Formulas, iuris regulas. Quod dolo malo gestum est, id in integrum restitui oportet.

Circumscribere, circumvenire, circumducere.

* alias, **P**le-

Eloria: Bonæ fidei iudicia.

Inter bonos bene agier. Verba sunt solennia, quibus in negotijs bonæ fidei utebatur.

torum essent, quod eos nullos videret. Nulla (quod sciam) inquit ille, sed hic piscari nulli solent, itaque heri mirabar quid accidisset. Stomachari Cælius, sed quid faceret: nondum enim Aquilius collega, & familiaris meus pertulerat, de dolo malo, formulas. In quibus ipsis cum ex eo quaereretur, quid esset dolus malus: respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot vitij inquinatum. Quod si Aquiliana definitio vera est, ex omni vita simulatio, dissimulatioque tollenda est. Ita, nec ut emat melius, nec ut vendat, quicquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. Atque iste dolus malus etiam legibus grati vindicatus, ut Tutela xij. tabulis, & Circumscriptio adolescentium lege * Latoria: & sine lege, iudicij, in quibus ex fide bona agitur. Reliquorum autem iudiciorum hæc verba maxime excellent: In arbitrio rei uxoria, Melius, æquius: in fiducia, Vt inter bonos bene agier. Quid ergo? aut in eo quod melius, æquius est, potest vlla pars inesse fraudis? aut cum dicitur, Inter bonos bene agier, quicquam agi dolose, aut malitiose potest? Dolus autem malus simulatione, & dissimulatione (ut ait Aquilius) continetur. Tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium: non licitatorem venditor,

venditor, nec qui contra se liceatur, emptor opponet. Vterque si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel, eloquetur. *Q.* quidem Scauola *P.* filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur, idq. venditor ita fecisset, dixissetq. se pluris aestimare, addidit centum milia. Nemo est qui hoc viri boni fuisse neget: sapientis, negant; ut etiam si minoris quam potuisset, vendidisset. Hac igitur est illa perniciēs, quod alios Bonos, alios Sapientes existimant. Ex quo Ennius, Nequisquam sapere sapientem, qui ipsi sibi prodesse nequiret. Verē id quidem, si quid esset Prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodum, discipulum Panetij, video in his libris, quos de Officijs scripsit *Q. Tuberoni*, differentem, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neq. enim solum nobis diuites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeque Reipub. Singulorum enim facultates, & copia, diuitie sunt ciuitatis. Huic Scauola factum (de quo paulo ante dixi) placere nullo modo potest. Et enim omnino se negat facturū cōpendij sui causa, quod non liceat. Huic nec laus maxima tribuenda est, nec gratia. Sed siue & Simulatio, et Dissimulatio dolus malus est, per pauca res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: siue vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, recte iustum virum, bonum nō facile reperiemus.

30.

Noua Sæculo
læ in emendo
integritas.

Indicaretur. i.
æstimaret.

Semel, id est,
ut statim sum-
mum pretium
eloqueretur.

21.

Simile est vē-
dere minoris,
quā possis:
& emere plu-
ris, quam
possis.

Ex Ennij
Medea.

Compendiū,
id est, lucrum.

Lingua nuncupata, veterum iurisperitentiū sermo.

In Claudio reticentia pro dolo malo damnata.

* quicquid si-
bi dare facere
oportet.

* alias, lumen

Nunquam igitur est vile peccare, quia semper est turpe. Et quia semper est honestum virum bonum esse, semper est utile. Ac de iure quidem praediorum sancitum est apud nos iure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quae nota essent venditori. Nam cum ex duodecim tabulis satis esset ea praestari, quae essent lingua nuncupata, quae qui inficiatus esset, dupli poenam subiret: à Iureconsultis etiam reticentiae poena est constituta. Quicquid enim est in praedio vitij, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatum dictum esset, praestari oportere. Vt cum in arce augurium Augures acturi essent, iussissentq; Titium Claudium Centimalum, qui ades in Calio monte habebat, demoliri ea, quorū altitudo officeret auspicijs: Claudius proscripsit insulam, vendidit: emit Publius Calphurnius Lanarius. Huic ab Auguribus illud idem denunciatum est: itaq; Calphurnius cum demolitus esset, cognovissetq; Claudium ades postea proscripsisse, quam esset ab Auguribus demoliri iussus, ad arbitrium illum adegit, * quid sibi de re ea facere oportet ex fide bona. M. Cato sententiam dixit, huius nostri Catonis pater. Vt enim cateri, ex patribus, sic hic, qui illud * nomen progeniuit, ex filio est nominandus. Is igitur iudex ita pronunciauit, cum in venundando rem eam scisset, et non pronunciaisset, emptori damnum praestari oportere. Igitur ad fidem bonam statuit pertinere, non esse emptori vitium, quod nosset venditor.

Quod

Quod si rectè iudicauit: non rectè frumētarius ille,
 non rectè gdiūm pestilentium venditor tacuit. Sed
 huiusmodi reticentiæ iure civili omnes compre-
 bendi non possunt: quæ autem possunt, diligenter
 tenentur. *M. Marius Gratiidianus* propinquus
 noster *C. Sergio Oratæ* vendiderat aedes eas, quas
 ab eodem ipse paucis antè annis emerat. *Ha* *Ser-*
gio seruiebant: sed hoc in mancipio *Marius* non
 dixerat. Adducta res in iudiciū est. *Oratam* *Cras-*
sus, *Gratiidianum* defendebat *Antonius*. *Ius* *Cras-*
sus vrgebat, quod vitium venditor non dixisset
 sciens, id oportere præstari: aquitatem *Antonius*,
 quoniam id vitium ignotū *Sergio* non fuisset, qui
 illas aedes vendidisset, nihil fuisse necesse dici: nec
 eum esse deceptum, qui id quod emerat, quo in re
 esset, teneret. Quorsum hac? vt illud intelligas,
 non placuisse maioribus nostris astus. Sed aliter
 Leges, aliter Philosophi tollunt astutias. Leges,
 quatenus manus tenere res possūt: Philosophi, qua-
 tenus ratione, et intelligentia. Ratio igitur hoc po-
 stulat, ne quid insidiosè, ne quid simulate, ne quid
 fallaciter. Suntne igitur insidia, tendere plagas e-
 tiam si excitaturus non * sis, nec agiturus? ipse
 enim fero nullo insequente saepe incidūt. Si autem cum
 aedes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas,
 domum propter vitia vendas, in eam aliquis in-
 currat imprudens: hoc quanquam video propter
 deprauationem consuetudinis neq. more turpe ha-
 beri, neque aut lege sanciri, aut iure civili: tamen
 naturæ

Seruiebant, id
 est, debebant
 seruitutem.
 Rigor iuris.
 Vrgebat, id
 est, premebat.
 Aequitas.

Quid inter lo-
 ges, & Philo-
 sophorum
 dogmata.

* sis bestiam,
 nec agi.

23. nature legæ sancitum est: Societas est enim (quod etsi sæpe dictū est, dicendū tamen est sæpius) latissimè quidem quæ pateat* omnium inter omnes: inter homines: terior earum, qui eiusdem gentis sunt: propior eorum, qui eiusdem ciuitatis.

* hominū inter homines:

Ius gentium ius ciuile cōtinet, non contra.

Iuris formula à diuina, & naturali ratione ducta.

* natura primcipijs, & ver.

24. ius gentium, aliud ius ciuile esse voluerunt. Quod enim ciuile, nō idem continet Gentium: quod autem Gentium, idem Ciuile esse debet. Sed nos veri iuris, germana quæ iustitiæ solidam, & expressam effigiem nullam tenemus: umbra, & imaginibus utimur: easq; ipsas vtinam sequeremur. Feruntur enim ex optimis* natura, & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa: Vt tunc propter te, fidem tuam captus, fraudatusne sim: quàm illa aurea: Vt inter bonos bene agere oportet, et sine fraudatione! Sed qui sint Boni, & quid sit Bene agere, magna questio est. Q. quidem. Scauola pontifex maximus summam vim esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus* adderetur, Ex fide bona: fideique bonæ nomen existimabat manare latissimè, idque versari in tutelis, societatibus, fiducijs, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas continetur. In his magni esse iudicis statuere, præsertim cum in plerisque essent iudicia contraria, quid quenque cuique præstare oporteret. Quocirca astutia tollenda sunt, eaq; malitia, quæ vult illa quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distatq; prurimum. Prudentia est enim locata in defectu bonorum, & malo-

* aliàs, ageretur ex fid.

ram: malitia si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteposit. Nec verò in prædijs solum ius civile ductum à natura malitiam, fraudemq; vindicat, sed et in mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur. Qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis præstat edicto *Edilium*. Hæredum alia est causa. Ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, vt ex alterius prædetur inscitia. Nec vlla perniciēs vitæ maior inueniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ: ex quo illa innumerabilia nascuntur, vt vtilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque experietur, qui, impunitate, & ignoratione omnium proposita, abstinere possit iniuria? Periclitemur (si placet) & in ijs quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortasse non putat. Neque enim de sicarijs, veneficijs, testamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco disferendum est: qui non verbis sunt, & disputatio-
ne Philosophorum, sed vinculis, & carcere ^{29.} fati-
gandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ij, qui ^{30.} aliàs casti-
gantur boni, L. Minutij Basilij locupletis homi-
nis falsum testamentū quidam e Gracia Romanam
attulerunt: quod quo facilius obtinerent, scripse-
runt hæredes secum M. Crassum, & Q. Horten-
siam, homines eiusdem ciuitatis potentissimos, qui
cum illud falsum esse suspicaretur, sibi autem nul-
lus essent conscij culpæ, alieni facinoris munuscu-
lum

In mancipijs,
id est, seruis
aut ancillis
quæri solet,
an sana, an
fugitiua, an
furacia.

Testamentū
falsum.
Notati Cras-
sus & Horten-
sius.

lum non repudiauerunt. Quid ergo? sat in hoc est, ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur, quanquam alterum amani viuum, alterum non odi mortuum. Sed cum Basilii Marcum Satyrium sororis filium nomen suum ferre voluisset, eumque fecisset heredem, hunc autem dico patronum agri Piceni, & Sabini (o turpem notam temporum illorum) non erat aequum principes

* ciuitatis

* ciuis rem habere, ad Satyrium nihil prater nomen peruenire. Etenim si is, qui non defendit iniuriam, neque propulsat a suis, cum potest, iniuste facit, ut in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui non modo non repellit, sed etiam adiuvat iniuriam? Mihi quidem etiam vera hereditates non honestae videntur, si sint malitiosis blanditijs officiorum, non veritate, sed simulatione acquisitae.

Hereditates turpes.

27.

* alias, peruiderit

At qui in tabulis rebus aliud utile interdum, aliud honestum videri solet falso. Nam eadem utilitatis, quae honestatis est regula: qui hoc non praeuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans: est istud quidem honestum, verum hoc expedit: res a natura copulatas audebit errore diuellere: qui fontis est fraudum, malefactorum, scelerum omnium. Itaque si vir bonus habeat hanc vim, ut si digitis concrepuerit, possit in locupletum testamenta nomen eius irrepere, hac vi non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturum. At si dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione heres

Supini, & quibus loqui non liberet, digittulo crepitantes quippe iam significabant.

posset

posset scriptus esse, qui re vera non esset haeres, in foro (mihi crede) saltaret. Homo autem iustus, & is, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in re transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus, nescire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicatam notionem euoluere, iam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui pro sit quibus possit: noceat nemini, nisi laceffit in iniuria. Quid ergo? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros heredes moueat, in eorū locum ipse succedat? Non ergo faciat (dixerit quis) quod utile sit, quodque expediat? imò intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit iniustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem audiebam de patre nostro puer, iudicem M. Lactatio Pythiae fuisse Equiti Romano sanè honesto, cum is sponsonem fecisset, si bonus vir esset. Itaq; ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam iudicaturum: ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra iudicasset. aut statuisse videretur virum bonum aliquem esse, cum ea res innumeralibus officijs, & laudibus contineretur. Huc igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates nouerat, nullo modo videri potest quicquam esse utile, quod non honestum sit. Itaq; talis vir non modo facere, sed nec cogitare quidē quicquā audebit, quod nō audeat praedicare. Haec nonne est turpe dubitare Philosophos, quae ne rustici quidem

Notionem,
formam, &
speciem dicit.

De patre, pro
a patre iniusti-
tarius.

Exaggeratio
est a Socrate
ad Fimbriam,
a Fimbria ad
rusticos.

30.

Lusus genus
erat micatio,
digitis repen-
te motis. Cic.
de Diuina.

Quid est e-
nim fors idem
propemodum
quod micate,
quod talos
iacere, quod
tesseras. Citat
idem adagiū
& in secun-
do de Fin. b.
lib.

Notatus Ma-
rius, qui con-
sulatus gratia
ab officio re-
cesserit.

*producere

31.

Notatus Gra-
tidianus, qui
colegarum
communem
gratiam ad se
propriè tran-
stulit.

quidem dubitem? à quibus natum est id, quod iam
tritum est vetustate prouerbum: cum enim fidem
alicuius, bonitatemq; laudant, Dignum esse dicunt,
quicum in tenebris mices. Hoc quam habet vim,
nisi illam, Nihil expedire, quod non deceat, etiam
si id possis nullo refellere obtinere? Vt idēne igitur
hoc prouerbio neque Gygi illi posse veniam dari,
neque huic, quem paulo antè fingebam digitorum
percuSSIONe hereditates omnium posse conuertere?
Vt enim quod turpe est, id quamuis occultetur,
tamen honestum fieri nullo modo potest: sic quod
honestum non est, id vtile vt sit, effici non potest,
aduersante etiam, & repugnante natura. At enim
cum permagna prēmia sunt, est causa peccandi. C.
Marius cum à spe Consulatus longè abesset, & iā
septimum annum post praturam iacēret, neque pe-
titurus vnquam Consulatum videretur. Q. Me-
tellum, cuius legatus erat, summum virum, & ci-
uem, cum ab eo Imperatore suo Romam missus es-
set, apud populum Romanum criminatus est: bel-
lum illum *ducere: si se Consulem fecissent, breui
tempore aut viuum, aut mortuum Iugurtham se
in potestatem pop. Rom. redacturum. Itaq; factus
est ille quidem Consul. sed à fide, iustitiāq; dice-
sit, qui optimum, & grauissimum ciuem, cuius le-
gatus, & à quo missus esset, in inuidiam falso cri-
mine adduxerit. Ne noster quidem Gratidianus
officio boni viri functus est tum, cum Prator es-
set, collegiumq; Pratorum Tribuni plebis adhi-
buisent,

buissent, vt res nummaria de communī sententia
 constitueretur. Laetabatur enim temporibus illis
 nummus, sic, vt nemo posset scire, quid haberet.
 Conscripserunt communiter edictum cum poena,
 atque iudicio: constitueruntq; vt omnes simul in
 Rostra post meridiem descenderent: & ceteri qui-
 dem alius aliō: Marius à subsellijs in Rostra reclusus
 idq; quod communiter compositum fuerat, solus e-
 dixit. Et ea res (si quæris) ei magno honori fuit.
 Omnibus vicis statuæ facta, ad eas thus & cerei.
 Quid multa? Nemo vnquam multitudini fuit
 tharior. Hæc sunt, quæ conturbant homines in de-
 liberatione nonnunquam, cum id, in quo violatur
 æquitas, non ita magnum: illud autem, quod ex eo
 paritur, permagnum videtur: vt Mario præripere
 collegis, & Tribunis plebis popularem gratiam,
 non ita turpe: consulem ob eam rem fieri, quod sibi
 tunc proposuerat, valde vtile videbatur. Sed om-
 nium vna regula est, quam cupio tibi esse notissi-
 mam: aut illud quod vtile videtur, turpene sit, aut
 sit turpe est, ne videatur esse vtile. Quid igitur?
 possumisne aut illum Marium virum bonum
 indicare, aut hunc? Explica, atque excute intel-
 ligentiam tuam, vt videas quæ sit in ea species,
 forma, et notio viri boni. Cadit ergo in virum bo-
 num mentiri emolumentum sui causa, criminari,
 præripere, fallere? Nihil profecto minus. Est ergo
 vlla res tanti, aut commodum vllum tam expeten-
 dum, vt viri boni & splendorem, & nomen amit-

L

tas?

Explica, nam
 superius co-
 plicatam dixit
 notionem.

tas? Quid est, quod offerre tantum utilitas ista, quae dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem, iustitiamque detraxerit?

33. Quid enim interest, utrum ex homine se conuertat quis in beluam, an in hominis figura immanitatem gerat beluae? Quid? qui omnia recta, & honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cuius ipse audacia potens esset? Vtile ei videbatur plurimum posse alterius inuidia: id quam iniustum in patriam, quam inutile, quam turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Græcos versus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam ut potero, inconditione fortasse, sed etiam ut res possit intelligi:

Nam si violandum est ius, regnandi gratia

34. Violandum est: alijs rebus pietatem colas.

Enripideum
carmen à Cē-
sare vsurpa-
tum.

ἐπεὶ γὰρ ἁ-
δικεῖν χρεῖ,
τυραννίδος.
περικἀλλί-
στον ἁδικεῖν,
τ' ἄλλα δ'
εὐσεβεῖν
χρεῖται.

Capitalis Etheocles, vel potius Euripides, qui id unum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. Quid igitur minuta colligimus? hereditates, mercaturas, venditiones, fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Rom. dominusque omnium gentium esse concupierit, idque perfecit. Hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum, & libertatis interitum: earumque oppressionem tetram, & detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fatetur honestum non esse in ea ciuitate, quae libera fuit, quaeque esse debeat, regnare: sed ei, qui id facere possit, esse utile: quae

hic

hunc obiurgatione, aut quo potius conuitio à tanto errore coner auertere? Poteſt enim, Dij immortales, cuiquam eſſe vtile ſœdiſſimum, & teterriſimum parricidium patriæ: quamuis is, qui ſe coobſtrinxerit, ab oppreſſis ciuibus Parens nominetur? Honeſtate igitur dirigenda vtilitas eſt, & quidem ſic, vt hæc duo verba inter ſe diſcrepare, ſed tamen vnum ſonare videantur. Nunc* adeo ad vulgi opinionem. Quæ maior vtilitas, quàm regnandi eſſe poſſit? Nihil contrà inutilius ei, qui iniuſtè conſecutus ſit, inuenio, cùm ad veritatem capere reuocare ratione. Poſſunt enim cuiquam eſſe vtilēs angores, ſolicitudines, diurni, & nocturni metus, vita inſidiarum, periculorumq; pleniffima?

Cæſar pater patriæ appellatus, ſed ab oppreſſis. At Roma patrem patriæ Ciceronem libera dicit.

* ab eo

Multi iniqui, atque infideles regno pauci ſunt boni, 35.

inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalò, & Pelopè proditum iure obtinebatur. Nam quânto plures ei regi putas, qui exercitu Pop. Rom. populum ipſum Romanum oppreſſiſſet, ciuitatemq; non modo liberam, ſed etiam gentibus imperantem, ſeruare ſibi coëgiſſet? Hunc in quas conſcientiæ labeſ in animo cenſes habuiſſe? quæ vulnera? Cuius autem vita ipſi poteſt vtilis eſſe, cùm eius vitæ ea conditio ſit, vt qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus ſit, & gloria? Quòd ſi hæc 36. vtilia non ſunt, quæ maxime videntur, quia plena ſunt decoris, ac turpitudinis: ſatis perſuaſum eſſe debet, nihil eſſe vtile, quod non honeſtū ſit. Quan-

Historia à
Pyrrhi medi-
co epistolam
Fabritio mis-
sam narrant.

quam id quidem, cum saepe alias, tum Pyrrhi bello à C. Fabritio Consule iterum, & à senatu nostro iudicatum est. Cum enim rex Pyrrhus Pop. Rom. bellum ultro intulisset, cumq; de Imperio certamen esset cum Rege generoso, ac potente, persuga ab eo venit in castra Fabritij, eiq; est pollicitus, si premium ei proposuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabritius reducendum curavit ad Pyrrhum: idq; eius factum à Senatu laudatum est. Atqui si speciem utilitatis, opinionemq; querimus, magnū illud bellum persuga vnus, & grauem aduersarium Impirij sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitium, qui cum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere superatum. Vtrum igitur vtilius vel Fabritio, qui talis in hac vrbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel Senatui nostro, qui nunquam utilitatem à dignitate se iunxit, armis cum hoste certare, an venenis? Si glorie causa Imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsae opes expetuntur, quoquo modo, non poterunt esse vtilis cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi Q. filij sententia: quas ciuitates L. Sylla pecunia accepta ex Senatuscōsulto liberauisset, ut haec rursus vectigales essent: neq; his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Et senatus est assensus. Turpe Imperio. Piratarum enim melior fides quam Senatus. At aucta vectigalia. Vtile igitur

Turpis, eoq;
nec utilis L.
Philippi sen-
tentia.

igitur. Quousque audebunt dicere quicquam vtile, quod non honestum? Potest autem vlli Imperio, quod gloria debet fultum esse, et beneuolentia sociorum, vtile esse odium, et infamia? Ego etiam cum Catone meo saepe dissensi: nimis enim mihi videbatur praefractè ararium, vestigialiaque defendere, omnia publicanis negare, multa socijs, cum in hoc benefici esse deberemus: cum illis sic agere, vt cum colonis nostris soleremus. Eoq; magis, quod illa ordinum coniunctio ad salutem Reipub. pertinebat. Male etiam Curio, cum causam Transpadanorum aquam esse dicebat: semper autem addebat, Vincat vtilitas. Potius diceret: non esse equā, quia non esset vtilis Reip. quam cum aquam esse diceret, non esse vtilem fateretur.

Cato persistens.

Turpis oratio Curionis, Vincat vtilitas.

Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non inamoenas, in quibus videtur aliud hortari vtilitas, aliud honestas.

Plenus est sextus liber de Officijs Hecatonis tallium questionum: Sitne boni viri in maxima charitate amonae familiam non alere. In vtraque partem disputat: sed tamen ad extremum, vtilitate putat officium dirigi magis, quam humanitate. Querit, si in mari iactura facienda sit, equine pretiosi potius iacturam faciat, an seruuli vilis. Hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit? Negat, quia sit iniurium. Quid dominus nauis, eripietne suum?

Sumpta con-
ducta.

*Vetus exem-
plar, sibi vter
rapiat.

*in micando

Agere cuni-
culos, vt an-
te, agere ti-
mas.

Fugiens quod
duraturum
non sit.
Redhibitio,
cum vëditor
rem, emptor
pretium reci-
pit: verbum
est iurifcon-
sultitium.

*Minimè: non plus, quàm si nauigantem in alto,
eicere de naui velit, qui sua sit. Quoad enim per-
uentum sit eò, quo sumpta naus est, nō domini est
naus, sed nauigatiuum. Quid si vna tabula sit, duo
naufrazi hīq; sapientes, * sibi ne vterque rapiat, an
alter cedat alteri? Cedat verò: sed ei, cuius magis
inter sit vel sua, vel Reipublica causa viuere.
Quid si hæc paria in vtroque? Nullum erit cer-
tamen, sed quasi sorte, aut * dimicando victus, al-
teri cedat alter. Quid si pater fama expilet, cuni-
culos agat in ærarium, indicetne id magistratibus
filius? Nefas id quidem est: quin etiam defendat
patrem, si arguatur. Non igitur patria præstabit
omnibus officijs. Imò verò: sed ipsi patriæ condu-
cit, pios habere ciues in parentes. Quid si tyrannidem
occupare, si patriam prodere conabitur pa-
ter? filebitne filius? Imò verò obsecrabit patrem,
ne id faciat: si nihil proficiet, accusabit: minabitur
etiam. Ad extremum si ad perniciem patriæ res spe-
ctabit, patriæ salutē anteponet salutē patris. Qua-
rit etiam, si sapiens adulteros nummos accepe-
rit imprudens pro bonis, cum id rescierit, solutu-
rūne sit eos, si cui debeat, pro bonis? Diogenes
ait: Antipater negat, cui potius assentior. Qui vi-
num fugiens vendat sciens, debetne dicere? Non
necesse putat Diogenes: Antipater viri boni exi-
stimat. Hæc sunt quasi controuersa iura Stoico-
rum. In mancipio vendendo, dicendūne vitia?
Non ea, quæ nisi dixerit, redhibeatur mancipium*

iure

iure ciuili sed: hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosam: alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum vendens, orichalcū * non dicenda se putet vendere, indicetne ei vir bonus aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denarium? Perspicuum est iam, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos Philosophos, quos nominavi, controuersia. Pacta, & promissa semperne seruanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo (vt praetores dicere solent) facta sint? Si quis medicamentum cuiuspiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritq; ne illo medicamento vnquam postea uteretur: si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post incidere in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, vt item eo liceat uti, quid faciendum sit, cum sit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat iniuriæ? Vita, & saluti considendum est. Quid: si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum heredem faciat, cum ei testamento sesteritium millies relinquatur, vt antea, quam hereditatem adeat, luce, palam in foro saltet, idq; se facturum promiserit, quod aliter eum heredem scripturus ille non esset: faciat, quod promiserat ille, necne? Promisisse nollem, & id arbitrator fuisse grauitatis: sed quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hereditate nihil ceperit, quam si ceperit: nisi forte eam pecuniam in Reipu. magnum aliquod tempus contulerit, vt vel saltare eum, cum patria con-

Aqua intercus quæ hydrops, aut hydropifis.

De Sole &
Phaëthonte
filio.

*atque quā
constitit,

De Theseo &
Neptuno.

De Agamem-
none, & filia
immolata.

39.

sulturus sit, turpe non sit. *Ac* ne illa quidem promissa seruanda sunt, quæ non sunt ijs ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaëthonti filio (vt redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optasset: optauit, vt in currum patris tolleretur: sublatus est, *atq; is antè quàm constitit, ictu fulminis deflagrauit. Quanto melius fuerat, in hoc promissum patris non esse seruatum? Quid? quod Theseus exegit promissum à Neptuno? cui cùm tres optiones Neptunus dedisset, optauit interitum Hippolyti filij sui, cùm is patri suspectus esset de nouerca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid? Agamemnon cùm deuonisset Diane quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolauit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potius non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promissa non facienda nonnunquam. Neq; semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sana mentis deposuerit, repetat insaniēs: reddere, peccatum sit: non reddere, officium. Quid? si is, qui apud te pecuniā deposuerit, bellum inferat patriæ, reddēsne depositum? Non, credo: facies enim contra Remp. quæ debet esse charissima. Sic multa, quæ natura honesta videntur esse, temporibus fiunt non honesta. Facere promissa, stare conuentis, reddere deposita, commutata utilitate fiunt non honesta. *Ac* de ijs quidem, quæ videntur esse utilitates contra

iustitiam

iustitiam simulatione prudentia, satis arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur, cum docebimus ea, quæ videntur esse utilia, neque sunt, quàm sint virtutis inimica. Ac de Prudentia quidem quam vult imitari Malitia: itemq; de Iustitia (quæ semper est utilis) disputatum est.

DE FORTITVDINE.

Reliquæ sunt due partes honestatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstantia cernitur: altera in conformatione, & moderatione continentia, & temperantia. Utile videbatur Vlyssi (ut quidam poëta Tragici prodiderunt: nam apud Homerum optimū autorem, talis de Vlysse nulla suspitio est) sed in simulanti eum tragœdiæ simulatione insania militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ viuere otiosè cum parentibus, cum vxore, cum filio. An vllum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego verò istam cōtemmendam, & abijciendam: quoniam quæ honesta non sit, ne utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Vlysssem, si in illa simulatione perseuerasset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audiuit ab Aiace:

Vlysses ne ad Troiam iret, furorem simulauit, agrum proficisum sale ferens. Palamedes odoratus illius astutiam, filium eius, quæ ful-
40. cus ducendus erat, obiecit. Vlysses arte aratrum suspēdit. Itaq; detecta fraus: cuius rei memor Vlysses, postea Palamedem falsò criminatus oppressit.

41.

Ex tragœdia
quapiam se-
narij sunt.

*Cuius ipse princeps iurisurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem.
Furere assimulauit, ne quò iret : insilit.
Quòd ni Palamedis pèspicax prudentia
Istius percepset malitiosam audaciam,
Fide sacratum ius perpetuò falleret.*

*Illi verò non modò cum hostibus, verum etiam cū
fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quàm
deserere consentientem Græciam ad bellum Bar-
baris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, &
externa: ad rem factam, nostramq; veniamus. M.
Attilius Regulus cū Consul iterum in Africa
ex insidijs captus esset, duce Xantippo Lacedæmo-
nio, Imperatore autem patre Annibalis Hamil-
care, iuratus missus est ad Senatum, vt nisi redditi
essent Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipse
Carthaginem: is cū Romam venisset, vtilitatis
speciem videbat, sed eam (vt res declarat) falsam
iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, esse do-
mi sue cum vxore, cum liberis: quam calamita-
tem accepisset in bello, communem fortuna belli-
cæ iudicare: tenere Consularis dignitatis gradum.
Quis hæc neget esse vtilia? Quid censes? Magni-
tudo animi & fortitudo negat. Num scitupletio-
res quæris autores? Harum enim est virtutum
proprium nil extimescere, omnia humana despice-
re, nihil quod homini accidere possit, intolerandum
putare. Itaq; quid fecit? In Senatum venit, man-
data exposuit: sententiam ne diceret, recusauit:
quandū*

quandiu iureiurando hostium teneretur, non esse se Senatorem. Atque illud etiam (ô stultum hominem dixerit quispiam, & repugnantem utilitati suae!) reddi captiuos, negauit esse utile: illos enim adolescentes, & bonos duces esse, se iam confectum senectute. Cuius cum valuisset autoritas, captini retenti sunt, ipsæ Carthaginem redijt: neque eum charitas patriæ retinuit, nec suorum. Neque verò tum ignorabat se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed iusiurandum conseruandum putabat. Ita quæ tum, cum vigilando necabatur, erat in meliori causa, quàm si domi senex captiuus, periurus, Consularis remansisset. At stultè, qui non modò non censuerit captiuos remittendos, verum etiam dissuasit. Quomodo stultè? etiamne si Reip. conducebat? Potest autem quod inutile Reip. sit, id cuiquam civi utile esse? Peruertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honestate seiungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eamq. rapimur, nec facere aliter vllò modo possumus. Nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? Sed quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate, utilia reperire, propterea illa prima, & summa habemus: utilitatis nomen non tam splendidum, quàm necessarium ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in iureiurando? Num iratum timemus Iouem? Ad hoc quidem commune est omnium Philosophorum, non eorum

Minima de
malis, subau-
di erant deli-
genda.
Eclipsis visita-
ta in fermo-
nibus vulgo
vſurpatis.

eorum modo, qui Deum nihil habere ipsum nego-
tj dicunt, & nihil exhibere alteri: sed eorum etiā,
qui Deum semper agere aliquid, & moliri vo-
lunt, nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid
autem iratus Iupiter plus nocere potuisset, quā
nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit re-
ligionis, quæ tantam vtilitatem peruerteret. An
ne turpiter faceret? Primum, minima de malis.
Num igitur tantum mali turpitudine ista habebat,
quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud
Accium, Fregistine fidem? Neq, dedi, neq, do in-
fidei cuiquam. Quanquā ab impio Rege dicitur,
luculētē tamen dicitur. Addunt etiam, quem
admodum nos dicamus, videri quādā vtilia, quæ
non sint: sic se dicere, videri quādā honesta, quæ
non sunt: vt hoc ipsum videtur honestum, conser-
uandi iusiurādi causa ad cruciatum reuertisse: sed
sic non honestum: quia quod per vim hostium esset
actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quit-
quid valde vtile sit, id fieri honestum, etiam si an-
tea non videretur. Hæc ferē contra Regulum. Sed
prima videamus. Non fuit Iupiter metuendus, ne
iratus noceret, quia neq, irasci solet, neque nocere.
Hæc quidem ratio non magis contra Regulum,
quā contra omne iusiurandum valet. Sed in iu-
reiurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet in-
telligi. Est enim iusiurandum affirmatio religiosa.
Quod autem affirmatē, quasi Deo teste promise-
ris, id tenendum est. Iam enim non ad iram deo-
rum,

Iusiurādum.

rum, quæ nulla est, se ad iustitiam, et ad fidem pertinet. Nam præclare Ennius: O fides alma, apta pinnis, & iusiurandum Iouis! Qui igitur iusiurandum violat, is Fidem violat, quàm in Capitolio vicinam Iouis Opt. Max. (vt in Catonis oratione est) maiores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. Certè, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modò non summum malum, se ne malum quidem esse, maxima auctoritate Philosophi affirmant. Quorum quidem testem non mediocrem, sed et scio an grauissimum, Regulum, nolite queso vituperare. Quem enim lo-
 434
 tupletiore[m] querimus, quàm principem Pop. Ro. qui retinendi officij causa cruciatum subierit voluntarium? Nam quod aiunt, Minima de malis, id est, vt turpiter potius, quàm calamitosè: an est vllum maius malum turpitudine? Quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa deprauatio & fœditas turpificati animi debet videri? Itaq. neruosius qui ista differunt, solum audent malum dicere id, quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem, Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam: idcirco rectè a poeta dicitur, quia cum tractaretur Atreus, personæ seruiendū fuit. Sed si hoc sibi sumant, Nul-
 435
 lam esse fidem, quæ infideli data sit: videant ne queratur latebra perurio. Est autem ius etiam bellicum,

Fides in Ca-
 pitolio Ioui
 proxima.

Certè conice-
 dentis.

Neruosius vt
 Stoici: Remis-
 sius, vt Peripatetici.

Iustis hosti-
bus pacta
præstanda,
latronibus
nihil oportet,

Quid peiera-
re.

In Hyppolyto
coronato,

ἡ γλῶσσο' ὁ-
μῶμοχ' 'κ
Δε φρεν' ἄ-
μῶμητος.

Roma exerci-
tus in Caudi-
nis furcis sub
iugum missus
a Samnitibus.

bellicum, fidesq; iurisiurandi sæpe hosti seruanda. Quod enim ita iuratum est, ut mens conciperet fieri oportere, id seruandum est: quod aliter, id si non feceris, nullum periurium est. Ut si prædonibus pactū pro capite prætium nō attuleris, nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non feceris. Nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc nec fides esse debet, nec iusiurandum commune. Non enim falsum iurare, peierare est: sed quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere, periurium est. Scitē enim Euripides:

Iuravi lingua, mentem iniuratam gero.

Regulus verò non debuit conditiones, pactionesq; bellicas & hostiles perturbare periurio: cum iusto enim & legitimo hoste res gerebatur, aduersus quem & totū ius feciale, & multa sunt iura communia. Quod ni ita esset, nūquam claros viros Senatus victos hostibus dedidisset. At verò T. Ve-

44. turinus, & Spurius Posthumius cū iteram confules essent, quia cū malè pugnatum apud Campium esset, legionibus nostris sub iugum missis, dace cum Samnitibus fecerant, dediti sunt huius iniussu enim populi, Senatusq; fecerant. Eodēque tempore T. Numitius, Q. Aemilius, qui tū Tribuni plebis erant, quod eorū auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitium repudiaretur. Atque huius deditiois ipse Posthumius, qui dede-

dedebatur, suāsor, & autor fuit. Quod idem multis
annis post C. Mancinus, qui ut Numantinis, qui-
bus cum sine Senatus auctoritate fœdus fecerat de- 45.
deretur: rogationem suāsit eam, quā Lucius Fu-
rius, & Sextus Attilius ex Senatusconsulto fere-
bant: quā accepta, est hostibus deditus. Honestius
hic, quā Q. Pompeius, quō, cū in eadem causa
esset, deprecante, accepta lex non est. Hic ea, quæ
videbatur utilitas, plus valuit, quā honestas.
Apud superiores utilitatis species falsa, ab hone-
statis auctoritate superata est. At non debuit ratum
esse, quod erat actum per vim, quasi verò forti vi-
ro vis possit adhiberi. Cur igitur ad Senatum pro-
ficisceretur, cū præsertim de captivis dissuasum
esset? Quod maximum in eo est, id reprehendi-
tis. Non enim suo iudicio stetit; sed suscepit cau-
sam, ut esset iudicium Senatus: qui nisi ipse autor
fuiſſet, captivi profecto Pœnis redditi essent, ita
incolumis in patria Regulus restitisset. Quod
quia patriæ non utile putavit, idcirco honestum
sibi & sentire illa, & pati credidit. Nam (quod
aiunt) quod valde utile sit, id fieri honestum: imò
verò esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem
non honestum: nec quia utile, honestum est: sed
quia honestum, utile. Quare ex multis mirabili-
bus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exem-
plo aut laudabilius, aut præstantius. Sed ex tota
hac laude Reguli, vnum illud est admiratione di-
gnum, quod captivos retinendos censuerit. Nam
quod

Quanta anti-
quitus iurisiu-
randi religio.

Pomponius
iururandum
etiam metu
extortū prae-
standum pu-
tauit.

many
are sol
ible Affat

Epiphonema.

Torquati co-
gnomen.

quod redijt, nobis nunc mirabile videtur: illis qui-
dem temporibus aliter facere non potuit. Itaq; ista
laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim
vinculum ad astringendam fidem iureiurando
maiores arctius esse voluerunt. Id indicant leges
in Duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœ-
dera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides: in-
dicant notationes, animaduersionesq; Censorū, qui
nulla de re diligentius, quàm de iureiurando, iu-
dicabant. L. Manlio Auli filio, cū Dictator
fuiſſet, M. Pomponius Tribunus plebis diem di-
xit, quod is paucos sibi dies ad Dictaturam geren-
dam addidiſſet: criminabatur etiam, quod Titium
filium, qui poſtea eſt Torquatus appellatus, ab
hominibus relegaſſet, & ruri habitare iuſſiſſet.
Quod cū audiuiſſet adoleſcens filius, negotium
exhiberi patri, accuriſſe Romam, & prima luce
Pomponij domum veniſſe dicitur. Cui cū eſſet
nunciata, quod illum iratum allaturum ad ſe a-
liquid cōtra patrem arbitraretur, ſurrexit è lectu-
lo, remotisq; arbitris, ad ſe adoleſcentem iuſſit ve-
nire. At ille, vt ingreſſus eſt, conſeſſim gladium
diſtrinxit, iurauitq; ſe illum ſtatim interfecturum,
niſi iururandum ſibi dediſſet, ſe patrem miſſum
eſſe facturum. Iurauit hoc terrore coactus Pom-
ponius: rem ad populum detulit: docuit cur ſibi à
cauſa deſiſtere neceſſe eſſet. Manlium miſſum fe-
cit: tantum temporibus illis iururadum valebat.
Atque hic T. Manlius iſt eſt, qui ad Anienem
Galli,

Galli, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio Consulatū Latini ad Viferim fusi, & fugati. Magnus vir in primis, & qui perindulgens in patrem, idem acerbus, & seuerus in filium. Sed vt laudandus Regulus in conseruando iureiurando: sic decem illi, quos post Cannēsem pugnam iuratos ad Senatum misit Annibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captiuis impetrauissent: si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes vno modo. Nam Polybius, bonus autor in primis, scribit ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, nouem reuertisse à Senatu re non impetrata: vnū ex decem, qui paulò post quàm egressus erat è castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra liberatum se esse iureiurando interpretabatur: non rectè. Fraus enim distringit, non dissoluit periurium. Fuit igitur stulta calliditas, peruersè imitata prudentiam. Itaq; decreuit Senatus, vt ille veterator, & callidus vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relictī in castris fuissent à Paulo, & Varrone Consulibus. Eos Senatus non censuit redimendos, cum id parua pecunia fieri potuisset: vt esset insitum militibus nostris aut vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum animum Annibalis scripsit idem, quod

Indulgens,
quem acerbū
in se, sic tamē
amauit: idem
filium securi
percussit.

M

Senatus,

Senatus, populusq; Romanus rebus afflictis tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea quae videntur utilia, vincuntur. Acilius autē, qui Gracē scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadem fraude, ut in reuorando liberarētur, eosq; à Censoribus omnibus ignominij notatos. Sit iam huius loci finis. Perspicuum est enim ea, quae timido animo, humili, demisso, fractoq; fiant (quale fuisset Reguli factum, si aut de captiuis, quod ipsi opus esse videretur, non quod Reip. censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse utilia, quia sint flagitiosa, fœda, et turpia.

DE TEMPERANTIA.

Restat quarta pars, quae decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia continetur. Potest igitur quicquam utile esse, quod sit huiusmodi virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici, atq; Annicerij Philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt: virtutemq; censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsolecis flores Epicurus, eiusdem ferè adiutor, autorq; sententię. Cum his velis, equisq; (ut dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. Nā si nō modò utilitas, sed vita omnis beata corporis firma constitutione, eiusq; constitutionis spe explorata (ut à Metrodoto scriptum) est continetur, certè hæc utilitas, et quidem summa (sic enim censent)

Cyrenaici Epicurei ab Aristippo Cyrenaico.

Annicerij, ab Annicere, qui priorem sectam emendauit.

46.

Obsolecis, id est, obscuratis.

Velis equisq;, prouerbialiter.

tensent) cum honestate pugnabit. Nam ubi pri-
 mum prudentia locus dabitur? An, ut conquirat
 vndique suauitates? Quam miser virtutis famu-
 latus seruiens voluptati! Quod autem minus
 prudentia? An legere intelligitur voluptates? Fac
 nihil isto esse iucundius: quid cogitari potest tur-
 pius? Iam qui dolorem summum malum dicat, a-
 pud eum quem habet locum fortitudo, quæ est do-
 lorum, laborumq; cōtemptio? Quamvis enim mul-
 tis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis
 fortiter de dolore, tamen non id spectandum est,
 quid dicat, sed quid cōsentaneum sit ei dicere, qui
 bona, voluptate terminauerit: mala, dolore: ut si
 illum audiam de Continentia, et Temperantia, di-
 cit ille quidem multa multis locis, sed aqua hæ-
 ret, ut aiunt. Nam quæ potest Temperantiam lau-
 dare is, qui ponat summum bonum in voluptate?
 Est enim Temperantia libidinum inimica: libidi-
 nis autem consecratrices voluptatis. Atque in his
 tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, nō
 inuicem tergiuersantur. Prudentiam introducūt,
 scientiam suppeditantem voluptates, depellentem
 dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expe-
 diunt, cum tradunt rationem negligendæ mortis,
 perpetiendiq; doloris. Etiam Temperantiam indu-
 cunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo
 modo possunt. Dicunt enim voluptatis magnitu-
 dinem doloris detractatione fieri. Iustitia vacil-
 lat, vel iacet potius, omnesq; cæ virtutes, quæ in

Aqua hæret.

communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neq; enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, nō plus, quā Amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem, vtilitatemue referantur. Conferamus igitur in pauca, Nam vt vtilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria, sic omnem voluptatem dicimus honestatis esse contrariam. Quō magis reprehendendas Calliphonem, & Dinomachum iudico, qui se dirempturos controuersiam putauerunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem copulauissent. Non recipit istam coniunctionem honestas, aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur siquando ea, quæ videretur vtilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem vtilitatis etiā voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate coniunctio. Nam vt tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, vtilitatis certē nihil habebit.

PERORATIO OPERIS.

HAbes à patre munus, Marce fili, mea quidem sententia magnum: sed perinde erit, vt acceperis. Quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commenta

De finibus
bonorum &
malorum.

commentarios tanquam hospites erunt recipien-
di. Sed ut si ipse venissem Athenas (quod quidem
esset factum, nisi me e medio cursu clara voce Pa-
tria reuocasset) aliquando me quoque audires: sic
quoniam his voluminibus ad te perfecta vox mea
est, tribues his temporibus, quantum poteris: pote-
ris autem, quantum voles. Cum verò intellexero
te hoc scientiæ genere gaudere, tum & præsens te-
cum propediem (ut spero) & dum aberis, ab-
sens loquar. Vale igitur, mi Cicero, ti-
biq; persuade, te mihi quidem esse
charissimum: sed multò fore
chariorem, si talibus mo-
nimentis, præceptisq;
latabere.

MARCI TVLLII CICE-
RONIS LIBRI TERTII

DE OFFICIIS

FINIS.

M 3

M. T.

M. T. C I C E R O -
N I S L Æ L I V S, S I V E
D E A M I C I T I A D I A -
L O C V S A D T. P O M P O -
n i u m A t t i c u m.

P R Æ F A T I O,

V I N T V S Mutius Augur
Scauola multa narrare de C. La-
lio socero suo memoriter, & iucun-
dè solebat, nec dubitare illum in o-
mni sermone appellare Sapientem.

Ego autem à patre ita eram deductus ad Scauo-
lam sumpta virili toga, vt quoad possem, & lice-
ret, à senis latere nunquam discederem. Itaq. mul-
ta ab eo prudenter disputata, multa etiam breui-
ter, & commode dicta, memorie mandabam, fieri-
que studebam eius prudentia doctior. Quo mor-
tuo, me ad Pontificem Scauolam contuli: quem
vnum nostræ ciuitatis & ingenio, & * industria
præstantissimum adeo dicere. Sed de hoc aliàs, nūc
redeo ad Augurē. Quum saepe multa narraret,
tum memini domi in hemicyclo sedentem (vt sole-
bat) quum & ego essem vnà & pauci admodum
familiares, in eum sermonem illum incidere, qui
tum ferè multis erat in ore. Meministi enim profe-

2. Etò (vt opinor) Attice, & eo magis, quòd P. Sul-
pitio

alius, Sca-
uola Augu-
ris, & Fannij
occr.

Toga viriles
nores exige-
bat.

Scauola pon-
tífex.

frustitia
audeo

Hemicyclus;
cathedra in
modum me-
dij circuli.
Pomponius
Atticus.

pitio vitare multum, quum is tribunus Pleb. ca-
 pitali odio à Q. Pompeio qui tum erat consul, dis-
 sideret, quicum cōiunctissime, & amantissime vi-
 xerat, quanta hominum esset vel admiratio, vel
 querela. Itaque tum Scauola, quum in eam ipsam
 mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem
 Lælij de amicitia habitum ab illo secum, & cum
 altero genero C. Fânio Marci filio, paucis diebus
 post mortem Africani. Cuius disputationis sen-
 tentias memoria mandavi, quas in hoc libro expo-
 sui meo arbitrato. Quasi enim ipsos introduxi lo-
 quentes, ne Inquam, & Inquit sæpius interpone-
 retur. Atque id eo feci, ut tanquam à presentibus
 coram haberi sermo videretur. Cum enim sæpe
 mecum ageres Attico, ut de amicitia scriberem a-
 liquid, digna mihi res tum omnium cognitione,
 tum nostra familiaritate visa est, itaq. feci non in-
 uitus, ut prodessem multis tuo rogata. Sed ut in
 Catone maiore feci (qui est scriptus à te de Sene-
 ctute) Catonem induxi senem disputantem, quia
 nulla videbatur aptior persona, quæ de illa atate
 loqueretur, quàm eius, qui & diutissime senex
 fuisset, & in ipsa senectute præ cæteris florasset:
 sic quum accepissemus à patribus maxime memora-
 bile C. Lælij & P. Scipionis familiaritatem fuisse,
 C. Lælij persona visa est idonea mihi, quæ de a-
 micitia ea ipsa differeret, quæ disputata ab eo me-
 minisset Scauola. Genus autem hoc sermonum po-
 situm in hominum veterum auctoritate, & eorum

P. Sulpitius, &
 Q. Pompeius,
 quorum alter
 tribunus, al-
 ter verò con-
 sul fuit.

Cato maior.

C. Lælij, & P.
 Scipionis fa-
 miliaritas.

Plus habet
grauitatis ser-
mo positus in
autoritate ve-
terum & illu-
strium virorū.

*illustum, plus (nescio quo pacto) videtur habere
grauitatis. Itaq, ipse mea legens sic afficior inter-
dum, vt Catonem, non me loqui existimem. Sed vt
tum ad senem senex de Senectute, sic in hoc libro
ad amicum amicissimus de Amicitia scripsit. Tū
est Cato locutus, quo erat nemo ferè senior tempo-
ribus illis, nemo prudentior: Nunc Lælius & sa-
piens (sic enim est habitus) & amicitie gloria ex-
cellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me ani-
mum parumper auertas, Læliū loqui ipsum putes.
C. Fannius, & Q. Mutius ad socerū veniunt post
mortem Africani, ab his sermo oritur: respondet
Lælius, cuius tota disputatio est de amicitia: quā
legens tu ipse cognosces. FANNIVS. Sunt ista
vera Læli: nec enim melior vir fuit Africano
quisquam, nec clarior: sed existimare debes, om-
nium oculos in te esse cōiectos, vnum te sapientem
& appellant & existimant. Tribuebatur hoc mo-
do M. Catoni, scimus L. Acilium apud patres no-
stros appellatum esse sapientem: sed vterque alio
quodam modo. Acilius, quia prudens esse in iure
civili putabatur: Cato, quia multarum rerum v-
sum haberet, multaq, eius & in Senatu, & in foro
vel promissa prudenter, vel acta constanter, vel re-
sponsa acutè ferebantur: propterea quasi cogno-
men iam habebat in senectute sapientis. Te autem
alio quodam modo dicunt, non solum natura &
moribus, verum etiam studio, & doctrina esse sa-
pientem: nec sicut vulgus, sed vt eruditi solent
appellare*

appellare sapientem, qualem in reliqua Gracia Septem Gra
 neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ^{ciae sapient}
 ista subtilius quærent, in numero sapientum non ^{quis}
 habent. Athenis vnum accepimus, & eum quidem
 etiam Apollinis oraculo sapientissimum iudica- Socrates A-
 tum. Hanc esse in te sapientiam existimant, vt o- pollinis ora-
 mnia tua in te posita esse ducas, humanosq; casus culo sapien-
 virtute inferiores esse putes. Itaq; ex me quærent, tissimus iudi-
 credo, & ex hoc item Scauola, quonam pacto mor- catus.
 tem Africani feras, eoq; magis, quòd his proximis
 Nomis cum in hortos D. Bruti Auguris commen- Commentar
 tandi causa (vt assolet) venissemus, tu non affui-
 sti: qui diligentissime semper illum diem, & il-
 lud munus solitus esses obire. SCÆVOLA. Qua-
 runt quidem C. Læli multi, vt est à Fannio dictu:
 sed ego id respondeo, quod animaduerti, te dolo-
 quem acceperis cum summi viri, tum amantissimii
 morte, ferre moderatè, nec potuisse non commoue-
 ri, nec fuisse id humanitatis tuæ. Quòd autem his
 Nomis in nostro collegio non affuisses, valetudi-
 nem causam, non mæstitiam fuisse. LÆLIVS.
 Rectè tu quidem Scauola, & verè. Nec enim ab
 isto officio, quod semper vsurpavi, cum valerem,
 abduci incommodo meo debui: nec vllò casu ar-
 bitror hoc constanti homini posse contingere, vt
 vlla intermissio fiat officij. Tu autem Fanni, qui
 mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agno-
 sco, nec possum, facis amice: sed (vt mihi videris)
 non rectè iudicas de Catone: aut enim nemo (quod

Scipionis
laus.

quidem magis credo) aut si quisquam, ille sapiens
fuit, Quomodo enim (vt alia omittam) mortem si-
lij tulit? Memineram Paulum, videram Caium;
sed hi ne comparentur Catoni maximo & specta-
to viro. Quamobrem caue Catoni anteponas ne
istum quidem ipsum, quem Apollo (vt ais) sapien-
tissimū iudicauit. Huius enim facta, illius dicta
laudantur. De me autem (vt iam cum vtroq. lo-
quar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me
moueri negem, quā id rectē faciam, viderint sa-
pientes, sed certē mentiar. Moueor enim tali ami-
co orbatus, qualis (vt arbitror) nemo vnquam e-
rit: & vt confirmare possum, nemo certē fuit. Sed
non egeo medicina: me ipse consolor, et maxime il-
lo solatio, quod eo errore careo, quo amicorum de-
cessu pleriq. angī solent. Nihil enim mali accidisse
Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit. Suis
autem incommodis grauiter angī, non amicum, sed
seipsum amantis est. Cum illo verō quis neget actū
esse praeclare? Nisi enim (quod ille minimē puta-
bat) immortalitatem optare vellet, quid non esi-
adeptus, quod homini fas esset optare? Qui sum-
mam spem ciuium, quam de eo iam puero habue-
rant, continuo adolescens incredibili virtute su-
perauit: qui Consulatum petijt nunquam, factus
est Consul bis: primū ante tempus, iterum sibi
+ suo tempore, Reip. penē serō: qui duabus urbibus
euerfis, inimicissimus huic imperio, non modo prae-
sentia, verum etiam futura bella detexit. Quid
dicam

Enimvero
Etone

ficam de moribus facilimis? de pietate in matrē?
 liberalitate in sorores? bonitate in suos? iustitia
 in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quam autem civi-
 tati charus fuerit, mærore funeris indicatum est. Scipiōis mors
 a tota Roma
 deplorata.
 Quid igitur hunc paucorum annorum accessio in-
 uare potuisset? Senectus enim quamvis non sit
 trauis (vt memini Catonem vno anno ante, quam
 mortuus est, mecum & cum Scipione differere)
 tamē aufert eam viriditatem, in qua etiam tunc
 erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit
 vel fortuna, vel gloria, vt nihil posset accelerare.
 Moriendi autem sensum celeritas abstulit: quod de
 genere mortis difficile dictu est: quid homines su-
 spicentur, videtis. Hoc tamen verè licet dicere, P.
 Scipioni ex multis diebus, quos in vita celeberrim-
 os, lætissimosq; viderit, illum diem clarissimum
 fuisse. Cum Senatu dimisso, domum reductus ad
 vesperam est à patribus conscriptis, à populi Ro-
 mani socijs, & Latinis, pridie quam excessit è vi-
 ta: vt ex tam alto dignitatis gradu ad superos vi-
 deatur potius, quam ad inferos peruenisse. Neque
 enim assentior ijs, qui hæc nuper differere cepe-
 runt, cum corporibus simul animas interire, atque
 omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum cu-
 toritas valet, vel nostrorum maiorum, qui mor-
 tuis tam religiosa iura tribuerunt, quod non fecis-
 sent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitraren-
 tur: Vel eorum, qui in hac terra fuerūt, magnamq;
 Graciam (quæ nunc quidem deleta est, tum flare-
 bat)

5. * nunc

Quod anima
 sit immor-
 talis.

bat institutis, & praeceptis suis erudierunt: vel
 eius, qui Apollinis oraculo sapientissimus est in-
 dicatus: qui non tum hoc, tum illud, ut in plerisq;
 sed idem dicebat semper, animos hominum esse di-
 uinos, usq; cum e corpore excessissent, reditum ad
 caelum patere optimoq; & iustissimo cuiq; expedi-
 tissimum: quod idem Scipioni videbatur. Qui idē
 quasi praesagiret, per paucis ante mortem diebus,
 cum & Philus, & Manilius adessent, & alij plu-
 res, tuq; etiam Scauola me conuenisses, triduum
 differuit de Repub. cuius disputationis fuit extre-
 mam ferē de immortalitate animorum: quae se in
 6. quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id
 si ita est, ut optimi cuiusque animus in morte fa-
 cillimē euolet, tanquam ē custodia, vinculisq; cor-
 poris, cui censemur cursum ad Deos faciliorem
 fuisse, quā Scipioni? Quocirca mētere hoc eius
 euentu, vereor ne inuidi magis, quā amici sit.
 Sin autem illa vereor, ut idem interitus sit ani-
 morum, & corporum, nec ullus sensus maneat. ut
 nihil boni est in morte, sic certē nihil est mali. Sen-
 su enim amisso, sit idem quasi natus non esset om-
 nino: quem tamen esse natus & nos gaudemus, &
 haec ciuitas, dum erit, latabitur. Quamobrem cum
 illo quidem (ut supra dixi) actum optimē est, me-
 cum autem incommodius: quem fuit aequius, ut
 prius introjeram in vitam, sic prius exire de vita.
 Sed tamen recordatione nostrae amicitiae sic fruor,
 ut beatē vixisse videar, quia cum Scipione vixi-
 rim.

Philus.
 Manilius.

esse. S.

rim, qui cum mihi coniuncta cura de Repub. & de
 priuata fuit: quo cum domus fuit, & militia com-
 munis: & id, in quo est omnis vis amicitiae, volun-
 tatum, studiorum, sententiarum summa consensio.
 Itaq; non tam ista me sapientiae (quàm modo Fan-
 nius commemorauit) fama delectat, falsu præse-
 rim, quàm quòd amicitiae nostrae memoriam spero
 sempiternam fore, idque mihi ed magis est cordi,
 quòd ex omnibus seculis vix tria, aut quatuor no-
 minantur paria amicorum: quo in genere sperare
 videar Scipionis amicitiam, & Lælij notam po-
 steritati fore. FANNIUS. Istud quidem Læli ita
 necesse est: sed quoniam amicitiae mentionem feci-
 sti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero
 item Scauolæ, si quemadmodum soles de cæteris
 rebus, cum ex te quærentur, sic de Amicitia dispu-
 tatis, quid sentias, qualem existimes, quæ præce-
 pta des. SCÆ. Mihi verò pergratum hoc erit: atq;
 idipsum cum tecum agere conarer, Fannius ame-
 uertit: quamobrem viriq; nostrum gratum admo-
 dum feceris. LÆL. Ego verò non grauarer, si mihi
 ipse considerem. Nam & præclara visa res est, &
 sumus (vt dixit Fannius) otiosi. Sed quis ego sum?
 aut quæ in me est facultas? doctorum est ista con-
 suetudo, eaq; Græcorum, vt ijs proponatur de quo
 disputent, quamuis subito. Magnum opus est, e-
 getq; exercitatione non parua. Quamobrem quæ
 disputari de Amicitia possunt, ab eis censeo petan-
 tis; qui ista profitentur. Ego vos hortari tantum
 possum,

Quid sit amicitia.

Vix tria aut quatuor amicorum paria nominantur.

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda.

Amicitia nisi in bonis esse non potest: declarat autem qui sint boni.

Pingui Minerva.

Natura optima recte viuendi dux.

possum, ut Amicitiam omnibus rebus humanis anteponiatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conueniens ad res vel secundas, vel aduersas. Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neq. id ad viuum refeco, ut illi, qui hac subtilius differunt, fortasse verè, sed ad communem utilitatem parum. Negant enim quenquã virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ita sane: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalitatis nemo est consecutus. Nos autem ea, quæ sunt in vsu, vitæq. communis, non ea, quæ finguntur, aut optantur, sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanum, quos sapientes nostri maiores iudicabant, ad illorũ normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientia nomen, et inuidiosum, et obscurum, concedantq. ut hi boni viri fuerint. Neq. id quidem faciẽt, negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minerva, ut aiunt. Qui ita se gerunt, ita viuunt, ut eorum probetur fides, integritas, æqualitas, liberalitas: nec sit in eis vlla cupiditas, vel libido, vel audacia, sinq. magna constantia, ut hi fuerint, quos modo nominavi: hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos esse putamus, qui assequuntur, quantum homines possunt, naturam optimam recte viuendi ducent. Sic enim perspicere mihi videor, ita natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: maior autem, ut quisq. proximè accederet. Itaq. ciues potiores sunt, quam

quàm pe regrini : & propinqui, quàm alieni : cùm
 bis enim amicitiam naturâ ipsa peperit, sed ea non
 satis habet firmitatis. Namq; hoc præstat Amicitia
 Propinquitati, quòd ex propinquitate beneuolen-
 tia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sub-
 lata enim beneuolentia, amicitie nomen tollitur,
 propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitie
 sit, ex hoc intelligi maxime potest, quòd ex infinita
 societate generis humani, quam conciliauit ipsa
 natura, ita contracta res est, & adducta in angu-
 stum, vt omnis charitas aut inter duos, aut inter
 paucos iungeretur. Est autem amicitia nihil aliud,
 nisi omnium diuinarum, humanarumq; rerum cum
 beneuolentia, & charitate summa consensus. Quam
 quidem haud scio an excepta sapientia, quicquam
 melius homini sit à Dijs immortalibus datum.
 Diuitias alij proponunt, bonam alij valetudinem,
 alij potentiam, alij honores, multi etiam volupta-
 tes. Beluarum hoc quidem extremum est : illa au-
 tem superiora sunt caduca, & incerta, posita non
 tam in nostris consilijs, quàm in fortunæ temerita-
 te. Qui autem in Virtute summum bonum ponit,
 præclare illi quidem : sed hæc ipsa virtus amicitia
 gignit, & continet : nec sine virtute amicitia esse
 vlllo pacto potest. Iam virtutem ex consuetudine
 vite, sermonisq; nostri interpretemur : nec metia-
 mur eam (vt quidam indocti) verborum magnifi-
 centia : virosq; bonos eos, qui habentur, numere-
 mus. Paulos, Catones, Caios, Scipiones, Philos-
 his

Amicitia de
 finitio.

Sine virtute
 amicitia esse
 non potest.

Qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur
 sui. Quocirca & absentes adsum, & egentes abun-
 dant, & imbecilles valent, & quod difficilius di-
 cti est, mortui viuunt: tantus eos honos, memoria,
 desiderium prosequitur amicorum. Ex quo, illo-
 rum beata mors videtur, horum vita laudabilis.
 Quod si exemeris ex natura rerum beneuolentie
 coniunctionem, nec domus vlla, nec vrbs stare po-
 terit; nec agri quidem cultus permanebit. Id si mi-
 nus intelligitur, quanta vis amicitie, concor-
 diaque sit, ex dissensionibus, atque ex discordijs
 percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ
 tam firma ciuitas est, quæ non odijs, atque dissi-
 dijs funditus possit euerti? Ex quo, quantum
 boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigen-
 tinum doctum quendam virum carminibus Græcis
 vaticinatum ferunt, quæ in rerum natura, totoq;
 mundo constarent, quæq; mouerentur, ea contrahere
 amicitiam, dissipare discordiam. Atq; hoc qui-
 dem omnes mortales & intelligunt, & re probant.
 Itaq; si quando aliquod officium extitit amici in
 periculis, aut aduendis, aut communicandis, quis
 est, qui id non maximis efferat laudibus? Qui cla-
 mores tota cauea nuper in hospitibus, & amici mei
 M. Pacuuij fuerunt noua fabula: cum ignorante
 rege, vter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se
 esse diceret, vt pro illo necaretur: Orestes autem,
 ita vt erat, Orestem se esse perseueraret: Stantes
 autem, plaudebant in re ficta. Quid arbitramur in

18.

Omnia sine
 amicitia cor-
 ruunt.

Empedocles
 Agrigentinus
 poeta, dice-
 bat omnes
 res, & mundum
 totum con-
 stare ex ami-
 citia.

Cauea.
 M. Pacuuij
 tragoedia de
 Oreste & Py-
 lade.

N

vera

vera fuisse facturos? Facile indicabat ipsa natura vim suam, cum homines quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent. Haec tunc mihi videor de amicitia, quod sentirem potissime dixisse: si qua prae terea sunt (credo autem esse multa) ab ijs, si videbitur, qui ista disputant, queritote. FAN. Nos autem à te potius: quanquam etiam ab istis saepe quaesivi, & audiui non inuitus equidem, sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuae. SCÆ. Tu magis id diceres Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cum est de Repub. disputatum, affuisses: qualis tum patronus iustitiae fuit contra accuratam orationem Philii. FAN. Facile id quidem fuit, iustitiam iustissimo viro defendere. SCÆ. Quid amicitiam? nonne facile ei erit, qui ob eam summa fide, constantia, iustitiaque servatam, maximam ceperit gloriam? LÆL. Vim hoc quidem est asserre. Quid enim refert, qua meratione cogatis? Cogitis certe: studijs enim generosum, praesertim in re bona, cum difficile est, tum ne aequum quidem obsistere. Sapissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem, atque inopiam desideranda sit amicitia: ut in dandis, recipiendisque meritis, quod quisque minus per se posset, id acciperet ab alio vicissimque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiae, sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset. Amor enim (ex quo Amicitia est nominata)

Filum orationis.

Antiquior, id est, nobilior.

minata) princeps est ad benevolentiam cōiungendam. Nam utilitates quidem etiam ab ijs percipiuntur saepe, qui simulatione amicitiae coluntur, & observantur causa temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum: & quicquid in ea est, idem verum, & voluntarium est. Quapropter à natura mihi videtur potius, quàm ab * imbecillitate orta amicitia: & applicatione magis animi tum quodam sensu amandi, quàm cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animaduerti potest, quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum appareat sensus. Quod in homine multò est evidentius. Primum ex ea charitate, quæ est inter natos, & parentes: quæ dirimi (nisi detestabili scelere) non potest. Deinde cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus, cuius cum moribus, & natura congruamus, quod in eo quasi lumen aliquod probitatis, & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cum propter virtutem, & probitatem eos etiam, quos nunquam vidimus, quodammodo diligamus. Quis est, qui C. Fabritij, M. Curij cum charitate aliqua, & benevolentia memoriam non usurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in

Fictum & simulatum.

Amor ex quo * indigentia amicitia, à natura potius, quàm ab imbecillitate orta.

Nihil amabilius virtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligendum.

De Spurio Cassio T. Livius lib. i.

De Spu. Melio libr. ab Urbe cōdita quarto.

**Pyrrhus &
Annibal.**

Italia decertatū est, Pyrrho, & Annibale: Ab altero propter probitatem eius non nimis alienos animos habemus: Alterum propter crudelitatem eius semper hæc ciuitas oderit. Quòd si tanta vis probitatis est, vt eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel quod maius est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moueantur, cum eorum, quibuscum vsu coniuncti esse possint, virtutem, & bonitatem perspicere videantur? Quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adiuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit beneuolentiæ magnitudo: quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, vt sit per quam quisq; assequatur, quod desideret, humilem sanè relinquunt, & minime generosum (vt ita dicam) ortum amicitia, quam ex inopia, atq; indigentia nasci voluit. Quod si ita esset, * vt quisque valetudinis minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus, quod longe secus est. Vt enim quisque sibi plurimum confidit, & vt quisq; maximè virtute, & sapientia sic munitus est, vt nullo egeat, suaq; omnia in seipso posita iudicet: ita in amicitijs expetendis, colendisq; maximè excellit. Quid enim erat Africanus indigens mei? Minimè hercle. At ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadam virtutis eius, ille vicissim opinione fortasse nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit:

*aliàs, vt
quisq; mini-
mum in se*

dilexit: auxit beneuolentiā consuetudo. Sed quam vtilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt, non sunt tamen ab earum spe causa diligendi profectæ: vt enim benefici, liberalesq; sumus, non vt exigamus gratiam, (neq; enim beneficium sceneramur) sed natura propensi ad liberalitatem sumus sic amicitiam, non spe mercedis adducti, sed quod omnis eius fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab ijs, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè dissentimus. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, ac diuinum suspicere possunt, qui suas omnes cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, tamq; contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc sermone remoueamus: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & beneuolentiæ charitatem, facta significatione probitatis: quam qui appetiuerunt, applicant sese, & propius admovent, vt & vsu eius, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus: sintq; pares in amore, & æquales, propensioresque ad bene merendum, quam ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & vtilitates ex amicitia maximæ capientur, & erit eius ortus à natura, quam ab imbecillitate & grauior, & verior. Nam si vtilitas amicitias conglutinet, eadem commutata dissolueret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitia semperternæ sunt. Ortum quidem amicitia videtis, nisi quid adhuc fortè vultis. S C Æ. Tu verò perge

Non esse facerandum beneficium. Amicitia non spe mercedis sed ex fructu amoris expetenda est.

Sicut natura mutari non potest: ita amicitia, quæ à natura est, perpetuò durat.

Leli: pro hoc enim, qui minor est natu, meo iure
respondeo. FAN. Rectè tu quidem: quamobrem
audiamus.

L Æ L I V S.

Nihil diffici-
lius, quàm a-
micitiā vsq;
ad extremum
vitæ diem
permanere.

AVdite verò optimi viri ea, quæ sapissime in-
ter me, & Scipionem de Amicitia differeban-
tur: quanquam ille quidem nihil difficilius esse di-
cebat, quàm amicitiam vsque ad extremum vitæ
diem permanere. Nam vel vt non idem expediret
vtriq; incidere sæpe: vel vt de Rep. non idem sen-
tirèt: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat,
aliàs aduersis rebus, aliàs atate ingranesceme.
Atq; earum rerum exemplum ex similitudine ca-
piebat ineuntis atatis, quòd summi puerorum a-
sumpta toga mores sæpè vnà cum prætexta, * & toga depone-
rentur. Sin autem ad adolescentiam perduxissent,
19. dirimi tamen interdum contentione, vel luxuria
conditione, vel commodi alicuius, quod idem adi-
pisci vterq; non posset. Quòd si qui longius in a-
micitia prouecti essent, tamen sæpe labefactari, si
in honoris contentionem incidissent. Pestem enim
maiores esse nullam in amicitijs, quàm in plerisq;
pecuniæ cupiditatem, in optimis quibusq; honoris
certamen, & gloria: ex quo inimicitias maximas
sæpe inter amicissimos extitisse. Magna etiam dis-
sidia, & plerumque iusta nasci, cum aliquid ab a-
micis, quòd rectum non esset, postularetur, vt aut
libidinis ministri, aut adiutores esset ad iniuriā.
Quod qui recusarent, quamuis honestè id facerent,

Nulla maior
pestis in ami-
citiā, quàm
pecuniæ cu-
piditas.

ius tamē amicitiaē deserere argueretur ab ijs, quibus obsequi nollent: illos autem, qui quiduis ab amico auderēt postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causa esse facturos. Eorum querela inueterata non modò familiaritates extinguī solet, sed etiam odia gigni maxima, atq; sempiterna. Hac ita multa quasi fatorū pendere amicitij, vt omnia subterfugere non modò sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id primum videamus, si placet, quatenus amor in Amicitia progredi debeat. Num si Coriolanius habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debueret? Num Becellinum amici regnum appetentem? num Sp. Melium iniurare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum Remp. vexantem à Q. Tuberone, æqualibusq; amicis derelictum videbamus. At C. Blossius Cumanus, hospes familie vestrae Scauola, cum ad me qui aderam cum Lenate, & Rutilio consulibus in consilio, deprecatum venisset, hanc, vt sibi ignoscerem, causam afferebat, quòd tanti Tib. Gracchum fecisset, vt quicquid ille vellet, sibi faciendum putaret. Tum ego. Etiamne, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluisset id quidem: sed si voluisset, paruisssem. Videtis quàm nefaria vox? & hercle ita fecit, vel plus etiā, quàm dixit. Non enim paruit ille Tiberij Gracchi temeritati, sed præsuit: nec se comitem illius furoris, sed d ucem præbuit. Itaq; hac amentia quæstione noua

Quatenus amor in amicitia progredi debeat.

Coriolanus arma contra patriam mouens.

Deprecari, id est, à se crimē remouere.

Nefaria vox C. Blossij.

Nulla est excusatio peccati, si amici causa peccaveris.

perterritus in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas Reip. graues iustasque persoluit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causa peccaueris. Nam cum conciliatrix amicitiae virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quod si rectum statuerimus, vel cōcedere amicis quicquid velint, vel impetrare ab amicis quicquid velimus, perfecta quidem sapientia sumus, si nihil habeat res vitij: sed loquimur de ijs amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos nouit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè qui ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus Paulum Æmilium C. Lucinio familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis vnà Consules, & collegas in Censuratum etiam cum ijs, & inter se coniunctissimos fuisse, M. Curium, & T. Coruncanum memoriae traditum est. Igitur ne suspicari quidem
 30. possumus, quenquam horum ab amico quippiam contēdisse, quod contra fidem, contra iusiurandum, contra Rempub. esset. Nam hac quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendissent, scio impetraturos non fuisse, cum illi sanctissimi viri fuerint. Æquè autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium Gracchū sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc quidem Cato fratri, nunc idem acerrimus * inimicus.

* hostis

Hæc

HÆc igitur prima lex in amicitia sancitur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cum in cæteris peccatis, tum si quis contra Remp. se amici causa fecisse fateatur. Etenim eo loco, Fanni et Scauola, locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuros casus Reip. Deflexit enim iam aliquantulum de spatio, curriculaq; consuetudo maiorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Num quid simile pop. R. audierat, aut viderat? Huc etiã post mortem secuti amici, & propinqui. Quid in P. Scipionẽ Nasicã effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem quoque, quẽ modò posuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi sustinuius. De C. Gracchi autem tribunatu quid expectem, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cum semel cœpit, labitur. Videtis in tabella iam antequanta sit facta labe, primò Gabinia lege, biennio autem post, Cassia. Videre iam videor pop. Rom. à Senatu disiunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi. Plures enim discent quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? quia sine socijs nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut si in eiusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment ita se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in Rempub. peccantibus non discedant.

N 5. scedant.

Prima lex in amicitia, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.

scendant. Improbis autem poena statuenda est: nec minor verò ijs, qui sequuti erunt alterū, quàm ijs, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potētior? qui cū Imperator bello Persico seruitute Græciam liberasset, propterq; inuidiam in exilium missus esset, ingratae patriæ * inuidiam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx. annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adiutor contra patriam inuentus est nemo: itaq; mortem sibi vterque consciuit. Quare talis improborum consensio non modò excusatione amicitiae tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda: vt ne quis concessum putet, amicum, bellum patriæ inferentem, sequi. Quod quidem, vt res cæpit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori cura est, qualis Respub. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit.

Hæc igitur prima lex amicitiae sanciat, vt ab amicis honesta petamus, amicorum causa honesta faciamus: ne expectemus quidem, dum rogemur, sed studium semper adsit, cunctatio absit: consilium verum dare gaudeamus liberè. Plurimum in amicitia amicorum bene suadentium valeat autoritas: eaq; adhibeatur ad monendum non modò aperte, sed etiam acriter, si res postulabit: et autoritati adhibitæ pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quadam: sed nihil est, quod illi

non

* alias inu-
riam

Coriolanus,
& Themisto-
cles mortem
sibi consciue-
runt.

Πολυφίλας

Solem è mū-
do tollere vi-
dentur qui a-
micitiā è
vita tollunt.

non persequantur suis argutijs, partim fugiendas
 esse nimias amicitias, ne necesse sit vnum sollicitū
 esse pro pluribus: satis superq̃, esse sibi suarum cui-
 que rerum curam, alienis nimis implicari molestū
 esse: commodissimum esse quā laxissimas habe-
 nas habere amicitiae, quas vel adducas, cū ve-
 lis, vel remittas. Caput enim esse ad beatè viuen-
 dum securitatem: qua frui non possit animus, si
 tanquam parturiat vnus pro pluribus. Alios au-
 tem dicere aiunt etiā multò inhumanius, (quem
 locum breuiter perstrinxi paulò antè) praesidij ad-
 iumentiq̃, causa, non beneuolentiae, neq̃, charitatis
 amicitias esse expetendas. Itaque vt quisq̃, mini-
 mum firmitatis habeat, minimumq̃, virium, ita a-
 micitias appetere maxime. Ex eo fieri vt mulier-
 cula magis amicitiarum praesidia querant, quā
 viri: & inopes, quā opulenti: & calamitosi, quā
 ij, qui putantur beati. O praeclaram sapientiam! So-
 lem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam
 è vita tollunt: qua à Dijs immortalibus nihil me-
 lius habemus, nihil incitius. Quae est enim ista
 securitas? specie quidem blanda, sed re ipsa multis
 locis repudianda est. Neque enim est consenta-
 neum vllam honestam rem, actionemue, ne solici-
 tus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere.
 Quod si Curam fugimus, Virtus fugienda est, quae
 necesse est vt cum aliqua cura res sibi contrarias
 aspernetur, atq̃, oderit: vt bonitas malitiam, tem-
 perantia libidinem, ignauiam fortitudo. Itaq̃, vi-
 deas

propriam a-
nimi bene
constituti.

In Stoicos.

deas rebus iniustis iustos maximè dolere, imbecil-
libus fortes, flagitiosis modestos. Ergo hoc propriū
est animi benè constituti: & letari bonis rebus, &
dolere contrarijs. Quamobrem si cadit in sapientem
animi dolor, qui profectò cadit, nisi ex eius animo
extirpatam humanitatem arbitremur, quæ causa
est, ut amicitiam funditus tollamus è vita, ne ali-
quas propter eam suscipiamus molestias? Quid
enim interest (motu animi sublato) non dico inter
pecudē, & hominem: sed inter hominem, & saxum,
aut truncum, aut quidiū generis eiusdem? Neq;
enim sunt isti audiendi, qui Virtutem duram, &
quasi ferream esse volunt: quæ quidem est tum
multis in rebus, tum in amicitia tenera, atque tra-
ctabilis: ut ex bonis amici quasi diffundatur, &
incommodis contrahatur. Quamobrem angor iste,
qui pro amico sæpe capiendus est, non tantum va-
let ut tollat è vita amicitiam: non plus quàm ut
virtutes, quia nonnullas curas, & molestias affe-
runt, repudiantur. Cùm autem contrahat virtus a-
micitiam (ut suprà dixi) si qua significatio virtu-
tis eluceat, ad quam se similis animus applicet, &
adiungat: id cum contingit, amor ibi exoritur
necesse est. Quid enim tam absurdū, quàm delecta-
ri multis inanimibus rebus, ut honore, ut gloria, ut
adificio, ut vestitu, cultuq; corporis: animo autem
virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ita di-
cam) redamare possit, non admodū delectari? Ni-
hil est enim remuneratione benevolentia, nihil vi-
cissitudine

Amicitia ex
amore na-
scens.

eissitudine studiorū, officiorūq; iucundius. Quod
 si etiam illud addimus, quod recte addi potest, ni-
 hil esse quod ad se rem vllam tam alliciat, & tam
 attrahat, quam ad amicitiam Similitudo: conce-
 datur profectò verum esse, vt bonos boni diligant;
 adsciscantq; sibi quasi propinquitatem coniunctos,
 atque natura. Nihil est enim appetentius similium
 sui, nihil rapacius, quam Natura. Quamobrem hoc
 quidem Fanni, & Scauola constat (vt opinor) bo-
 nis inter bonos quasi necessariam Benevolentiam
 esse, quæ est amicitiae fons, à natura constitutus.
 Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem perti-
 net: non est enim inhumana virtus, neq; immūis, 11
 neq; superba, quæ etiam populos vniuersos tueri,
 eisq; optime conspūere soleat: quod nō faceret pro-
 fectò, si à charitate vulgi abhorreret. Atque etiam
 mihi quidem videntur, qui vtilitatis causa fin-
 gunt amicitias, amabilissimum nodum amicitiae 12
 tollere: non enim tam Vtilitas parta per amicum,
 quam amici Amor ipse delectat. Tumq; illud fit,
 quod ab amico est profectum, iucundum si cum a-
 more & studio est profectum. Tantumq; abest, vt
 amicitiae propter indigentiam colantur, vt ij, qui
 opibus, & copijs, maximeq; virtute pradii (in qua
 plurimum est presidij) minimè alterius indigent,
 liberalissimi sint, & beneficētissimi: atq; haud scio,
 an ne opus sit quidem nihil vnquam omnino deesse
 amicis. Vbi enim studia nostra viguissent, si nun-
 quam studio, nunquam consilio, nunquam opera
 nostra

Mortum simi-
 litudo amici-
 tiam contra-
 hit.

ὁμοίου ὁμοίᾳ
 φίλου.

nostra nec domi, nec militiae Scipio eguisset? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitia consequuta est. Non ergo erunt homines diuitijs affluentes audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est (proh Deum fidem, atque hominum) qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab ullo deligatur, circumfluere omnibus copijs, atque in omnium rerum abundantia vivere? Haec enim est tyrannorum vita, nimirum in qua nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis beneuolentiae potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque sollicita sunt, nullus locus est amicitiae. Quis enim aut eum diligat, quem metuit: aut eum, a quo se metui putet? Coluntur tamen simulatione amicitiae duntaxat ad tempus: quod si forte (ut fit plerumque) ceciderint, tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinius dixisse ferunt tum, cum exul esset, se intellexisse quos fidos amicos habuisset, quosque infidos, cum iam neutris gratiam referre posset. Quanquam miror in illa superbia, et importunitate, si quenquam habere potuit. Atque ut huius (quem dixi) mores, veros amicos parare non potuere, sic multorum opes praepotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solum ipsa Fortuna caeca est, sed eos etiam plerumque efficit cecos, quos complexa est: itaque illi efferuntur fastidio ferè, et contumacia: neque quicquam insipiente fortunato intolerabilius fieri potest. Atque hoc qui-

Tyrannorum
vita.

In aduersis
cognoscun-
tur amici.

Fortuna
caeca.

24.

dem

dem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, sperniq; ab ijs veteres amicitias, & indulgeri novis. Quid autem stultius, quàm (vt primum co-
pijs, facultatib⁹, opibus possint) cætera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, vestes, gloriam, vasa prætiosa: amicos non parare, optimam, & Melius lau-
pulcherrimam vitam (vt ita dicam) suppellectilem? dabiliusq; est
Etenim cætera cum parant, cui parent, nesciunt, amicos, quam
nec cuius causa laborent. Eius enim est istorum re. diuitias para-
quicquid est, qui vincit viribus: amicitiarum sua
cuique permanet stabilis, & certa possessio: vt e-
tiam si illa maneat, quæ sunt quasi dona Fortu-
næ, tamen vita inculta, & diserta ab amicis non
possit esse iucunda. Sed hæc hætenus. Constituen-
di autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi 25.
termini deligendi: de quibus tres video sententias Qui sunt in a-
ferri, quarum nullam probo. Vnam, vt eodem modo micitia fines.
erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos.
Alteram, vt nostra in amicos benevolentia illo-
rum erga nos benevolentia pariter, æqualiter quæ
respondeat. Tertiam, vt quanti quisque seipsum
facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium senten-
tiarum nulli prorsus assentior: nec enim illa pri-
ma vera est, vt quemadmodum in se quisque, sic in
amicum sit animatus. Quàm multa enim, quæ no- 26.
stra causa nunquam faceremus, facimus causa a-
micorum? * precari ab indigno, supplicare, tum a- * precari a-
cerbius in aliquem inuicem, insectariq; vehementius: micis ab ind.
que

Ad calculos
vocare.

quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorum
fiunt honestissimè. Multa quoque res sunt, in qui-
bus de suis commodis viri boni multa detrahunt,
detrahique patiuntur, ut ijs amici potius, quàm
ipsi fruantur. Altera sententia est, quæ definit a-
micitiâ paribus officijs, ac voluntatibus. Hoc
quidem est nimis exiguè, & exiliter ad calculos
vocare amicitiâ, ut par sit ratio acceptorum, &
datorum. Ditiôr mihi, & affluentior videtur esse
vera amicitiâ, nec observare strictè, ne plus red-
dat, quàm acceperit. Neque enim verendum est,
ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut
ne plus æquo quid in amicitiâ congeratur. Ter-
tius verò ille finis deterrimus, ut quanti quisque
se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe in quibus-
dam aut animus abiectior est, aut spes amplifican-
dæ fortunæ fractior: nō est igitur amici, talem esse
in eū, qualis ille in se est: sed * potius eniti, & effi-
cere, ut amici iacentem animum excitet, inducat-
que in spem, cogitationemq; meliorem. Alius igitur
finis veræ amicitiæ constituendus est, si prius,
quod maximè reprehendere Scipio solitus sit, edi-
xero. Negabat ullam vocem inimiciorem amici-
tiæ potuisse reperiri, quàm eius, qui dixisset, ita a-
mare oportere, ut aliquando esset osurus. Nec vo-
rò se adduci posse, ut hoc (quemadmodum putaretur)
à Biante dictum esse crederet, qui sapiens ha-
bitus esset vnus è septem: sed impuri cuiusdam, &
ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam reuocan-

John
H. Smith
Gibb's book

tis esse sententiam. Quoniam enim modo quisquam
 amicus eius esse poterit, cuius se putabit inimicus
 esse posse? Quin etiam necesse erit cupere, & opta-
 re, ut quam sapissime peccet amicus, quò plures
 det sibi tanquam ansas ad reprehendendum. Rur-
 sum autem rectè factis, commodisq; amicorum ne-
 cesse erit angere, dolere, invidere. Quare hoc quidem
 præceptum, cuiuscūq; est, ad tollendum amicitiam
 valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam di-
 ligentiam adhibeamus in amicitijs comparandis,
 ut nequando amare inciperemus eum, quem ali-
 quando odisse possemus. Quin etiam si minus fel-
 ces in diligendo fuissimus, ferendum id Scipio po-
 tius, quam inimicitiarum tempus cogitandum,
 putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut
 cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter
 eos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum
 sine ulla exceptione communitas: ut etiam si qua
 fortuna acciderit, ut minus iuste amicorum vo-
 luntates adinuandæ sint, in quibus eorum aut de
 capite agatur, aut fama, declinandum sit de via,
 modò ne summa turpitudine sequatur. Est enim qua-
 tenus amicitiae dari venia possit. Nec verò negli-
 genda est fama. Nec mediocriter telum ad res geren-
 das existimare oportet benevolentiam civium:
 quam blanditijs, & assentationibus colligere in-
 spe est. Virtus quam sequitur Charitas, minime re-
 pudianda est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem,
 cuius omnis sermo erat de amicitia) quarebatur,

Quousque
 amicitia pro-
 ducenda.

18.

19.

quod

Difficile est a-
micum iudi-
care.

quod in omnibus rebus homines diligentiores es-
sent: capras, & oues quot quisque haberet, dice-
re posse: amicos quot haberet, non posse dicere:
& in illis quidem parandis curam, adhibere, in a-
micis eligendis negligentes esse: nec habere qua-
si signa quadam & notas, quibus eos, qui ad a-
micitiam essent idonei, iudicarent. Sunt igitur
firmi, & stabiles, & constantes eligendi, cuius ge-
neris est magna penuria: & iudicare difficile est
sanè nisi expertum. Experiendum autem est in ipsa
amicitia: ita præcurrit amicitia iudicium, tollitq;
experiendi potestatem. Est igitur prudentis susci-
nere, ut cursum, sic impetum benevolentia: quo u-
tamur quasi aquis tentatis, sic amicitijs aliqua
parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæ-
pe in parua pecunia perspiciuntur, quam sint le-
ues: quidam autem, quos parua mouere non potuit,
cognoscuntur in magna. Si verò erunt aliqui re-
perti, qui pecuniam præferre amicitia, sordidum
existiment: ubi eos inueniemus, qui honores, magi-
stratus, imperia, potestates, opes, amicitia non an-
teponant? ut cum ex altera parte proposita hæ-
sint, ex altera ius amicitia, non multo illa maluit.
Imbecilla enim * natura est ad contemnendam po-
tentiam: quam etiam si neglecta amicitia cōsecuti
sunt, excusatum iri se arbitrantur, quia non sine
magna causa sit neglecta amicitia. Itaq; veræ ami-
citia difficilime reperiuntur in ijs, qui in honori-
bus, Regū publica versantur. Vbi enim istū inue-

nias,

* alias huma-
na natura.

mas, qui honorem amici anteponat suo? Quid (has
ut omittam) quam graues, quam difficiles plerisq;
videtur calamitatu societates? ad quas no est facio
le inuentus, qui descendat. Quaquam Ennius recte.

Amicus certus in re incerta cernitur: Tamen
haec duo leuitatis, & infirmitatis plerosq; conuin-
cunt: aut si in bonis rebus contemnunt, aut si in
malis deserunt. Qui igitur vtraq; in re grauem,
constantem, stabilem se in amicitia praestiterit,
hunc ex maxime raro hominum genere iudicare
debemus, & penè diuino. Firmamentum autem
stabilitatis, constantiaq; eius, quam in amicitia
querimus, Fides est. Nihil enim stabile est, quod
infidum est. Simplicem praeterea, & communem,
& consentientem, * & qui rebus iisdem moueatur,
eligi par est: quae omnia pertinent ad fidelitatem.
Neq; enim fidum potest esse multiplex ingenium,
& tortuosum: neq; verò qui non iisdem rebus mo-
uetur, & natura consentit, fidus, aut stabilis potest
esse. Addendum eodem est, vt ne criminibus aut
inferendis delectetur amicus, aut credat * oblati;
quae omnia pertinent ad eam, quam iam dudum tra-
cto, Constantiam. Ita sit verum illud, quod initio
dixi, Amicitiam, nisi inter bonos esse non posse. Est
enim boni viri (quem eundem Sapientem licet di-
cere) haec duo tenere in amicitia. Primum, ne quid
fictum sit, neue simulatum: Aperte enim vel odisse,
magis ingenuum est, quam fronte occultare sen-
tentiam. Deinde, non solum ab aliquo oblatas cri-

Fides stabili
amicitiae fun-
damentum.

* alius, id est,
qui rebus

* illatis

Tristitia & seueritas abesse debent ab amicitia.

Noui amici non sunt veteribus antepponendi.

33.

Notandum prouerbum.

minationes depellere, sed ne ipsum quidem esse suspectiosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suauitas quaedam oportet sermonum, atq; morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitia. Tristitia autem, & in omni re seueritas absit. Habet illa quidem grauitatem, sed amicitia remissior esse debet, et liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatemq; procliuior. Existit autem hoc loco quaedam questio subdifficilis: Num quando amici noui non indigni amicitia veteribus sint antepponendi, ut equis vetulis teneros antepondere solemus? Indigna hominibus dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrima quaeq; (ut ea vina, quae vetustatem ferunt) esse debent suauissima: verumq; illud est, quod vulgò dicitur: Multos modios salis simul edendos esse, ut amicitia minus expletum sit. Nouitates autem, si spem efferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illae quidem repudiandae: vetustas tamen suo loco conservanda est. Maxima est enim vis vetustatis, & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cuius modum mentionem feci) si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentius utatur, quam in tractato, & nouo. Nec modo in hoc quod est animal, sed in ijs etiam, quae sunt inanimata, consuetudo valet: cum locis etiam ipsis montuosis delectemur, & syluestribus, in quibus diutius comorati

morati sunt. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori. Sape enim excellentie quedam sunt, qualis erat Scipionis in nostro (ut ita dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquam Rutilio, nunquam Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Quod vero Maximum fratrem egregium virum omnino sibi nequaquam parem, quod is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat: suosque omnes per se esse ampliores volebat. Quod faciendum, imitandumque est omnibus: ut si quam præstantiam virtutis, ingenij, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicentque cum proximis: ut si parentibus nati sunt humilibus, si propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna, eorum augeant opes, eisque honori sint et dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu propter ignorantiam stirpis, et generis in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, et aut Deorum, aut Regum filij inuenti, retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multo profecto magis in veris patribus, certisque faciendum. Fructus enim ingenij, et virtutis, omnisque præstantiæ tum maxime capitur, cum in proximum quenque confertur. Ut igitur ij, qui sunt in amicitia, coniunctionisque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. Quo-

Superior ætate colendus est.

34

rum plerique, aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant, eoq; magis, si aliquid habere se putant, quod officiose, aut amice, & cum labore aliquo suo factum queant dicere. Odiosum sanè genus hominum officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare qui contulit. Quamobrem ut ij, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia: sic quodam modo inferiores extollere. Sunt enim quidam qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se cõtemni putant, quod non ferè contingit nisi ijs, qui etiã contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione non modò verbis, sed etiam opere leuandi sunt. Tantum autem cuique tribuendum est primùm, quantum ipse efficere possis: Deinde etiam quantum ille, quem diligas, atque adiuues, possit sustinere. Non enim tu possis (quantumuis licet excelsas) omnes tuos ad honores amplissimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit Consulem efficere, fratrem eius*. Lucium non potuit. Quòd si etiam possis quiduis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino amicitia corroboratis iam, confirmatisq; & ingenijs, & aetatibus iudicandæ sunt. Nec si qui ineunte aetate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt: isto enim modo nutrices, & pedagogi iure vetustatis plurimum beneuolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem nō sunt, sed alio quodam

Meminisse debet is, in quem collatū est beneficiū, non commemorare, qui contulit.

Scipio Rutiliū consulem fecit.

* aliàs, Laliū

Amicitia ætate prouecta iudicandæ sunt.

dam modo colendi : aliter enim amicitia stabiles
 permanere non possunt. Disparēs enim mores, di-
 sparia studia sequuntur : quorum dissimilitudo
 dissociat amicitias : nec ob aliam causam ullam
 boni improbis, improbi bonis amici esse non pos-
 sunt : nisi quod tanta est inter eos, quanta maxima
 potest esse, morum studiorumq; distantia. Recte e-
 tiam præcipi potest in amicitijs, ne quis intempe-
 rata quadam benevolentia (quod persæpe fit) im-
 pediat magnas utilitates amicorum. Nec enim
 (ut ad fabulas redeam) Troiam Neoptolemus
 capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat
 educatus, multis cum lacrymis iter suum impe-
 dientem audire voluisset. Et sæpe incidunt magnæ
 res, ut discedendum sit ab amicis : quas qui impe-
 dire vult, quod desiderium non facile ferat, is &
 infirmus est, mollisq; natura, & ob eam ipsam cau-
 sam in amicitia parum iustus. Atque in omni re
 considerandum est, & quid postules ab amico, &
 quis patiare à te impetrari. Est etiam quasi qua-
 dam Calamitas in amicitijs dimittendis nonnum-
 quam necessaria. Iam enim à sapientium familia-
 ritatibus, ad vulgares amicitias oratio nostra de-
 labitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in
 ipsos amicos, tum in alienos, quorum tamen ad a-
 micos redundet infamia. Tales igitur amicitia
 sunt remissione vsus eleuandæ, & (ut Catonem
 dicere audiui) dissuendæ magis, quam discindendæ
 sunt : nisi quedam admodum intolerabilis iniuria

Neoptole-
mus.
Lycomedes.

Consideran-
dum est quid
ab amicis pe-
tatur.

Dissuendæ
magis quam
discindendæ
amicitiæ.

axarferit, ut neq. rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, disunctioque facienda sit. Sin autem morum aut studiorum commutatio quedam (ut fieri solet) facta erit, aut in Reipub. partibus dissentio intercesserit (loquor enim, ut paulò antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitijs) cauendum erit, ne non solùm amicitiae deposita, sed inimicitiae etiam susceptae videantur. Nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeij meo nomine se remouerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quae erat in Repub. alienatus est à collega nostro Metello: utrumque egit grauius, autoritate & offensione animi non acerba. Quamobrem primùm danda opera est, nequa amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid euenerit, ut extincta potius amicitiae, quàm oppressa videantur. Cauendum verò est, ne etiam in graues inimicitias conuertant se amicitiae: è quibus iurgia, maledicta, contumeliae gignuntur. Quae tamen si tolerabiles erunt, ferendae sunt: & hic honos veteri amicitiae tribuendus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atq. incommodorum vna cautio est, atq. vna prouisio, ut ne nimis citò deligere incipiamus, neue indignos. Digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. Rarum genus (& quidem omnia praecclare rara)

Q. Pompeium.

Metellus.

rara) nec quicquam difficilius, quam reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed plerique neq. in rebus humanis quicquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrima illa, & maxime naturali carent amicitia, per se, & propter se expetenda: nec sibi ipsi exemplo sunt, hæc vis amicitia qualis, & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipso mercedem exigat charitatis suæ, sed quod per se sibi quisq. charus est: quod nisi idē in amicitiam transferatur, verus amicus nūquam reperietur. Est enim is Amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quod si hæc apparent in bestiis, volucribus, agrestibus, natantibus, cicuribus, feris, primum se ut ipsi diligant (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant, atque appetant ad quas se applicent, eiusdem generis animantes: idq. faciunt cum desiderio, & cū quadam similitudine amoris humani: quātō id magis in homine sit natura? qui & se ipse diligit, & alterum acquirit, cuius animum ita cum suo commisceat, ut efficiat penē vnum ex duobus? Sed plerique peruerse, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quæq. ipsi non tribuunt amicis, hæc ab his desiderant. Par est autem, primum ipsum esse virum bonum, tum alterum similem sui querere. In talibus

Quid sit amicus.

38.

Amicus vir bonus esse debet.

Nunquā nisi
honestū, 39.
& rectum pe-
tendum est.
Non debet
verecundia
ab amicitia
abesse.

ea, quam iam dudum tractabamus, stabilitas ami-
citiae confirmari potest, cum homines benevolentia
coniuncti, primum cupiditatibus ijs, quibus cate-
ri seruiunt, imperabunt: deinde a quietate, iustitiāq;
gaudebunt, omniaq; alter pro altero suscipiet: neq;
quisquam unquam nisi honestum, & rectum alter
ab altero postulabit: neque solum colent se inter se
ac diligunt, sed etiam verebuntur. Nam maximū
ornamentum amicitiae tollit, qui ex ea tollit ve-
recundiam. Itaque in ijs perniciosus est error, qui
existimant libidinum, peccatorumq; omnium pa-
tere in amicitia licentiam. Virtutum enim amici-
cia adiutrix à natura data est, non vitiorum co-
mes: ut quoniam solitaria non posset virtus ad ea,
quae summa sunt, peruenire, coniuncta, & sociata
cum altera perueniret. quae si quos inter societas
aut est, aut fuit, aut futura est, eorū est habendus
ad summum naturae bonum optimus beatissimusq;
comitatus. Haec est, inquam, societas, in qua om-
nia insunt, quae putant homines expetenda: hone-
stas, gloria, tranquillitas animi, atque iucunditas:
ut cum haec adsint, beata vita sit, & sine his esse nō
possit. Quod cum optimum, maximūque sit, si id
volumus adipisci, virtuti opera dāda est: sine qua
neque amicitiam, neque ullam rem expetendam
consequi possumus. Ea verò neglecta, qui se ami-
cos habere arbitrantur, tum se denique errasse sen-
tiunt, cum eos grauis aliquis casus experiri cogit.
Quocirca (dicendum est enim saepius) cum iudica-

meris

neris, diligere oportet: non cum dilexeris, iudicare. Apophthe-
 Sed cum multis in rebus negligentia plectimur: gma.
 tum maxime in amicis & deligendis, & colendis. Iudicandum
 est prius,
 Præposteris enim utimur consilijs, et acta agimus, quam diliga-
 mus.
 qua vetamur veteri proverbio. Nam implicati Actum agere.
 ultro, & citro, vel vsu diuturno, vel etiam offi-
 cijs, repente in medio cursu amicitias, exorta ali-
 qua offensione, dirumpimus. Quo etiam magis vi-
 tuperanda est rei tam maxime necessaria tanta
 incuria. Vna est enim amicitia in rebus humanis,
 de cuius utilitate omnes vno ore consentiunt;
 quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, &
 venditatio quædam, atque ostentatio esse dicitur.
 Multi diuitias despiciunt, quos paruo contentos
 tenuis victus, cultusq; delectat: honores verò, quo-
 rum cupiditate quidam inflammantur, quam mul-
 ti ita contemnunt, ut nihil inanius esse, nihil le-
 uius existiment. Item cætera quæ quibusdam ad-
 mirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo
 putent. De amicitia omnes ad vnum idem sen-
 tiunt, & hi, qui ad Remp. se contulerunt: & ij, qui
 rerum cognitione, doctrinaq; delectantur: & ij, qui
 suum negotium gerunt otiose: postremo ij, qui se
 totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vi-
 tam esse nullam sentiunt, si modo velint aliqua ex
 parte liberaliter viuere. Serpit enim nescio quo-
 modo per omnium vitam amicitia, nec ullam æ-
 tatis degendæ rationem patitur esse expertem sui.
 Quin etiam si quis asperitate ea est, & immanita-
 te

te natura, ut congressus, et societatem hominum
Timon. fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timo-
 nem nescio quem accepimus: amen is pati non pos-
 sit, ut non acquirat aliquem, apud quem euomat
 virus acerbitalis suae. Atque hoc maxime iudicare-
 tur si quid tale posset contingere, ut aliquis nos
 Deus ex hac hominum frequentia tolleretur, et in
 solitudinem uspiam collocaret, atque ibi suppedi-
 tans omnium rerum, quas natura desiderat, abun-
 dantiam, et copiam, hominis omnino aspiciendi
 potestatem eriperet: quis non esset ferreus, qui eam
 vitam ferre posset? cuique non auferret fructum
 voluptatum omnium solitudo? Verum igitur il-
 lud est, quod à Tarentino Archita (ut opinor) dici
 solitum, nostros senes commemorare audiui, ab al-
 ijs senibus auditum: Si quis caelum ascendisset,
 naturamque mundi et pulchritudinem siderum per-
 spexisset, insuauem illam admirationem ei fore:
 quae iucundissima fuisset, si aliquem cui narraret
 habuisset. Sic natura solitarium nihil amat, sem-
 perque ad aliquid tanquam adminiculum armiti-
 tar: quod in amicissimo quoque dulcissimum est. Sed
 cum tot signis eadem natura declaret quid velit,
 ac quaerat, quid desideret: obsurdescimus tamē ne-
 scio quomodo, nec ea quae ab ea monemur, audi-
 mus. Est enim varius, et multiplex usus amici-
 tia, multaeque causae suspicionum offensionumque
 dantur: quas tum euitare, tum eleuare, tum ferre
 sapientis est. Vna illa subleuanda offensio est, ut
 utilitas

Natura nihil
 solitarium a-
 mat.

utilitas in amicitia, & fides retineatur. Nam & monendi amici saepe sunt, & obiurgandi: & hac accipienda amice, cum benevolē fuerit. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit, Obsequium amicos, veritas odium parit. Molestā veritas est, siquidem ex ea nascitur odium quod est venenum amicitiae: sed obsequium multo molestius, quod peccatis indulgens, praecipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio & diligentia est: primum, ut monitio acerbitate: deinde, obiurgatio ut contumelia careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter utimur) comitas adsit, assentatio vitiorū adiutrix procul amoveatur, quae non modò amico, sed ne libero quidem digna est. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cuius autem aures clausae veritati sunt, ut ab amico verum audire nequeat, huius salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis, multo melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur: illos verum saepe dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quod ij scilicet qui monentur, eam molestiam, quā debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent carere. Peccasse enim se non anguntur, obiurgari molestē ferunt: quod contra oportebat delicto dolere, obiurgatione gaudere. Ut igitur & mone-

An verum sit Terentianum illud, Obsequium amicos, veritas odium parit.

Fugiendum esse assentationem.

Audienda est veritas.

Nota.

re & moneri proprium est vera amicitiae, & alterum liberè facere, non asperè: alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitijs pestem esse maiorem, quam adulationem, blanditias, assentationem: quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, leuium hominum atq; fallacium, ad voluptatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cum autem omnium rerum simulatio est vitiosa (tollit enim iudicium veri, idque adulterat) tum amicitiae repugnat maxime: delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiae valere non potest. Nam cum amicitiae vis sit in eo, ut vnus quasi animus fiat ex pluribus: qui fieri poterit, si ne in vno quidem vnus animus erit, idemq; semper, sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam deuium, quam animus eius, qui ad alterius non modo sensum, ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum conuertitur? Negat quis? nego: ait? aio. Postremo imperaui egomet mihi, omnia assentari, ut ait idem Terentius: sed ille sub Gnathonis persona, quod amici genus adhibere omnino leuitatis est. Multi autem Gnathonum similes, cum sint loco, fortuna, fama, superiores, horum est assentatio molesta, cum ad vanitatem accessit autoritas. Secerni autem blandus amicus a vero & internosci tam potest, adhibita diligentia, quam omnia fucata, & simulata a synceris, atque veris. Concio, quae ex imperitissimis constat, tamen

iudicare

iudicare solet, quid intersit inter popularem, id est,
 assentatorem, & leuem ciuem, et inter constantem,
 senerum & grauem. Quibus blanditijs C. Papy-
 rius Consul nuper influēbat in aures concionis,
 cū ferret legem de Trib. pleb. resciscēdis. Dissua-
 sumus nos: Sed nihil de me, de Scipione dicam li-
 bentius. Quanta illi (Dij immortales) fuit graui-
 tas, quanta in oratione maiestas! vt facile ducem
 Pop. Rom. non comitem diceres: sed affuistis, & est
 in manibus oratio. Itaque lex popularis suffragijs
 populi repudiata est. Atq; (vt ad me redeam) me-
 ministis Q. Maximo fratre Scipionis, & L.
 Mancino Consulibus, quā popularis lex de sa-
 cerdotijs C. Licinij Crassi videbatur: cooptatio
 enim collegiorum ad populi beneficium transfe-
 batur. Atque is primum instituit in forum versi-
 bus agere cum populo. Tamen illius vendibilem
 rationem religio deorum immortalium, nobis de-
 fendentibus, facile vincebat. Atque id actum est
 Pretore me, quinquennio antē, quā Consul
 sum factus. Itaque re magis, quā autoritate
 causa illa defensa est. Quod si in scena, id est in ^{Scena.}
 concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci
 plurimum est, tamen verum valet, si modō id
 patefactum, & illustratum est: quid in amicitia
 fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? In
 qua nisi (vt dicitur) * apertum pectus videas, * apertum a-
 tuumque ostendas, nihil fidum, nihil exploratum ^{mici pectus}
 habeas: ne amare quidem aut amari possis, cū id,
 quā

Assentationē
amat, qui ipse
sibi assenta-
tur.

*voluptatem

Semper auget
assentatio.

quàm verè fiat, ignores. Quanquam ista assenta-
tio, quamvis perniciosa sit, nocere tamen nemini
potest, nisi ei, qui eam recipit, atq; ea delectatur.
Ita sit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas
maximè, qui ipse sibi assentetur, & se maximè ipse
delectet. Omnino est amās sui virtus: optime enim
se ipsa nouit, quamq; amabilis sit, intelligit. Ego
autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis
opinionē. Virtute enim ipsa non tam multū prædi-
ti esse, quàm videri volunt. Hos delectat assenta-
tio: his fictus ad eorum * voluntatem sermo cum
adhibetur, orationem illam vanā testimonium esse
tandum suarum putant. Nulla est igitur hæc ami-
cicia, cum alter verum audire non vult, alter ad
metiendum paratus est. Nec parasitorum in comæ-
dijs assentatio nobis faceta videretur, nisi essent
milites gloriosi. Magnas vero agere gratias
Thais mihi? Satis erat respondere, Magnas: in-
gentes, inquit. Semper auget assentatio id, quod h,
cuius ad voluntatem dicitur, vult esse magnū.
Quamobrem quamvis blanda ista vanitas, nū-
quam eos valeat, qui ipsi illam allecant, & inuolunt: ta-
men etiam grauiorē constantiorēq; admonendū
sunt, ut animaduertant, nec callida assentatione
capiantur. Apertè enim adulantem nemo non vi-
det, nisi qui admodum est excors. Callidus ille, &
occultus ne se insinuet, studiosè cauendum est: nec
enim facile agnoscitur, quippe qui etiam aduer-
sando sæpe assentetur: & litigare se simulat, blan-
diatur,

diatur, atque ad extremum det manus, vinciq; se
 patiat: ut is, qui illusus sit, plus vicisse videat-
 tur. Quid autem turpius, quàm illud? Quod ne ac-
 cidat, magis cauendum est, ut in Epicureo:

Hodie me ante omnes coamicos stultos senes 42.

Versaris, atque luseris lautissime.

Hæc etiam in fabulis stultissima persona est. im-
 providorum & credulorum senum. Sed nescio quo
 pacto ab amicitijs perfectorum hominum, id est,
 sapientum (de hac dico sapientia quæ videtur in
 hominem cadere posse) ad leues amicitias defluxit

oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaq;

ipsa concludamus aliquando. Virtus, inquam, C.

Fami, & tu Q. Muti, & conciliat amicitias, &

conseruat. In ea est enim conuenientia rerum, in ea

stabilitas, in ea constantia. Quæ tunc se extulit, &

ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnouitq;

in alio, ad id se admonet, vicissimq; accipit illud,

quod in altero est: ex quo eorum exardescit siue a-

mor, siue amicitia: vtrumq; enim dictum est ab a-

mando. Amare autem nihil aliud est, nisi eum

ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla

utilitate quesita. Quæ tamen ipsa efflorescit ex

amicitia, etiam si tu eam minus sequutus sis.

Hæc nos adolescentes beneuolentia senes illos, L.

Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T.

Græchum Scipionis nostri socerum dileximus.

Hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter

me, & Scipionem, L. Furium, P. Rutilium, Sp.

P

Munium.

Epilogus di-
 sputationis
 de amicitia.
 Virtus conci-
 liat amicitias,
 & conseruat.

Quid sit ama-
 re.

Mummiū. Viciſſim autem ſenes in adoleſcentium charitate acquieſcimus : vt in veſtra & in Q. Tuberoniſ equidem admodum adoleſcentiſ, & P. Rutilij Virginiſ familiaritate delector. Quādoquidem enim ita ratio comparata eſt vitæ, naturæq; noſtræ, vt alia ætas oriatur ex alia: maxime quidem optandum eſt, vt cum equalibus poſſis viuere, quibus cum tanquam è carceribus miſſus, cum iſdem ad calcem (vt dicitur) peruenire poſſis. Sed quoniam res humana fragiles, caducæq; ſunt, ſemper aliqui acquirendi ſunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. Charitate enim, beneuolentiæq; ſublata, omnis eſt è vita ſublata iucunditas. Mihi quidē Scipio, quanquam eſt ſubitò ereptus, viuit tamen ſemperq; viuet. Virtutem enim ſemper amauī illius viri, quæ extincta non eſt: nec mihi ſoli verſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui: ſed etiam poſteris erit clara, & inſignis. Nemo vnquam animo, aut ſpe maiora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam, atq; imaginē præponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipioniſ poſſit comparari. In hac mihi de Repub. fuit conſenſus, in hac rerum priuatarum cōſilium, in eadē requies plena oblectationis fuit: nūquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem ſenſerim: nihil audiui ex eo ipſe, quod nollem. Vna domus erat, idem victus, iſq; communis: neq; ſolū militia, ſed etia pere-

pegrinationes, rusticationesq; communes. Nam
 quid ego de studijs dicam cognoscendi semper ali-
 quid, atque discendi? in quibus remoti ab oculis
 populi, omne otium, tempusq; contriuius? Qua-
 rum rerum recordatio, & memoria, si vnà cum
 illo occidisset, desiderium coniunctissimi viri, atq;
 amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa
 extincta sunt, alunturq; potius, & augentur cogi-
 tatione & memoria. Et si plane illis orbatus es-
 sem, magnum tamen asferret mihi atas ipsa sola-
 tium: diutius enim iam in hoc desiderio esse non
 possum. Omnia autem breuia tolerabilia esse de-
 bent, etiam si magna sint. Hæc habui de amicitia,
 qua dicerem. Vos autem hortor, vt ita vir-
 tutem locetis (sine qua amicitia esse
 non potest) vt ea excepta, nihil
 amicitia præstabilius
 putetis.

M. T. C. LÆLIVS, SEV
 DE AMICITIA
 F I N I S.

P 2 M. T.

M. T. C I C E R O.

N I S C A T O M A I O R,

S E V, D E S E N E C T V T E,

A D T. P O M P O N I V M

Atticum.

P R A E F A T I O.

Atticus.

1.

2.

3.

TITE, si quid ego adiuto,
curamue leuassō,
Quæ nūc te coquit, & ver-
sat sub pectore fixa,
Ecquid erit pretij?
Licet enim versibus eisdem
mihi affari te Attice, qui-
bus affatur Flaminium ille vir haud magna in
re, sed fidei plenus: quanquā certō scio, non vt
Flaminium sollicitari te Attice, sic noctes, diesq.
Noūi enim moderationem animi tui, & aquita-
tem: teq. non cognomen solū Athenis deportasse,
sed humanitatem etiam & prudentiam intelligo.
Et tamen suspicor iisdem rebus te, quibus meipsum
interdum, grauius commoueri: quarum consolatio
& maior est, & in aliud tempus differenda. Nunc
autem mihi visum est de Senectute aliquid ad te
scribere: hoc enim onere (quod mihi tecum com-
mune est) aut iam vrgentis, aut certē aduentantis
5. senectutis & te, & meipsum leuari volo: etsi te
quidem

quidem id modeste, ac sapienter, sicut omnia, & ferre & laturum esse, certo scio. Sed mihi cum de Senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo vterque nostrum communiter vteretur. Mihi quidem ita iucunda huius libri cōfectio fuit, ut non modo omnes abstergerit senectutis molestias, sed effecerit mollem etiam, & iucundam senectutem. Nunquam igitur satis laudari digne poterit Philosophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & sæpe dicemus. Hunc verò librum de Senectute ad te misimus. Omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, ut Aristo Chius, ne parum esset autoritatis tanquam in fabula: sed M. Catoni seni, quo maiorem autoritatem haberet oratio. Apud quem Lælium, & Scipionem facimus admirantes, quod is tam facile senectutem ferat, ipsq; eum respondentem. Qui si eruditius videbitur disputare, quam consuevit ipse in suis libris, attribuito Græcis litteris, quarum constat eum perstudiosum fuisse

in senectute. Sed quid opus est plura?

Iam enim ipsius Catonis sermo

explicabit nostram omnem

de senectute sen-

sentiam.

Tithonus.
Aristo Chius
Personarum
dignitas ad
dit orationi
autoritatem

P 3

DIA.

310 M. T. C. CATO MAIOR,
DIALOGVS.
P. SCIPIO, C. LÆLIVS,
ET CATO, INTERLO-
CVTORES.

SCIPIO.

Æ PENVMERO mirari soleo
cum hoc C. Lælio, tum cæterarum
rerum tuam excellentem, M. Cato,
perfectamque sapientiam, tum vel
maximè, quod senectutem tuam

nunquam tibi grauem esse senserim. Quæ plerisq;
senibus sic odiosa est, vt onus se Aetna grauius di-
cant sustinere. CATO. Rem haud sanè, Scipio, et
Læli, difficilem admirari videmini. Quibus enim
nihil opis est in ipsis ad bene, beateq; viuendum, ijs
omnis grauis est ætas: qui autem omnia bona à se-
ipsis petunt, ijs nihil potest malū videri, quod na-
tura necessitas afferat. Quo in genere in primis est

Nota. 6. Senectus, quā vt adipiscātur, omnes optant: eandē
piphonema. accusant adepti: tanta est incōstantia, siultitia, atq;
peruersitas. Obrepere aiunt eam citius, quā pu-
tassent. Primum, quis coëgit falsum putare? Quā
enim citius adolescentiæ senectus, quā pueritiæ
adolescentiæ obrepi? Deinde, quā minus grauis
esset ijs senectus, si octingentesimum annum age-
rent, quā si octogesimum? Præterita enim ætas,
quāuis longa, cum effluxisset, nulla consolatiōe

per-

permulcere posset stultam senectutem. Quocirca
 si sapientiam meam admirari soletis (qua veinam
 digna esset opinione vestra, nostraq; congnomine) Cato sapiens
 in hoc sumus sapientes, quod naturam optimam dicebatur.
 ducent tanquā Deum sequimur, eiq; paremus. A
 qua non verisimile est, cum cetera partes atatis
 bene descripta sint, extremum actum, tanquam ab
 inertī poēta esse neglectum. Sed tamen necesse fuit
 esse aliquod extremum, & tanquam in arborum
 bacis, terraēque frugibus maturitate tempestiua,
 quasi vietum, & caducum: quod ferēdum est mol-
 liter sapienti. Quid enim est aliud, gigantum more
 bellare cum dijs, nisi naturae repugnare? L. A. L.
 Atqui Cato gratissimum nobis, ut etiam pro Sci-
 pione pollicear, feceris, si (quoniam volumus, &
 speramus quidem senes fieri) antē multo à te didi-
 terimus, quibus faciliē rationibus ingranescen-
 tem atatem ferre possimus. C. A. T. O. Faciam ve-
 rò Leli, praesertim si utriq; vestrum gratū (ut di-
 cis) futurum est. S. C. I. P. Volumus sanē (nisi mo-
 lestum est Cato) tanquam aliquam viam longam
 confeceris, qua nobis quoque ingrediendum sit i-
 stuc, quod peruenisti, videre quale sit. C. A. T. O.
 Faciam ut potero, Leli: saepe enim interfui que-
 relis meorum aequalium (pares autem cum pari-
 bus, veteri prouerbio, faciliē congregātur.) Quae Prouerbiū.
 C. Salinator, * quae Spu. Albinus homines Consu- * quae
 lares nostri ferē aequales, deplorare solebant: tum
 quod voluptatibus carerent, sine quibus vitam
 nullam

nullam putarent, tum quod spernerentur ab ijs, à
 quibus essent coliti soliti. Qui mihi non id videban-
 tur accusare, quod esset accusandum. Nam si id
 culpa senectutis acciderent, eadem mihi vsu eue-
 nirent, reliquisq; omnibus maioribus natu, quo-
 rum ego multorum cognoui senectutem sine que-
 rela, qui se à libidinum vinculis laxatos esse non
 moleste ferrent, nec à suis despicerentur: sed om-
 nium istiusmodi quærelarum in moribus est cul-
 pa, non in ætate. Moderati enim, et nec difficiles
 senes, nec inhumani, tolerabilem agant senectutem,
 Importunitas autem, et inhumanitas omni ætati
 molesta est. L. L. Est ut dicitis, Cato: sed fortasse
 dixerit quispiam, tibi propter opes, et copias, et di-
 gnitatem tuam, tolerabilem senectutem videri: id
 autem non posse multis contingere. C. A. T. O. Est
 istud quidem, Lali, aliquid, sed nequaquam in istis
 sunt omnia: ut Themistoclem ferunt Seriphio cui-
 dam in iurgio respondisse, cum ille dixisset, non enim
 sua, sed patriæ gloria splendorem assecutum: Nec
 hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis: nec si
 tu Atheniensis esses, clarus unquam fuisses. Quod
 eodem modo de senectute potest dici. Neque enim
 in summa inopia levis esse Senectus potest, ne sa-
 pienti quidem: nec insipienti in summa copia non
 gravis. Aptissima omnino sunt Scipio, et Lali,
 arma senectutis, artes exercitationesq; virtutum,
 quæ in omni ætate culta, cum multum, diuq; vixe-
 ris, mirificos afferunt fructus: non solum quia nū-
 quam

In moribus
 est culpa, non
 in ætate.

Themistoclis
 responsio ad
 Seriphium
 quendam.

Senectutis ar-
 ma.

quam deserunt, ne in extremo quidem tempore a-
gatis, (quanquam id maximum est) verum etiam
quia conscientia bene acta vite, multorumq; be-
nefactorum recordatio iucundissima est. Ego qui-
dem Q. Maximum eum, qui Tarentum recepit,
adolescens ita dilexi senem, ut aequalem. Erat enim
in illo viro comitate condita gravitas, nec senectus
mores mutauerat. Quanquam eum colere cæpi nō
admodum grandem natu, sed tamen iam etate pro-
uectum. Anno enim post, quam primum Consul
fuerat, ego natus sum: cumq; eo quartum Consule
adolescentulus miles profectus sum ad Capuam,
quintoque anno post Tarentum Quæstor: Dein-
de Edilis, quadriennio post factus sum Prætor:
quem magistratum gessi Consulibus Tuditano,
& Cathego. Tum quidem ille admodum senex
suasor legis Cinthiæ de donis, & muneribus fuit.
Hic & bella gerebat, ut adolescens, cum planè
grandis esset: & Annibalem iuueniliter exultan-
tem patientia sua mollebat: de quo præclare fa-
miliaris noster Ennius:

Vnus homo nobis cunctando restituit rem.

Non ponebat enim rumores ante salutem.

Ergo postq; magisq; viri nunc gloria claret.

Tarentum verò qua vigilantia, quo consilio re-
cepit? Cum quidem me audiente Salinatori, qui
amisso oppido fugerat in arcem, gloriantis, atq; ita
dicenti: Mea opera Q. Fabi Tarentum recepi-
sti. Certe, inquit ridens: nam nisi tu auxisses, nun-

Q. Fabij Max-
gesta.
12.

13. Capua A-
pulix ciuitas.

Cinthia lex.

Cunctator.
Fabius.

Fuga Salina-
toris.

quam recepissem. Nec verò in armis præstantior,
 quam in toga: qui consul iterum Sp. Caruilio collega
 quiescente, C. Flamini tribuno plebis quoad po-
 tuit, restitit, agrum Picenum, & Gallicum viri-
 tim contra Senatus auctoritatem diuidentis. Au-
 gurq; cum esset, dicere ausus est, optimis auspicijs
 ea generi, quæ pro Reip. salute fierent: quæ contra
 14. Rempublicam fierent, contra auspicia fieri. Multa
 15. in eo viro præclara cognoui: sed nihil est admi-
 rabilius, quam quomodo ille mortem M. filij tulit
 clari viri, & consularis. Est in manibus viri lau-
 datio: quam cum legimus, quem Philosophum non
 contemnimus? nec verò ille in luce modò, atq; in
 oculis ciuium magnus: sed intus, domiq; præstan-
 tior. Qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia an-
 tiquitatis? quæ scientia iuris augurandi? multa
 etiam, vt in homine Romano, litera: omnia memo-
 ria tenebat, non domestica solum, sed etiam exter-
 na bella. Cuius sermone ita tum cupide fruebar,
 quasi iam diuinarem id, quod euenit: illo extincto,
 vnde discerem, fore neminẽ. Quorsum igitur tam
 multa de Maximo? Quia profectò videtis, nefas
 esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. Nec
 tamen omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi,
 vt urbium expugnationes, vt pedestres, naualesue
 pugnas, vt bella à se gesta, triumphosq; recorden-
 tur. Est enim quiete, & purè, & eleganter acta æ-
 tatis placida, ac lenis senectus: qualem accepimus
 Platonis, qui vno & octogesimo anno scribens

PORTUUS

ΑΥΤΙΣ ΕΩ
 ΑΙΩΝΟΙΣ.

mortuus est. Qualem Isocratis, qui cum librum, qui Panathenaeus inscribitur, quarto et nonagesimo anno scripsisse dicitur, vixitque quinquennium postea: cuius magister Leonimus Gorgias, centum et septem complevit annos: neque unquam in suo studio, atque opere cessavit. Qui cum ex eo quaeretur, cur tandiu vellet esse in vita: Nihil habeo, inquit, quod incusem senectutem. Praclarum responsum, et docto homine dignum. Sua enim vitia insipientes, et suam culpam in senectutem conferunt: quod non faciebat is, cuius modo mentionem feci. Ennius:

Isocrates scripsit Panathenaeum.

(Sicut fortis equus, spatio qui saepe summo)

Vixit Olympia, nunc senio confectus quiescit)

Equi fortis, et victoris senectuti comparat suam: quem quidem probe meminisse potestis. Anno enim vndeagesimo post eius mortem, hi consules T. Flaminius, et M. Atilius facti sunt: ille autem Capione, et Philippo iterum Consulibus mortuus est (cum ego quidem V. et LX. annos natus, legem Vaconiam voce magna, et bonis lateribus suavissem) annos LXX. natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quae maxima putantur onera: Paupertatem, et Senectutem, ut eis pene delectari videretur. Etenim quantum complector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera videatur: unam, quod auocet a regibus gerendis: alteram,

Lex Vocantia.

Cur senectus misera videatur.

geram, quod corpus faciat infirmum: tertiam, quod
prius omnibus fere voluptatibus: quartam, quod
hanc procul absit à morte. Earum, si placet, cau-
sationem quantum quaeque valeat, quantumque iusta sit
vnaquaeque, videamus. A rebus gerendis senectus
abstrahit. Quibus? an ijs, quae geruntur iuuentu-
te, et viribus? Nullane igitur res seniles sunt, quae
vel infirmis corporibus, animo tamē administran-
tur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil
L. Paulus pater tuus o Scipio, socerque, filij mei viri
optimi? Et ceteri senes, Fabritij, Curij, Corunca-
ni, cum Rempublicae consilio, et auctoritate defendebant,
nihil agebant? Ad Appij Claudij senectutem ac-
cedebat etiam, ut cecus esset, tamen is cum sen-
tentia senatus inclinaret ad pacem, et foedus fa-
ciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illi,
quae verbis persecutus est Ennius:

Prima vitu-
peratio sene-
ctutis. Sene-
ctutem impe-
dimento non
esse rebus ge-
rendis.

Appius ca-
cus.

16. Quo vobis mentes, recte quae stare solebam
Antehac, dementi sese flexere ruinae
Ceteraque Grauiissime. Notum enim vobis carmen,
et tamen ipsius Appij extat oratio: atque hanc ille
17. egit septem et decem annis post alterum Consu-
18. latum, cum inter duos Consulatus anni x. inter-
fluxissent, Censorque ante consulatum superiorem
fuisset. Ex quo intelligitur Pyrrhi bello grandem
sanè fuisse: et tamen sic à patribus acceptum.
Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versati
senectutem negant: similesque sunt, ut si qui gubi-
19. natorem in nauigando agere nihil dicant, cum ali-

Quo vobis mentes, recte quae stare solebam
Antehac, dementi sese flexere ruinae
Ceteraque Grauiissime. Notum enim vobis carmen,
et tamen ipsius Appij extat oratio: atque hanc ille
egit septem et decem annis post alterum Consu-
latum, cum inter duos Consulatus anni x. inter-
fluxissent, Censorque ante consulatum superiorem
fuisset. Ex quo intelligitur Pyrrhi bello grandem
sanè fuisse: et tamen sic à patribus acceptum.
Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda versati
senectutem negant: similesque sunt, ut si qui gubi-
natores in nauigando agere nihil dicant, cum ali-

malos secundant, alij per foros cursitent, alij sentiam
 exhaustiant: ille autem clauum tenens sedeat
 in puppi quietus, non faciat ea, quae iuuenes: at
 verò multò maiora, & meliora facit. Non enim
 viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corpo-
 rum res magnae geruntur: sed consilio, & autori-
 tate, & sententia: quibus non modò non orbari, sed
 etiam augeri senectus solet: nisi fortè ego vobis
 (qui & miles, & Tribunus, & Legatus, & Con-
 sul versatus sum in vario genere bellorum) cessa-
 re nunc videor, cum bella non gero: at Senatui quae
 sunt gerenda praescribo, & quomodo Carthagini
 male iandiu cogitanti bellum inferatur, multò
 antè denuntio: de qua non antè vereri desinam,
 quam illam excisam esse cognouero. Quam palmā
 utinam immortales Dij tibi Scipio reseruent, ut
 sui reliquias persequare: cuius à morte hic tertius
 & trigesimus est annus: sed memoriam illius viri
 excipient omnes anni consequentes. Anno ante me
 Censorem mortuus est, nouem annis post meū con-
 sulationem, cum Consul iterum, me Consule creatus
 esset. Num igitur si ad centesimum annum vixis-
 set, senectutis eum suae pauciteret: nec enim extur-
 sione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus
 gladijs vteretur: sed consilio, ratione, sententia. Quae
 nisi essent in senibus, non summum consilium ma-
 iores nostri appellassent Senatum. Apud Lacedae-
 monios quidem ij, qui amplissimam magistratum
 gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur, Senes. Quod

Senatus à sta-
 nio.

γέροντες
 senes, vnde
 γεροντία,
 summum cō-
 siliū, apud
 Lacedaemo-
 nios.

si le-

- si legere, & audire voletis externa, maximas Res
 spub. per adolescentulos labefactatas, à senibus
 20. sustentatas & restitutas reperietis. Cedo quæ ve-
 stram Rempu. tantam amisistis tam citò? sic enim
 percontanti, vt est in Næuij poëta ludo, respon-
 dentur & alia, & hæc in primis:

Iambicus te-
 trameter.

Proueniebant oratores noui, stulti, adolescen-
 tuli.

Memoriam in
 senectute nō
 minui.

Temeritas est videlicet florentis ætatis, pruden-
 tia senectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi
 exerceas eam, aut etiam si sis natura tardior. The-

Themistoclis
 memoria.

21. mistocles omnium ciuium nomina perceperat: num
 igitur censetis eum, cū ætate processisset, qui A-
 ristides esset, Lysimachum salutare solitum? E-
 quidem nō modò eos noui qui sunt, sed eorum pa-
 tres etiam, & auos. Nec sepulchra legens vereor
 22. (quod aiunt) ne perdam memoriam: his enim ipsis
 legendis redeo in memoriam mortuorum. Nec ve-
 23. rò quēquam senum audiri oblitum, quo loco the-
 saurum obruisset: omnia, quæ curat, meminertum,
 vadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi debeant.
 Quid Iurisconsulti? quid Pontifices? quid Augu-
 res? quid Philosophi senes? quàm multa memne-
 runt? Manent ingenia senibus, modò permaneat
 studium, & industria. Nec ea solum in claris, &
 24. honoratis viris, sed in vita etiam priuata, et quie-
 ta. Sophocles ad summam senectutem tragedias
 fecit: qui propter studium cū rem familiarem
 negligere videretur, à filijs in iudicium vocatus
 est:

Sophocles.

est: ut quemadmodum nostro more, malè rem ge-
rentibus patribus, bonis interdici solet: sic illum,
quasi desipientem, à familiari remouerant iudi-
ces. Tum senex dicitur eam fabulam, quam in ma-
nibus habebat, et proximè scripserat, Oedipum Co-
loneum recitasse iudicibus, quasissèque num illud
carmen desipientis videretur. Quo recitatio, sen-
tentijs iudicium est liberatus. Num igitur hunc,
num Hesiodum, num Simonidem, num Stesicho-
rum, num quos antè dixi, Isocratem, Gorgiam, nū
Homerum, num Philosophorum principes, Py-
thagoram, Democritum, num Platonem, num So-
cratem, num postea Zenonem, Cleanthem, aut eū,
quem vos etiā Romæ vidistis, Diogenem Stoi-
cum coëgit in suis studijs obmutescere senectus?
An non in omnibus ijs studiorum agitatio vitæ
equalis fuit? Age ut ista diuina studia omitta-
mus, possum nominare ex agro Sabino rusticos vi-
ciosos, & familiares meos, quibus absentibus nun-
quàm ferè vlla in agro maiora opera fiunt, non se-
rendis, non percipiendis fructibus, non condendis.
Quanquàm in illis hoc minus mirū. nemo enim est
tam senex, qui se annum non putet posse viuere, sed
ijdem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omni-
no pertinere. Serunt arbores, quæ alteri seculo
prosumt, ut ait Statius noster in Synephebis. Nec
verò dubitet agricola, quamuis senex, quaren-
ti cui serat, respondere Dijs immortalibus, qui
me non accipere tantummodò hæc à maioribus
voluerunt,

Senectutem
non esse re-
motam à re-
bus geren-
dis.

Statij duo
fuerunt.

Staius Cæci-
lius.

voluerunt, sed etiam posteris prodere. *M*elius
25. Cæcilius de sene alteri seculo prospiciente, quam
illud:

*A*d epul senectus si nihil quicquam aliud viij
Apportet secū, cum aduenerit, vnū id est satis,
Quod diu viuendo, multa, quæ nō vult, videt.
Et multa fortasse quæ vult. Atque in ea quidem,
quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit.

26. Illud verò idem Cæcilius vitiosius:

Tum etiam in senectū hoc deputo miserrimum,
Sentire ea atate esse odiosum se alteri.

Iucundum potius, quam odiosum. Vt enim ado-
lescentibus bona indole præditis, sapientes senes
delectantur, leuiorq; sit eorum senectus, qui à iu-
uentute coluntur, & diliguntur: sic adolescentes
senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum
studia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis,
quàm vos mihi esse iucundos. Sed videtis, vt se-
nectus non modò languida, atq; iners nō sit, verum
etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & mo-
liens, tale scilicet, quale cuiusq; studium in supe-
riore vita fuit. Quid? quod etiam addiscunt ali-
quid: vt Solonem in versibus gloriantem vidi-
mus, qui se quotidie aliquid addiscentem senem
fieri dicit: vt ego feci, qui Græcas literas senex di-
dici. Quas quidem sic auide arripui, quasi diu-
turnam sitim explere cupiens, vt ea ipsa mihi nota
essent, quibus me nunc exemplis vti videtis. Quod
cum fecisse Socratem in sedibus audirem, velle
equidem

Solonis ver-
sus.

ἡγεῖσθαι δ'
αἰεὶ πολλὰ
διδασκόν-
μεν.

Cato senex
Græcas lite-
ras didicit,
quas puer cō-
tempserat.

equidem & illud (discebant enim fidibus antiqui)
sed in literis certè elaboravi.

NEc nunc quidem vires desiderio adolescentis
(is enim locus erat alter de vitijs senectutis)
non plus, quàm adolescens etiam vires tauri, aut
elephantis desiderabam. Quod enim homini natu-
raliter insitum est, eo vii decet: & quicquid agas,
agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse con-
temptior, quàm Milonis Crotoniata? qui cùm iam
senex esset, athletasque se in curriculo exercentes
videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacry-
mansque dixisse, At hi quidem iam mortui sunt.
Non verò tam isti, quàm tu ipse nugator: neque
enim ex te vnquã es nobilitatus, sed ex lateribus,
& lacertis tuis. Nihil Sextus Æmilius tale, nihil
multis annis antè T. Cornelianus, nihil modò. P.
Crassus: à quibus iura ciuibus præscribebantur,
quorum vsque ad extremum spiritum prouecta est
prudentia. Orator metuo ne languescat senectute:
est enim munus eius non ingenij solùm, sed laterũ
etiam, & viriam. Omniuo canorum illud in voce
splendescit, etiã nescio quo pacto in senectute: quod
equidem non amisi adhuc, & tamen videtis an-
nos meos: sed tamen decorus est sermo senis, quie-
tus, & remissus: facitq; persæpe ipsa sibi audientiã
diserti senis compta oratio, & mitis. Quod si exe-
qui nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, &
Lælio. Quid enim est iucundius senectute slipata
studijs iuuentutis? Annè eas quidem vires sene-

Secunda vi-
tuperatio se-
nectutis. Se-
nectutem hò
miseram noi
esse, quòd
corpus infir-
mum reddat
Milonis que-
rimonia.

Senectutem
non officere
oratori.

fluti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officij munus instruat? Quo quidem opere, quid esse potest praeclarius? Mihi vero C. & P. Scipiones, & aui tui duo L. Aemilius, & P. Africanus comitatu nobilium iuuenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint: etsi ista ipsa defectio viriū adolescentiae vitis efficitur saepius, quam senectutis. Libidinosa etenim, & intemperans adolescentia effæctum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutē suam imbecilliores factā, quam adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, qui cum quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset (viginti & duos annos ei sacerdotio praefuit) ita bonis viribus esse in extremo tempore aetatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est de me ipso dicere mihi, quanquam est id quidem senile, atque nostrae conceditur. Videtisne, ut apud Homerum saepissime Nestor de virtutibus suis praedicet? Terciam enim iam aetatem hominum vixerat, nec erat ei verendum, ne vera de se praedicans nimis videretur aut insolens, aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio, quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus: & tamen ille dux Graeciae nunquam

Cyri senilis
fortitudo.

Seipsum lau-
dare senex
qui potest.

Nestoris
senectus, &
eloquentia.
Iliad. primo,

τὸς ἔσπερος

γλῶσσης

μέλιτος

γλυκίως 28.

εἴερ ἀνδρῶν.

quam optat vt *Aiacis* similes decem habeat, at vt *Nestoris* quandoque. Quod si acciderit, non dubitat, quin breui *Troia* sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annū ago & octogesimum, equidem posse vellem idem gloriari quod *Cyrus*: sed tamen hoc quo dicere, non me quidem his esse viribus, quibus aut miles *Punico* bello, aut *Quæstor* in eodem bello, aut *Consul* in *Hispania* fuerim, aut quadriennio post, cum *Tribunus* militaris depugnauit apud *Thermopylas* *M. Attilio Glabrione* consule: sed tamen, vt vos videtis, non planè me eneruauit, non afflixit senectus, non *Curia* vires meas desiderat, non *Rostra*, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim vnquam sum assensus illi veteri, laudatoq; prouerbio, quod monet, *Maturè* fieri senem, si diu velis esse senex. Ego verò me minus diu senem esse malle, quàm esse senem antè, quàm essem. Itaq; nemo adhuc cōuenire me valuit, quin fuerim occupatus. At minus habeo virium, quàm vestrū vteruis. Nec vos quidem *T. Pontij* centurionis vires habetis. Num idcirco ille est præstantior vobis? Moderatio modò virium adsit, & tantum, quantum quisque potest, nitatur: nā ille non magno desiderio tenebitur virium. *Olympie* per stadium ingressum esse *Milo* dicitur, cum humeris sustineret bouem: vtrum igitur has corporis, an *Pythagoræ* tibi malis vires ingenij dari? Deniq; isto bono vtare dum adsit, cum absit, ne requiras: nisi forte adolescentes puo-

Decem *Nestoris* similes optat.

Aganemnon, secūdo *Iliad.* his quidem versibus.

αἱ γὰρ θεῶ-
τε πᾶτες καὶ
ἀθηναῖν, καὶ
ἄπολλορ.

τοῖστοι δέ-
κα μὲν συμ-

φράδμονες
εἶεν ἀχαιῶν,

τῶν κατὰ χ'
ἡμύσειε πό-

λις πριάμοις
ἄναισθε,

χερσὶν ὑφ'
29. ἡμετέρη-

σιν ἄλδσά
τε περιθρομέ-
τε.

T. Pontij
robur.
Milo.

Maturitas senectutis.

Masiniſſa rex Mauritaniz.

ritiam, paululum ætate progreſſi adoleſcentiam debeant requirere. Curſus eſt certus ætatis, & via vna naturæ, eaq; ſimplex: ſuaq; cuiq; parti ætatis tempeſtiuas eſt data. Vt enim infirmitas puerorū eſt, & ferocitas iuuenum, & grauitas iam conſtantis ætatis: ſic ſenectutis maturitas naturale quiddam habet, quod ſuo tempore percipi debeat. Arbitror te audire Scipio, hoſpes tuus Maſiniſſa quæ faciat hodie nonaginta annos natus: cū ingreſſus iter pedibus ſit, in equum omnino non aſcendere: cū equo, ex equo non deſcendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, vt capite operto ſit: ſummam in eo eſſe corporis ſiccitatem: itaq; exequi omnia regis officia, & munera. Poſteſt igitur Exercitatio, & Temperantia etiam in ſenectute conſeruare aliquid priſtini roboris. Non ſunt in ſenectute vires. Ne poſtulantur quidem vires à ſenectute. Ergo & legibus & inſtitutis vacat ætas noſtra muneribus iſ, quæ non poſſunt ſine viribus ſuſtineri. Itaque non modò quod non poſſumus, ſed ne quantum poſſumus quidem cogimur.

30. At ita multi ſunt imbecilles ſenes, vt nullum officij, aut omnino vitæ munus exequi poſſint. At id quidem non proprium ſenectutis eſt vitium, ſed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillis P. Africani filius iſ, qui te adoptauit? quàm tenuis, aut nulla potius valetudine? Quòd niſi ita fuiſſet, alterum ille extitiſſet lumen ciuitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina vberior acceſſerat.

acceſſerat. Quid mirum igitur in ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando, cum ne id quidem adoleſcentes eſſe fugere poſſint? Reſiſtendum Lali, & Scipio, ſenectuti eſt, & eius vitia diligentia * compenſanda ſunt. Pugnandum tanquam contra morbum eſt, ſic contra ſenectutem. Habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis. Tantum cibi, & potionis adhibendum, ut reſciantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori ſoli ſubueniendū eſt, ſed etiam menti, atq; animo multo magis: namque hæc quoq; , niſi tanquam lumini oleum inſiſſiles, extinguntur ſenectute. et corpora quidem deſatigatione, & exercitatione ingraueſcunt: animi autem ſe exercendo leuantur. Nam quos ait Cæcilius comicus ſultos ſenes, hos ſignificat credulos, obliuiſoſos, diſſolutos: quæ vitia ſunt non ſenectutis, ſed inertis, ignaue, ſomniculoſæ ſenectutis. Ut petulantia, ut libido magis eſt adoleſcentum, quàm ſenum, nec tamen omnium adoleſcentum, ſed non proborum: ſic iſta ſenilis ſtultitia (quæ deliratio appellari ſolet) ſenum leuium eſt, non omnium. Quatuor robuſtos filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & ſenex, & cæcus. Intentum enim animū tanquam arcum habebat, nec langueſcens ſuccumberebat ſenectuti. Tenebat non modò auctoritatem, ſed etiam imperium in ſuos: metuebant eum ſerui, verebantur liberi, charum omnes habebant: vige-
bat in ea domo patrius mos, et diſciplina. Ita enim

* corrigenda
Documenta
ad reſiſtendū
ſenectuti.

31.
Corpus exer-
citatione in-
graueſcit, ani-
mus leuatur.

Deliratio.

Appius cæ-
cus.

Originum li-
bri à Catone
scripti.

Pythagoreo-
rum mos.

senectus honesta est, si se ipsa defendit, si ius suum retinet, si nemini mancipata est, si vsq; ad extremū spiritum dominatur in suos. Vt enim adolescentem, in quo senile aliquid, sic senem, in quo adolescentis est aliquid, laudamus: quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium quasquēq; defendi, nunc quā maxime conficio orationes. Ius augurum, pontificum, cuius tracto: multum etiam Græcis literis vtor: Pythagoreorumq; more, exercenda memoriæ gratia, quid quoq; die dixerim, audiuerim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis. In his desudans, atq; elaborans, corporis vires non magnopere desidero. Adsum amicis, venio in Senatum frequens, vltroque affero res multum & diu cogitās, easq; tueor animi, non corporis viribus. Quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ iam agere non possem: sed vt possum, facit acta vita. Semper enim in his studiis, laboribusq; viuenti non intelligitur, quando obrepat senectus. Ita sensum sine sensu ætas senescit: nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

Tertia vituperatio senectutis, Senectutem miseram non esse, quod priuet voluptatibus.

Sequitur tertia vituperatio senectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis! siquidem id aufert nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes,

adolescentes, veterem orationem Archite Tarentini, magni in primis, & præclari viri: quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quam corporis voluptatem hominibus dicebat à Natura datam: cuius voluptatis avidæ libidines temere, & effrænate ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditioes, hinc Rerumpub. emersiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci dicebat: nullum denique scelus, nullum magnum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: supra verò, adulteria, & omne tale flagitium nullis alijs illicebis excitari, nisi voluptate. Cumque homini siue natura, siue quis Deus nihil Mente præstabilius dedisset, huic diuino muneri, ac dono nihil tam esse inimicum, quam Voluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere. Quod quò magis intelligi posset, fingere animo aliquem iubebar, tanta incitatum voluptate corporis. quanta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tandin dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil tam detestabile, tamque pestiferum, quam voluptatem. Siquidem ea cum maior esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pötio Samnite, patre eius, à quo in Caudino prælio P. Posthumius, & T.

Oratio Archite contra voluptatem.

Menti voluptas inimica.

Plato quo tē-
pore Tarentū
venecit.

Veturius Consules superati sunt, locutum Architam Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi Rom. permanserat, se à maioribus natu accepisse dicebat: cū quidem ei sermōni interfuisset Plato Atheniensis, quem Tarentum venisse L. Emilio, Appio Claudio Consulibus reperio. Quorsum hæc? ut intelligatis, si voluptatem aspernari ratione, & sapientia non possumus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ effecerit, ut nō liberet, quod nō oporteret. Impedit enim consilium voluptas rationi inimica, ac mentis (ut ita dicam) perstringit oculos, nec habet vllum cum virtute commercium. Inuitus quidem feci, ut fortissimi viri T. Flaminij fratrem L. Flaminium ē Senatu eijcerem septem annis post, quā Consul fuisset, sed notandum libidinem putavi. Ille enim cū esset Consul in Gallia, exhortatus est in conuiuiō à scorto, ut securi feriret alium quem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Hic Tito fratre suo Censore (qui proximus ante me fuerat) elapsus est: mihi verò, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitiosa, & tam perditā libido, quæ cum probro priuato coniungeret Imperij dedecus. Sæpe à maioribus natu audiri, qui se porro pueros à senibus auduisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quod quum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessalo Cynea, Athenis quendam esse, qui se sapientem profiteretur, eumq. dicere, Omnia quæ facere-

33.
Detestabile
scelus à L. Fla-
minio factum
ob voluptatē

34.

Fabricius.
Pyrrhus.
Epicurus phi-
losophus.

faceremus, ad voluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium, & Titum Coruncanum optare solitos, ut id Sānitibus, ipsiq; Pyrrho persuaderetur, quò facilius vinci possent, cum se voluptatibus deditissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquēnio ante eum Consulem se pro Repub. quarto consulatu deuouerat. Norat eundem Fabricius, norat Coruncanus: qui tum ex sua vita, tum ex eius quem dico, P. Decij factò iudicabant esse profectò aliquid natura pulchrum, atq; præclarum, quod sua sponte peteretur, quodq; spre- ta, & contempta voluptate optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia non modò vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quòd ea voluptates nullas magnopere desiderat. caret epulis, extructisq; mensis, & frequentibus poculis: caret ergo vinolentia, cruditate, & insomnijs. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam eius blanditijs non facile obstitimus. (Diuius enim Plato escam molorum voluptatem appellat, quòd ea videlicet homines capiantur, ut hamo pisces) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conuiuijs tamen potest delectari. C. Duillum M. filium, qui Pœnos primus classe deuicerat, redeuntem à cœna senem sepe videbam puer: delectabatur crebro funali, & tibicine, quæ sibi nullo exemplo priuatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum iam

P. Decius se pro Rep. deuouit.

Voluptas maiorum esca.

Δέλεα τῶν κακῶν ἡ καλῶν.

C. Duillus primus Pœnos classe deuicit.

^{35.} cereo funali,

Sodalitates.
Idæa sacra.

Quare dica-
tur conuiuiū.

36.

Συμπόσιον,
σύνδαιπνον.

Seniell
Σ

Συμπόσιον
χαι.

75.

Xenophontis
symposium.

* vicissim in

hyeme, aut

Sol.

revertor. Primum habui semper sodales. Sodalitates autem me Quæstore constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus omnium modicè, sed erat tamen quidam feruor ætatis, qua progrediente, omnia fiunt etiam in dies maiora. Neq. enim ipsorum cōuiuio- rum delectationem corporis voluptatibus magis, quàm cœtæ amicorum, & sermonibus metiebar. Bene enim maiores nostri accubationem epularem amicorum, quia vitæ coniunctionem haberet, Conuiuium nominarunt melius, quàm Græci: qui hoc idem tum Comportionem, tum Conconationem vocant: ut quod in eo genere minimum est, id maximè probare videantur. Ego verò propter sermonis delectationem tempestiuus conuiuijs delector, nec cum aequalibus solum, qui pauci admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atq. vobiscum: habeoq. senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis auaritia auxit, portionis, & cibi susculit. Quod si quem etiam ista delectant (ne omnino bellum indixisse videar voluptati, cuius est etiam fortasse quidam naturalis modus) non intelligo, ne in istis quidem voluptatibus ipsis, carere sensu senectutem. Me verò & magisteria delectant à maioribus instituta: & is sermo, qui more maiorum à summo adhibetur magistro in poculo, & pocula, sicut in symposio Xenophontis minuta, atq. rorantia: & refrigeratio æstate, & * vicissim aut Sol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiā per se

persequi soleo, conuiuiumq; vicinorum quotidie
 compleo: quod ad multam noctem quam maxime
 possumus, vario sermone producimus. At non est
 voluptatum tanta quasi titillatio in senibus. Cre-
 do, sed ne desideratio quidem. Nihil autem mole-
 stum quod non desideres. Bene Sophocles, cum ex
 eo quidam iam confecta atate quæreretur, uteretur
 ne rebus Venereis: Dij meliora, inquit: libenter ve-
 rò istinc, tanquam à domino agresti, ac furioso
 profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum &
 molestum est fortasse carere: satiatis verò, & ex-
 pletis iucundius est carere. quam frui. Quanquam
 non caret is, qui non desiderat. Ergo non desidera-
 re dico esse iucundius, quam frui. Quod si istis ipsis
 voluptatibus bona etas fruitur, libentius primum
 paruulis fruitur rebus, ut diximus: deinde ijs, qui-
 bus senectus, etiam si non abunde potitur, non om-
 nino caret. Vt Turpione Ambiuio magis delecta-
 tur, qui in prima cauea spectat, delectatur tamen
 etiam qui in vltima: sic adolescentia, voluptates
 propè intuens magis fortasse latatur: sed delecta-
 tur etiam senectus procul eas spectans tantum,
 quantum sat est. At illa quanti sunt, animum tan-
 quam emeritis stipēdijs libidinis, ambitionis, con-
 tentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium,
 secum esse, secumq; (ut dicitur) viuere? Si verò
 habet aliquod tanquam pabulum studij, atque do-
 ctrinae, nihil est otiosa senectute iucundius. Mori
 videbamus in studio dimetiondi penè coeli, atque
 terræ

Pulchra So-
 phoclis re-
 sponso.

Cauea,
 Deogeni-
 qlop.

Emerita sti-
 pendia.

38.
 Prouerbiū.
 Senectutis
 voluptas.

39.
 Senes studio-
 si.
 Gallus astro-
 logus:

Nox

Luius An-
dronicus.40. docuisset le-
git Gaza.Suada me-
dulla M. Ce-
thegus di-
ctusSolonis di-
ctum.42. ὑπεράσκησεν
αὐτὸν πολλὰ
ἀπολαύσας
μὲν.Agricultura
laus.

terra C. Gallum familiarem patris tui Scipio.
 Quoties illum lux noctu aliquid describere ingres-
 sum, quoties ~~noct~~ oppressit cum cœpisset manere?
 Quàm delectabatur, cum defectiones Solis, & Lu-
 nae multò nobis antè prædiceret! Quid in leuio-
 ribus studijs, sed tamen acutis? Quàm gaudebat
 bello suo Punico Nauius! quàm Truculento
 Plautus! quàm Pseudulo! Vidi etiam senem Li-
 uium, qui cùm septem annos antè quàm ego natus
 sum, fabulam * edidisset, Cethego, Tuditanoque
 Consulibus, vsque ad adolescentiam meam proces-
 sit ætate. Quid de P. Licinij Crassi & pontificij,
 & ciuilis iuris studio loquar? aut de huius P.
 Scipionis, qui his paucis diebus pōtifex maximus
 factus est? Atqui eos omnes quos commemorauimus,
 his studijs flagrantibus senes vidimus. M. verò Ce-
 thegum, quem rectè Suada medullam dixit En-
 ninus, quanto studio exerceri in dicendo videba-
 mus etiam senem? Quæ sunt igitur epularum, aut
 ludorum, aut scortorum voluptates cum his vo-
 luptatibus comparandæ? Atq; hæc quidem studia
 sunt doctrinae, quæ quidem prudentibus, & bene
 institutis pariter cum ætate crescunt: vt honestum
 illud Solonis sit, quod ait versiculo quodā (vt antè
 dixi) senescere se multa in dies addiscentem: quæ
 voluptate animi nulla certè potest esse maior. Ve-
 nio nunc ad voluptates agriculturalium, quibus ego
 incredibiliter delector: quæ nec vlla impediuntur
 senectute, & nihil ad sapientis vitam proximè vi-
 dentur

dentur accedere. Habent enim rationem cum ter-
 ra, quæ nunquam recusat imperium, nec vnquam
 sine vsura reddit quod accepit, sed aliàs minore,
 plerumq; maiore cum scenore. Quanquàm me qui-
 dem non fructus modo, sed etiam ipsius terræ vis,
 ac natura delectat: quæ cum gremio mollito, ac su-
 bacto semen sparsum accepit, primum id occatum Occatio
 rohibet, ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata holdf m.
 est: deinde tepesfactum vapore, & complexu suo
 diffundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatē;
 quæ iuxta fibris stirpium sensum adolescit, culmoq;
 erecta geniculato, vaginis iam quasi pubescēs in-
 cluditur. E quibus cū emergerit, fundit frugem
 spicæ ordine structam, & contra auium minorum
 morsum munitur vallo aristarum. Quid ego vi-
 tium satus, ortus incrementa commemorem? Sa-
 tiari delectatione non possum, vt meæ senectutis
 requiem oblectamentumq; noscatis. Omitto enim
 vim ipsam omnium quæ generantur è terra, quæ
 ex fici tantulo grano, aut ex acino ^{racina of or a or} vinaceo, aut ex
 ceterarum frugum, aut stirpium minutissimis se-
 minibus tantos truncos, ramosa, procreet: malleoli,
 plantæ, sarmēta, vites, traduces, propagmēs, nonne
 ea efficiunt, vt quemuis non sine admiratione de-
 lectent? Vitis quæ natura caduca est, & nisi fulta
 sit, ad terram fertur: eadem, vt se erigat, clauiculis
 suis, quasi manibus, quicquid est nacta complecti-
 tur: quam serpentem multiplici lapsu, & erratico,
 ferro amputans coercet ars agricolarum, ne syl-
 uescat

it part out
 fuit
 and if it is
 fuit
 fuit
 fuit

*Requiem
 legit Priscia
 nus, lib. 6.
 Acinum.
 Malleoli.
 Propago.

Clauiculi

42. uestcat sarmentis, & in omnes parteis nimia fundatur. Itaq; ineunte Vere in ijs, quæ relictæ sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum ea, quæ
 Gemma. *Gemma* dicitur, à qua oriens vna sese ostendit, quæ & succo terræ, & calore Solis augescens primò est peracerba gustu, deinde maturata dulcescit, vestitaq; pampinis nec modico tepore caret, & nimios Solis * defendit ardores. Qua quid potest esse tum fructu latius, tum aspectu pulchrius? cuius quidem non vtilitas me solum (vt antè dixi) sed etiam cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum coniunctio, religatio, propagatio vitium, sarmentorumq; ea, quam dixi, aliorum amputatio, & aliorum immissio. Quid ego irrigationes? quid agri fossiones, repastinationesq; proferam, quibus fit multò terra fecundior? Quid de vtilitate loquar stercoreandi? dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, cum de cultura agri scriberet. At Homerus, qui multis, vt mihi videtur, antè seculis fuit, Laërtem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & stercoreantem facit. Nec verò segetibus solum & pratis, & vineis, & arbusculis res rustica late sunt, sed pomarijs etiam & hortis, tum pecudum pastu, & apum examinibus, tum florum omnium varietate. Nec consitiones modò delectant; sed etiam insitiones: quibus nihil inuenit agricola solertius. Possum persequi multa oblectamenta
 rerum

Gemma.

* defugit legit Gaza.

Repastinatio.

Stercoratio.
 Cato de re Rustica.

Homerus ante Hesiodum.

rerū rusticarum, sed ea ipsa quæ dixi, sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem, nam & studio rerum rusticarum prouectus sum, & senectus est natura loquacior, ne ab omnibus eam vitij videar vendicare. Ergo in hac vita M. Curius cū de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, consumpsit extremum tempus ætatis: cuius quidem villam ego contemplan (abest enim non longè à me) admirari satis non possum vel ipsius hominis continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cū attulissent, repudiati ab eo sunt. Non enim aurum habere præclarum sibi videri dixit: sed eis qui haberent aurum, imperare. Poterātne tantus animus non iucundam efficere senectutem? Sed venio ad agricolas, ne à meipso recedam. In agris erant tū senatores, id est, senes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum est eum Dictatorem esse factum: cuius Dictatoris iussu magister equitum C. Seruilius Hala Sp. Melium regnum appetentem, & occupare volentem interemit. A villa in Senatum accersebantur Curius, & ceteri senes: ex quo qui eos accersebant, Viatores nominati sunt. Num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se *agricolatione oblectabāt? Mea quidem sententia haud scio, hac an vlla vita beator esse possit, neq. solum officio, quòd hominum generi vniuerso cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione quam dixi, & saturitate,

Senectus natura loquacior.

M. Curius in agricultura vitam consumpsit.

Curio auri repudiavit à Samnitibus oblatum.

Senatores, senes.

A villa in Senatum accersebantur senes.

Viatores unde.

* No. Marcellus legit, agriculturæ, duabus dictionibus: an vitio scriptoris, nescio.

copiaq.

copiaq; omnium rerum, quæ ad victum hominum, et cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam iam cum voluptate redeamus. Semper enim boni, assiduūq; domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, et penuaria est, villaq; tota locuples est: abundat porco, hædo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. Iam hor-

Succidia. tum ipsi agricolæ Succidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc etiam supervacanei operis aucupium, atq; venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborū ordinibus, aut vinearum, olivetorumque specie dicam? Breui expediam. Agro bene culto nil potest esse, nec vsu vberius, nec specie ornatius: ad quem fruendum non modò non retardat, verum etiam inuitat, atq; allecat senectus.

Ager bene cultus.

Apricari. Vbi enim potest illa ætas, aut melius, aut æqualescerc vel apricatione, vel igni? vel vicissim umbris, æquæ refrigerari salubrius? habeant igitur alij sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clauam, et pilā, sibi natationes, et cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant, et tesseras:

Tali.
Tesseræ.

Xenophontis Oeconomus.

id ipsum tamen vt libebit: quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophōtis libri sunt, quos legite, quæso, studiosi, vt facitis. Quam copiose ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur. Atqui vt intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam studium agricolendi: Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo,

bulo, Cyrum minorem regem Persarum præstan- Cyrus.
 tem ingenio, atque Imperij gloria, cum Lyfander Lyfander.
 Lacedæmonius vir summa virtutis venisset ad
 eum Sardis, eiq; dona à socijs attulisset, & cæteris
 in rebus comem erga Lyfandrum; atq; humanum
 fuisse, & ei quendam conseptum agrum diligenter
 consitum ostendisse. Cum autem admiraretur Ly-
 fander & proceritates arborum, & directos in
 quincuncem ordines, & humum subactam, atque
 puram, & suavitatem odorum, qui efflarentur è
 floribus, tum eum dixisse: mirari se non modo dili-
 gentiam, sed etiam solertiam eius, à qua essent illa
 dimensa, atq; descripta: & ei Cyrum respondisse,
 Atqui ego ista sum dimensus, nec sunt ordines,
 mea descriptio: multa etiam istarum arborum
 mea manu sunt sata. Tum Lyfandrum intuentem
 eius purpuram, & nitorem corporis, ornatumque
 Persicū multo auro, multisq; gemmis, dixisse: Re-
 ste vixò te Cyre beatum ferunt, quoniam virtuti
 tue fortuna coniuncta est. Hac igitur frui licet
 senibus: nec ætas impedit, quo minus & cætera-
 rum rerum, et in primis agri colendis studia teneā-
 mus vsq; ad vltimum tempus senectutis. At qui-
 dem Valerium Corvinum accepimus ad centesi-
 mum annum vitam perduxisse, cum esset exacta iā
 atate in agris, eosq; coleret: cuius inter primum &
 sextum Consulatū sex, & quadraginta anni in-
 terfuerunt. Itaq; quantum spatium ætatis maiores
 nostri ad senectutis initium esse voluerunt, tan-

Quincuncem.

Cyrus beatus
 à Lyfandro
 appellatus.
 Virtuti forti-
 na comes.

M. Valerius
 Corvinus

R tus

*concinunt
Elogium.

Γερωντος ἀντι-
ο δ' ἐν α-
σεος ἐνυνο-
χλός.

Quismodi
senectus lau-
datur.

tus illi cursus honorum fuit : atque eius extrema
etas in hoc beator, quam media, quod autoritatis
plus habebat, laboris verò minus. Apex autē sen-
ectutis est *Autoritas*. Quanta fuit in *L. Ciccilio*
Metello : quanta in *Attilio Collatino* : in quem
illud elogium vnicum plurima* consentiunt gen-
tes, *Populi primum fuisse virum*. Notum est
eius carmen incisum in sepulchro. Iure igitur gra-
uis, cuius de laudibus omnium esset fama consen-
tiens. Quem virum *P. Crassum* nuper Pontificem
maximum, quem postea *M. Lepidum* eodem sa-
cerdotio praeclatum vidimus? Quid de *Paulo*, aut
Africano loquar? aut, ut iam ante, de *Maximo*,
quorum nō in sententia solum, sed etiam in natura
sedeat autoritas. Et abest senectus, honorata prae-
sentim, tantam autoritatem, ut ex pluri sit, quam
omnes adolescentiae voluptates. Sed in omni ora-
tione memento te eam me laudare senectutem, quae
fundamentis adolescentiae constituta sit. Ex quo
id efficitur, quod ego magno quondam cum assen-
su omnium dixi : Miseram esse senectutem, quae se
oratione defenderet. Non enim, non ruga repente
autoritatem asserre possunt, sed bene sit et a su-
perior aetas fructus capitis autoritatis extremos.
Hac enim ipsa sunt honorabilia, quae videmus
lenia atq. communia, saluari, appeti, decedi, assur-
gi, deduci, reduci, consuli : quae est apud nos, et in
alijs civitatibus, ut quaeq. optime morata, ita dili-
gentissime observantur. *Lysandrum Lacedemo-*

nium (cuius modò mentionem feci) dicere aium
 solitum, Lacedaemone esse honestissimum domici-
 lium senectutis. Nusquam enim tantum tribuitur
 etati, nusquam est senectus honoratior. Quin etiã
 memoriae proditum est, quum Athenis ludis qui-
 dam in theatrum grandis natu venisset, in magno
 concessu locum ei à suis ciuibus nusquam datum:
 cum autem ad Lacedaemonios accessisset, qui cum
 legati essent, in loco certo considerant, consurrexis-
 se omnes illi dicuntur, et senem illum * festum re-
 cepisse. Quibus cum à cuncto consessu plausus esset
 multiplex datus, dixisse ex his quendam, Athe-
 nienses scire quae recta essent, sed facere velle.
 Multa in nostro collegio praeciosa sunt: sed hoc de
 quo agimus, in primis, quod ut quisq. atate ante-
 cessit, ita sententia principatum tenet. Nam enim
 solum honore antecedentibus, sed ipsi atiam, qui
 tum imperio sunt, maiores natu Augures antepo-
 nuntur. Quae sunt igitur voluptates corporis cum
 autoritatis premijs cõparanda? quibus qui splen-
 didè vti sunt, ij mihi videntur fabulam atatis
 peregisse, nec tanquam in exercitiis histriones in ex-
 tremo actu corruisse. At sunt morosi et anxij, et
 iracundi, et difficiles senes: si quarimus, etiam
 auari. Sed haec morum vitia sunt, non senectutis.
 At morositas tamen, et ea vitia, quae dixi, habent
 aliquid excusationis, non illius quidem instae, sed
 quae probari posse videatur. Contemni se putant,
 despici, illudi: praterea in fragili corpore odiosa

Apud Lace-
 daemonios
 honestissimū
 erat senectū-
 tis domiciliū

* atias, festum

Athenienses
 sciunt quae
 recta sunt, sed
 facere nultis

Morum vitia
 non senectū-
 tis.

omnis offensio est : quæ tamen omnia dulciora sũt
 et bonis moribus, et artibus : idq. tum in vita, tum
 in scena intelligi potest ex ijs fratribus, qui in A-
 delphis sunt. Quanta in altero duritas, in altero
 comitas ! Sic se res habent. Vt enim non omne vi-
 num, sic non omnis ætas vetustate coacescit. Se-
 ueritatem in senectute probo, sed eam (sicut alia)
 modicam : acerbicatem nullo modo. Auaritia verò
 senilis quid sibi velit, non intelligo : potest enim
 quicquam esse absurdius, quàm quò minus videret
 restat, eo plus viatici querere.

Quarta restat causa, quæ maximè angere, atq.
 sollicitam habere nostram ætatem videtur,
 Appropinquatio mortis : quæ certè à senectute non
 potest longè abesse. O miserum senem, qui mortem
 contemnendam esse in tam longa ætate non viderit !
 quæ aut planè negligenda est, si omnino ex-
 tinguit animum : aut etiam appetenda, si aliquod eũ
 deducit, ubi sit futurus æternus. Atqui tertium
 certè nihil inueniri potest. Quid igitur timeam, si
 aut non miser post mortem, vti beatus etiam futu-
 rus sum ? Quanquam quis est iam stultus (quam-
 uis sit adolescens) cui sit exploratum, se ad vespè-
 rum esse victurum ? Quinetiam ætas illa multo
 plures, quàm nostra, mortis casus habet. Facilius
 in morbos incidunt adolescentes, grauius egrotant,
 tristius curantur. Itaq. pauci veniunt ad senectute-
 tem, quod nisi ita accideret, melius, et prudentius
 viveretur. Mens enim, ratio, et consilium in se-
 nibus

Terentius in
 Adelphis.
 senectutis
 comparatio
 ad vinum.
 Seueritas.
 Acerbitas.
 Nihil absur-
 dius sene a-
 uaro.

Quarta vitu-
 peratio sene-
 ctutis.

Senectutem
 hoc miseram
 non esse,
 quòd haud
 procul absit
 à morte.
 Non timen-
 dā esse mor-
 tem.

Hip. Apho. 3.
 Seniores iu-
 uenibus vt
 plurimum æ-
 grotant mi-
 nus.

nibus est, qui si nulli fuissent, nulla omnino ciuitates essent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cum adolescentia esse commune? Sensus ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad amplissimam dignitatem fratribus tuis Scipio, omni aetati mortem esse communem. At sperat adolescens diu se victurum: quod sperare idem senex non potest. Insuper sperat. Quid enim est stultius, quam incerta pro certis habere, falsa pro veris? At senex nec quod speret, habet quidem. At est eò meliore conditione, quam adolescens: cum id quod sperat ille, hic iam affectus est. Ille vult diu vivere: hic diu vixit. Quanquam (ô Dii boni) quid est in hominis vita diu? Da enim supremum tempus, expectemus. Tartessiorum regis aetatem: fuit enim (ut scriptum video) Argantonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quicquam videtur, in quo est aliquid extremum: cum enim id aduenerit, tunc illud quod praterijt, effluxit: tantum remanet quod virtute, & rectè factis suis consecutus. Horæ quidem cedunt, & dies, menses, & anni, nec præteritum tempus unquam reuertitur, nec quid sequatur, sciri potest, Quod cuius temporis ad viuendum datur, eo debet contentus esse. Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula, modo in quocumque fuerit actu, probetur: nec sapienti vsque ad Plaudite, * viuendum. Breue * viuendum

Omni aetati
mortem esse
communem

Melior senis
quam adole-
scentis con-
ditio.

Tartessiorum
rex.

44.

enim tempus ætatis satis est longum ad bene, honesteq; viuendum. Sin processeris longius, non magis dolendum est, quàm agricola dolent, præterita verni temporis suauitate, æstatem autumniq;ue

Ver.

venisse. Ver enim tanquam adolescentiam significat, ostenditq; fructos futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, aut percipiendis accommodata sunt. Fructus autem senectutis, est (vt iam saepe dixi) antè partorum bonorum memoria, et

Que secundū
naturam.

copia. Omnia verò quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundum naturam, quàm senibus emori? quod idem contingit adolescentibus aduersante, et repugnante natura. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, vt cum aqua multitudine vis flammæ opprimatur: senes autem, sicut sua sponte nulla adhibita vi consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus si cruda sunt vi auelluntur: si matura, et cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas.

Adolescentis
acerba, senis
verò matura
mors.

Qua mihi quidem tam iucunda est, vt quò propius ad mortem accedam, eò citius quasi terram videar videre, aliquandoq; in portum ex longa navigatione esse vëturus. Omnium ætatum certus est terminus: senectutis autem nullus certus est terminus, recteq; in ea viuatur, quoad minus officij exequi, et tueri possis, et tamen mortem contemnere. Ex quo fit, vt animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, et fortior. Hoc est illud, quod Pisi-

Nota.

strato

strato tyranno à Solone responsum est: quum illi Solonis re-
querenti, Qua tandem spe fretus, sibi tam auda- sponsum.

cter obssisteret, respondisse dicitur, Senectute. Sed
vivendi est finis optimus, cum integra mente,
ceterisq; sensibus, opus ipsa suum, eadem qua coa-
gmentavit Natura, dissolvit. Vt enim natem, vt 45.
edificium idem destruit facillime, qui construxit:
sic hominem, eam optime qua conglutinavit Na-
tura, dissolvit. Nam omnis conglutinatio recens,
egre mueterata, facile diuellitur. Ita fit, vt illud
breve vitæ reliquum, nec auidè appetendum se-
nibus, nec sine causa deferendum sit. Vt etatq; Py-
thagoras iniussu Imperatoris, id est, Dei, de præsi-
dio, et statione vitæ decedere. Solonis quidem sa-
pientis elogium est, quo se negat velle suam mor-
tem dolore amicorum, lamentisq; vacare. Vult se
charum, credo, suis esse. Sed haud scio an melius
Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neq; funera fletu

Faxit. cur? volito viuis per ora virum.

Non esse lugendam mortem censet, quam immor-
talitas consequatur. Iam sensus moriendi, si ali-
quis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præ-
sertim seni: Post mortē quidem sensus aut optan-
dus, aut nullus est. Sed hoc meditatū ab adole-
scentia debet esse, mortem vt negligamus: sine qua
meditatione tranquillo esse animo nemo potest.
Moriendum enim certe est, et id incertum, an eo
ipso die. Mortem igitur omnibus horis impenden-

Solonis elo-
gium extat a-
pud Plurar-
chum.

μη δέ μοι ἄ-

46. κλαυσι

θάνατος μέ-

λοι, ἀλλὰ

φιλοισι ποιή-

σαι μὲ θά-

τάρ ἄλγεα

καὶ σοναχάς

Ennij versus.

Non est lu-

genda mors,

quam immor-

talitas conse-

quitur.

Qui pro pa-
tria mortui
sunt.

tem timens, quis possit animo consistere? De qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cum recorder non solum L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus: non duos Decios, qui ad voluntariam mortem, cursum equorum inquitauerunt: non M. Attilium, qui ad supplicium est praefectus, ut fidem hosti datam conservaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt: non auium tuum L. Paulum, qui morte sua luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem: non M. Marcellum, cuius interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepultura carere passus est: sed legiones quidem nostras (quod scripsi in Originibus) in eum locum saepe profectas alacri animo, et erecto, vnde se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, et ij quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino (ut mihi quidem videtur) rerum omnium satietas, vita facit satietatem. Sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt et ineuntis adolescentiæ: num ea iam constans requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam huius ætatis: ne ea quidem in senectute quærantur. Sunt autem extrema quædam studia senectutis: ergo ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod cum evenit, satietas vite tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere

Varia etatum
studia.

Ætas media.

dicere vobis: quod eò melius cernere mihi videor,
quòd ad eam propius adsum. Ego vestros patres P.
Scipio, tuq; C. Leli, viros clarissimos, mihiq; ami-
cissimos viuere arbitror, & eam quidem vitam,
qua est sola vita nominanda. Nam dum sumus in
his inclusi compagibus corporis, munere quodam
necessitatis, & graui opere perfungimur. Est enim
animus caelestis ex altissimo domicilio depressus,
& quasi demersus in terram, locum diuinae natu-
rae, eternitatiq; contrarium. Sed credo Deos im-
mortales sparsisse animos in corpora humana, vt
essent, qui terras tuerentur, quidq; caelestium ordi-
nem contemplantes, imitarentur eum vitae modo,
atque constantia. Nec me solum ratio ac disputa-
tio impulit, vt ita crederem: sed nobilitas etiam
summorum Philosophorum, & autoritas. Au-
diebam Pythagoram, Pythagoricòsq; incolae penè
nostros, qui essent Italici Philosophi quondam no-
minati, nunquã dubitasse, quin ex vniuersa men-
te diuina delibatos animos haberemus. Demon-
strabantur mihi pràterea quae Socrates supremo
vitae die de immortalitate animorum differuisset,
is qui esset sapientissimus oraculo Apollinis iudi-
catus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio,
cùm tanta celeritas animorum sit, tanta memo-
ria pràteritorum, futurorum prudentia, tot artes,
tanta scientia, tot inuenta, non posse eam natu-
ram, quae res eas continet, esse mortalem: cumq; a-
nimus semper aguetur, nec principium motus ha-

Vita vera

Quare ani-
mus immor-
talis in cor-
pora humana
infusus sit.

Pythagoras,
& Pythagori-
ci philosophi
Italiae partem
incoluerunt,
quae magna
Gràcia dice-
batur.

R. 5

beat,

Animorum
immortalitas
probat.

ΠΛΑΤΩΝΙΖΕΙ.

Verba Cyri
morientis,
octauo Pæ-
diz, apud Xe-
nophontem.

beat, quia ipse se moueat: nec finem quidē habitū-
rum esse motus, qui nunquam se ipse sit relicturus.
Et cum simplex animi natura esset, neq. haberet in
se quicquam admissum dispar sui, atq. dissimile,
non posse eum diuidi: quod si non possit, non posse
interire. Magnūq. esse argumento, homines scire
pleraque antē, quā nati sint, quod iam pueri
cū artes difficiles discant, ita celeriter res innum-
merabiles arripiant, ut eas non tum primū acci-
pere videantur, sed reminisci, & recordari. Hæc
Platonis sunt ferō. Apud Xenophontem autem
moriens Cyrus maior hæc dicit: Nolite arbitrari,
ô mihi charissimi filij, me, cū à vobis discessero,
nusquam, aut nullum fore: nec enim dum erā vobis-
cum, animum meum videbatis: sed eum esse in
hoc corpore, ex his rebus, quas gerebam, intelli-
gebatis. Eundem igitur esse creditote, etiam si nul-
lum videbitis. Nec vero clarorum virorum post
mortem honores permanerent, si nihil eorum ipso-
rum animi efficerent, quō diutius memoriam sui
teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi po-
tuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus,
viuere: cū exissent ex ijs, emori: nec verò tum a-
nimum esse insipientem, cū ex insipienti corpore
euassisset: sed cū omni admittance corporis libe-
ratus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sa-
pientem. Atque etiam cū hominis natura morte
dissoluitur, cæterarum rerum perspicuum est, quæ
queque discedant: abeunt enim omnia, unde orta
sunt,

fuit, animus autem solus nec cum adest, nec cum
 discedit, apparet. Iam verò videtis nihil morti esse Nihil tam
 tam simile, quam somnium. At qui dormientium, morti simile,
 animi maxime declarant diuinitatem suam: mul- quam som-
 ta enim cum remissi, & liberi sunt, futura prospici- nus.
 ciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sunt, cum
 se planè corporis vinculis relaxauerint. Quare si
 hac ita sint, sic me colite vt Deum: sin vna interi-
 turus est animus cum corpore, vos tamen Deos
 verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuen-
 tur, & regunt, memoriam vestri piè, inuiolately
 seruabitis. Cyrus quidem hac moriens. Nos (si
 placet) nostra videamus. Nemo vnquam mihi,
 Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum,
 aut duos avos Paulum, & Africanum, aut Afri-
 cani patrem, aut patruum, aut multos præsantes
 viros, quos enumerare necesse non est, tanta esse
 conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertine-
 rent: nisi animo cernerent, posteritatem ad se
 pertinere posse. An censes (vt de meipso aliquid
 more senum glorier) me tantos labores diurnos,
 nocturnosq; domi militiæq; suscepturum fuisse, si
 iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem
 terminaturus? Nàm me melius multò fuisset, otio- 48.
 sam ætatem, & quietam sine vlllo labore, & con-
 tentione traducere? Sed nescio quomodo animus e-
 rigens se, posteritatē semper ita prospiciebat, quasi
 non excessisset è vita, tum denique victurus esset.
 Quod quidem ni ita se haberet, vt animi immor-
 tales

Stulti iniquo
animo mor-
tem ferunt:
sapientes ve-
rò æquissimo.

*Laurentius
Valla cap. 98.
lib. 5. legit ha-
beo. atque ita
legisse vide-
tur Theodo-
Gaza.

*Peliam re-
coxit. 49.

Prouerbiū.
Sic vixit Ca-
to, vt frustra
se natum non
existimet.

Commoran-
di, non ha-
bitandi di-
uerforium
habemus.

tales essent, haud optimis cuiusq; animis maxime
ad immortalē gloriā niteretur. Quid? quod sa-
pientissimus quisq; æquissimo animo moritur, stul-
tissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur ani-
mus is, qui plus cernat, & longius, videre se ad
meliora proficisci: ille autem, cuius obtusior sit a-
cies, non videre? Equidem efferor studio patres
vestros (quos colui & dilexi) videndi. Neque eos
verò solū conuenire * aueo, quos ipse cognoui:
sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse
conscripsi. Quò quidem me proficiscentem haud
sanè quis facile retraxerit, neue tanquam * pilam
retorserit. Quò si quis Deus mihi largiatur, vt
ex hac ætate repuerascam, & in cunis vagiam,
valde recusem; nec verò velim, quasi decurso spa-
tio, à calce ad carceres reuocari. Quid enim habet
vitæ commodi? quid non potius laboris? Sed ha-
beat sanè: habet certè tamē aut satietatem, aut
modum. Non libet enim mihi deplorare vitam,
quod multi, & hi docti saepe fecerunt, Nec me vi-
xisse pœnitet: quoniam ita vixi, vt frustra me na-
tum non existimem: & ex vita ista discedo tan-
quam ex hospitio, non tanquam ex domo: commo-
randi enim natura diuerforium nobis, non habi-
tandi dedit. O præclarum diem, cū ad illud ani-
morum conciliū, cætumq; proficiscar, & cū ex
turba, & colluione discedam! proficiscar enim
non ad eos solū viros, de quibus antè dixi, sed et-
iam ad Catonem meum, quo nemo vir melior na-
tus

tus est, nepotio pietate præstantior: cuius à me corpus
 crematum est, quod contra decuit, ab illo meum.
 Animus verò non me deserens, sed respectans, in
 ea profecto loca dicebat, quò mihi ipse cernebat es-
 se veniendum. Quem ego meum casum fortiter
 ferre visus sum, non quòd æquo animo ferrem: sed
 me ipse consolabar, existimans non longinquum
 inter nos degressum, et discessum fore. His mihi re-
 bus Scipio (id enim te cum Lælio admirari solere
 dixisti) lenis est senectus, nec solum non molesta,
 sed etiam iucunda. Quòd si in hoc erro, quòd ani-
 mos hominum immortales esse credam, libenter er-
 ro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo,
 extorqueri volo: sin mortuus (ut quidam minuti
 philosophi censent) nihil sentiam, non vereor ne
 hunc errorem meum mortui Philosophi irrideant.
 Quòd si non sumus immortales futuri, tamen ex-
 tingui homini suo tempore optabile est. Nam ha-
 bet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi
 modum. Senectus autem peractio ætatis est, tan-
 quam fabula cuius defatigationem fugere debe-
 mus, præsertim adiuncta satietate. Habui hæc de
 senectute, quæ dicerem: ad quam utinam
 perveniat, ut ea, quæ ex me audistis,
 re experti probare possitis.

Senectus,
 peractio
 ætatis.

M. T. C I C E R O N I S
 DE SENECTUTE
 F I N I S.

M. T.

M. T. CICERO

NIS PARADOXA,

AD MARCVM

BRVTVM

NIMADVERTI

Brute, saepe Catonem auunculum tuum, cum in Senatu sententiam diceret, locos graues ex Philosophia tractare, abhorrentes ab hoc
 1. vsu forensi, et publico: sed dicendo consequi tamē, ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eo maius est illi, quam aut tibi, aut nobis; quia nos ea Philosophia plus vtimur, quae peperit dicendi copiam, et in qua dicuntur ea, quae non multum discrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus (mea sententia) Stoicus et ea sentit, quae non sanē probantur in vulgus: et in ea est haeresi, quae nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, et quasi punctis quod proposuit, efficit. Sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non splendescat oratione, et tanquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quam ille ipse, de quo loquor. Cato enim dixit de Magnitudine animi, de Continentia, de Morte, de omni laude Virtutis, de Dijs immortalibus, de Charitate

Charitate patriæ; Stoicè solet, nullis oratorijs ornamentis adhibitis; dicere. Ego autem illa ipsa, quæ vix in gymnasijs, & in otio Stoici probant, iudens conieci in communes locos. Quæ quia sunt admirabilia; contraq; opinionem omnium, ab ipsis etiam $\omega\alpha\rho\acute{\alpha}\delta\omicron\zeta\alpha$ appellantur: tentare volui, pos- sentne proferri in lucem, id est, in forû, & ita dici, ut probarentur: an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio. Eoq; scripsi libentius, quod mihi ista $\omega\alpha\rho\acute{\alpha}\delta\omicron\zeta\alpha$, quæ appellantur; maxime videntur esse Socratica; longeq; verissima. Accipies igitur hoc paruum opusculum lucubratum his iam contraktioribus noctibus: quoniam illud maiorum vigiliarum munus in tuo nōmine apparuit. De gustabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus uti consuevi, cum eâ, quæ dicuntur in scholis $\theta\epsilon\tau\iota\kappa\alpha$; ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa Minerva Phidie: sed tamen ut eadem officia exisse appareat.

Ὅτι μόνον τὸ καλὸν ἀγαθόν: id est;

Quod honestum sit, id solum bonum esse.

VEREO R, ne cui vestrum ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen quod sentio, & dicam brevius, quàm res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neque pecunias istorum, neq; tecta magnifica, neq;

Paradoxa, id est præter opinionem.

Pecunia & id genus non est in bonis connumera-
tanda.

opes;

opet, neq. imperia, neq. eas, quibus maxime adstri-
 cti sunt, voluptates, in bonis rebus, aut expetendis,
 esse numerandas duxi: quippe cum viderem homi-
 nes rebus his circumfluentes, ea tamen desiderare
 maxime, quibus abundarent. Neq. enim unquam
 expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neque ea so-
 lum quae habent, libidine augendi cruciantur, sed
 etiam amittendi metu. In quo equidem continen-
 tissimorum hominum maiorum nostrorum saepe re-
 quira prudentiam, qui hac imbecilla, & commutabi-
 lia pecuniae membra solo verbo bona putauerunt
 appellanda, cum re, ac factis longe aliter iudicavis-
 sent. Potestne bonum cuiquam malo esse? aut po-
 test quisquam in abundantia bonorum ipse esse non
 bonus? Atqui ista omnia talia videmus, ut etiam
 improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem
 licet irrideat si quis vult: plus apud me tamen ve-
 ra ratio valebit, quam vulgi opinio. Neq. ego un-
 quam bona perdidisse dicam, si quis pecus, aut su-
 pellectile amiserit. Nec non saepe laudabo sapientem
 illum Biantem, ut opinor, qui enumeratur inter
 septem sapientes. Cuius cum patriam Prienen ce-
 pisset hostis, ceterique ita fugerent, ut multa de suis
 rebus secum asportarent: cum esset, admonitus a
 quodam, ut idem ipse faceret: Ego vero, inquit,
 facio: nam omnia mea mecum porto. Ille hac ludi-
 bria fortunae ne sua quidem putavit, quae nos ap-
 pellamus etiam bona. Quid est igitur, quaret al-
 quis, Bonum? si quid recte sit, & honeste, & cum
 virtute

Epiphone-
 ma, quo con-
 cludit Biantis
 sententiam.

virtute, id bene fieri, & rectè dicitur: & quod re-
ctum & honestum, & cum virtute est, id solùm o-
pinor Bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora,
cum sine appositione exemplorum lentius dispu-
tantur: vita, atq; factis illustranda sunt summo-
rum virorum hæc, quæ verbis subtilius, quàm sa-
tis est, disputari videntur. Quæro enim à vobis,
num vllam cogitationem habuisse videantur ij,
qui hanc Rempublicam tam præclare fundatam
nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad aua-
ritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut
supellectilis ad delicias, aut epularum ad volupta-
tes? Ponite ante oculos vnumqueng, regum, vul-
tis incipiam à Romulo? vultis post liberam ciui-
tatem ab ijs ipsis, qui liberauerunt eam? Qui-
bus tandem gradibus Romulus ascendit in cælum?
Istisne, quæ isti bona appellant? an rebus gestis at-
que virtutibus? Quid autem Numa Pompilius?
minutisne gratas Dijs immortalibus capedines, ac
fictiles vrnulas fuisse, quàm delicatas aliorum
pateras arbitramur? Omitto reliquos: sunt enim
omnes pares inter se, præter Tarquinium Super-
bum. Brutum verò si quis roget, quid egerit in pa-
tria liberanda: si quis reliquos item eiusdem con-
siliij socios, quid spectauerint, quid sequuti sint:
num quis existat, cui voluptas, cui diuitiæ, cui de-
nique præter officium fortis, & magni viri quic-
quam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res
ad necem Porsenæ Q. Mutium impulit, sine vlla

Pulchra di-
tributio.

Inductione
probat diui-
tias à veteri-
bus Romanis
non habitas
in albo bo-
norum.

Enumeratio
vehemens, &
copiosa.

S

spe

spe salutis suae? Quae vir Horatium Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solium? Quae vis patrem Decium, quae filium deuoruit ac immisit in armatas hostium copias? Quid continentia C. Fabricij? quid tenuitas victus M. Curiij sequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici C. & P. Scipiones, qui Carthaginiensum aduentum corporibus suis intercludendum putauerunt? Quid Africanus minor? quid maior? Quid inter horum atates interiectus Cato? Quid innumerabiles alij? Nam domesticis exemplis abundamus. * An cogitasse quicquam putamus in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse, & praeclarum videretur? Veniant igitur irrisores huius orationis, ac sententiae: & iam vel ipsi indicent, utrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui calato auro, & argento, qui corinthijs operibus abundat, an C. Fabricij, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint? Atque haec quidem quae modò huc, modò illuc transferuntur, facile adduci solet, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arte tenent, accurateque defendunt, voluptatem esse summum bonum. Quae quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominũ. Tu, cum tibi siue Deus, siue mater (ut ita dicam) rerum omnium Natura dederit animum, quo nihil est praestantius, neque diuinius, sic te ipse abijcies, atque prosternes, ut nihil inter te, atque inter

qua-

* Alias, Anputabimus quicquam horum cogitasse quicquam in vita sibi exp. Permissio amarulenta.

Voluptas, nõ est summum bonum.

quadrupedē aliquid putes interesse? Qui equāne bonum est, quod nō eum, qui possidet, meliorem facit? Ut enim quisq; est maximē boni particeps, ita et laudabilis maximē: neq; est vllum bonum, de quo non is, qui id habeat, honestē possit gloriari. Quid autem est horum in voluptate? Melioremne efficit, aut laudabiliorē virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriando se et prædicationem extollit? Atqui si voluptas (quæ plurimorum patrocinijs defenditur) in rebus bonis habenda non est, eaq; quod est maior, eò magis mentem è sua sede, et statu dimouet: profectò nihil est aliud bene, et beatè viuere, nisi honestè, et rectè viuere. Οἱ τὶ αὐτάρκης ἢ ἀρετὴν πρὸς εὐδαιμονίᾳ:

Repugnat bono, meliorem non facere.

Assumptio argumentationis.

Conclusio.

Inductio à loco coniugatorum.

id est,

In quo virtus sit, ei nihil deesse ad beatè viuendū.

NEC verò ego M. Regulum arummo sum, nec infelicem, nec miserum vnquam putavi. Non enim magnitudo animi eius cruciabatur à Pœnis, non grauitas, non fides, non constantia, non vlla virtus, nō deniq; animus ipse, qui tot virtutum præsidio munitus, tantoq; comitatu virtutis septus, cum corpus eius* carperetur, *caperetur, carpi certè ipse non potuit. C. verò Marium vidi-mus, qui mihi secundis in rebus vnus ex fortunatis hominibus, in aduersis vnus ex summis viris videbatur, quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis insane, nescis quantas vires virtus habeat: nomen tantum virtutis vsurpas, quid ipsa valeat,

ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quique in se vno sua ponit omnia. Cui autem spes omnis & ratio, & cogitatio pendet & fortuna: huic nihil potest esse certi, nihilque quod exploratum habeat permansurum sibi ne vnum quidem diem. Eum tu hominem terretis si quem eris nactus istiusmodi, mortis, aut exilij minis: mihi verò quicquid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recusanti quidē euenerit, non modò non repugnanti. Quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt cura, & cogitationes meae? Siquidem nihil peperì tale, nihil consequutus sum, ut eo statu essem, quem neq; fortuna temeritas, neq; inimicorum labefactaret iniuria. Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus, ac exilium, ut ab improbis demigrandum sit? Mors terribilis est ijs, quorum cum vita omnia extinguuntur: non ijs, quorum laus emori non potest: exilium autem terribile ijs, quibus quicquid circumscriptus est habitandi locus: non ijs, qui omnem orbem terrarum vnam urbem esse ducunt. Te miseria, te aerumnae premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuae libidines te torquent: tu dies, noctesque cruciaris, qui nec satis est quod est, & idipsum quod habes, ne non diuturnum sit futurum, times. Te conscientia stimulant malefactorum tuorum: te metus exanimant iudiciorum, atq; legum. Quocumq; aspexisti, ut furia, sic tui tibi occurrunt iniuria, quae te respirare non sinunt.

Probat nec
mortem, nec
exilium mala
esse.

nun
nen
for
tus
ta e
est
obr
flor

I
por
den
A
ali
L
cio
qu
bil
lin
lon
da
lic
tu
m
tu
qu

nunt. Quamobrem vt improbo, & stulto, & inertī nemini bene esse potest: sic bonus vir, & sapiens, & fortis miser esse non potest. Nec verò cuius virtus, moresq; laudandi sunt, eius non laudanda vitia est: neq; porrò fugienda vita est, quæ laudanda est. Esset autem fugienda, si esset misera. Quamobrem quicquid est laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

Οἱ τὶ ἴσα τὰ ἀμαρτήματα: id est,
Æqualia esse peccata.

PARVA, inquis, res est, atqui magna culpa. Nec enim peccata rerum euentu, sed vitijs hominum metienda sunt. In quo peccatur, id potest aliud alio maius esse, aut minus: ipsum quidem illud peccare, quoquò te verteris, vnum est. Auri nauem euertat gubernator an paleæ, in re aliquatū, in gubernatoris inscitia nihil interest. Lapsa est libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm si etiā petulans fuisset in aliqua generosa, ac nobili virgine: peccauit verò nihilominus: siquidem est peccare, tanquā transilire lineas. Quod cū feceris, culpa cōmissa est: quàm longè progrediare, cū semel transferis, ad augendam transeundi culpā nihil pertinet. Peccare certe licet nemini. Quod autē non licet, id hoc vno tenetur, si arguitur nō licere. Id siquidē nec maius, nec minus vnquam fieri potest: quoniā in eo est peccatum, si non licuit. Quod semper vnum, & idem est, quæ ex eo peccata nascuntur, æqualia sint oportet,

Æqualia peccata.

Declarat exempla, quæ à speciebus sumuntur per inductionem. Similitudo.

Argumentatio ex vi definitionis.

Epiphonema.
 Approbatio
 ex coniugatis.

tet. Quòd si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantior, nec forti fortior, nec sapienti sapientior, posse fieri, facillimè potest perspici. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cum lustrari impune posset auri pondo decem, reddiderit: si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Vna virtus est, consentiens cum ratione, & perpetua constantia. Nihil huic addi potest, quò magis virtus sit: nihil demì, ut virtutis nomen relinquatur. Et enim si bene facta, rectè facta sunt, & nihil recto rectius est: certè nec bono quidem melius quicquàm inueniri potest. Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: si quidem prauitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui quoniam pares virtutes sunt: rectè etiam facta quoniam à virtutibus proficiuntur, paria esse debent. Itemque peccata, quoniam ex vitijs manant, sint aqualia necesse est. A Philosophis, inquis, ista sumis. Metuebam, ne à lenonibus diceres. Socrates disputabat isto modo. Bene hercule narras: nam istum doctum, & sapientem virum fuisse memorie traditum est. Sed tamen quero ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) virum potius de bonis est querendum, quid baiuli, atque operarij, an quid homines doctissimi senserint? præsertim cum hac sententia

rentia non modò verior, sed ne vtilior quidem hominũ vita reperiri vlla possit. Quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quàm si senserint, nullum in delictis esse discrimẽ: & æquẽ peccare se, si priuatis, ac magistratibus manus inferant? quæcunq; in domum suprà intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihilne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an seruum? Nuda ista si pones, iudicari qualia sint, non facile possunt. Patrem vita priuare, si per se scelus est, Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm seruos viuere maluerũt, parricide fuerunt. Ergo & parenti noninquam adimi vita, sine scelere potest: & seruo sape, sine iniuria, non potest. Causa igitur hæc, non natura distinguit: quæ quando alteri accessit, id fit propensius: si vtriq; coniuncta est, paria fiant necesse est. Illud tamen interest, quòd in seruo necando, si id sit iniuria, semel peccatur: in patris vita violanda multa peccantur. Violatur is, qui procreauit: is, qui aluit: is, qui erudiuit: is, qui in sede, ac domo, atq; in Repub. collocauit. Multitudine peccatorum præstat, eoq; pœna maiore dignus est. Sed nos in vita non quæ cuique peccato pœna sit, sed quantum cuiq; liceat, spectare debemus. Quicquid non oportet, scelus esse: quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum fingere non possumus, animorum modum tenere possumus. Histrio

Ab exemplo.

Exemplum à
minori.

si paulò se mouit extra numerum, aut si versus pronuntiatuſ eſt ſyllaba vna breuior, aut longior, exhibilatur, & exploditur: in vita, qua omni geſtu moderatior, omni verſu aptior eſſe debet, vt in ſyllaba te peccare dices? Pòët am non audio in nugis: in vita ſocietate audiam ciuem, digitis peccata dimetientem ſua? Quæ ſi viſa ſint breuiora, leuiora quàm poſſint videri: cum quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atq; ordinis: perturbata autem ſemel ratione, & ordine, nihil poſſit addi, quò magis peccari poſſe videatur.

Οἱ τὶ ῥᾶντες οἱ μᾶλλον μάλινονται : id eſt,
Omnes ſtultos inſanire.

EGO verò te non ſtultum, vt ſæpe, non improbum, vt ſemper, ſed dementem, & inſanum* rebus addicam neceſſarijs. Sapientis animus magnitudine conſilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus deniq; omnibus vt mœnibus ſeptus, vincetur, & expugnabitur, qui nec ciuitate quidem pelli poteſt? Quæ eſt enim ciuitas? Omnisne conuentus ferorum, & immanium? Omnisne etiam fugitiuorum, ac latronum congregata vnum in locum multitudo? Certe negabis. Non igitur erat illa tum ciuitas, cum leges in ea nihil valebāt, cum iudicia iacebant, cum mos patrius occiderat, cum ferro pulſis magiſtratibus, Senatus nomen in Repub. non erat. Prædonum ille concurſus, & te duce latrocinium in foro conſtitutum, & reliquiæ coniurationis

* Vide num
rationibus ſit
legendum.

tionis à Catilina furijs ad tuum scelus, furoremq;
 conuersa, num ciuitas erat? Itaq; pulsus ego ciui-
 tate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in ci-
 uitatem sum, cum esset in Republica Consul, qui
 tum nullus fuerat: essetq; Senatus, qui tum occide-
 rat: esset consensus populi liberi: esset iuris, & æ-
 quitatis (quæ vincula sunt ciuitatis) repetita me-
 moria. At vide quàm ista tui latrocinij tela con-
 tempserim. Iactam, & immissam à te nefariam in
 me iniuriam semper duxi: peruenisse tamen ad me
 nunquam putavi: nisi fortè cum parietes disturba-
 bas, aut cum tectis sceleratas faces inferebas, meo-
 rum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. Nihil
 neque meum est, neque cuiusquam, quod auferri,
 quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuis-
 ses * diuturnam animi mei constantiam, meas cu- * diuinam
 ras, vigilias, consilia, * quibus Res. inuicta stat, si * quibus te
 huius æterni beneficij immortalẽ memoriam de- inuitissimo
 leuisses: multò etiam magis, si illam mentem, vnde stat Respub.
 hæc consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego
 accepisse me confiterer iniuriam. Sed si hæc nec fe-
 cisti, nec facere potuisti: redditum mihi gloriosum
 tua dedit iniuria, non exitum calamitosum. Ergo
 ego semper ciuis eram, & tum maxime, cum meam
 salutem Senatus exteris nationibus, vt ciuis opti-
 mi, commendabat: tu ne nunc quidem es ciuis, nisi
 forte idem hostis esse, & ciuis potest. An tu ciuem
 ab hoste natura, ac loco, non animo, facti q; distin-
 guis? Eadem in foro fecisti, armatis latronibus

Conclusio.
 A contrario.

templa tenuisti: priuatorum domos, adesq; sacras
 incendisti. Cur hostis Spartacus, si tu ciuis? Fotes
 autem esse tu ciuis, propter quem aliquando ciui-
 tas non fuit? Et me exulem, tuo nomine, appellas,
 cum omnes meo discessu exulasse Rempub. putent?
 Nunquamne homo amantissime te circumspicies?
 nunquamne quid facias considerabis, nec quid lo-
 quare? Nescis exilium, scelerum esse pœnam? meū
 illud iter ob præclarissimas res à me antè gestas,
 esse susceptum? Omnes scelerati, atq; impij, quorū
 tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affi-
 ci volunt, exules sunt, etiam si solum non muta-
 runt. An quum omnes leges te exulem esse iubeāt,
 non appellat inimicus? QVI CVM LETO FVE-
 RIT: ante Senatum tua sica deprehensa est, QVI
 HOMINEM OCCIDERIT: tu plurimos occidisti.
 QVI INCENDIVM FECERIT: ades Nymphæ-
 rum manu tua deflagrauit. QVI TEMPLA DEO-
 RVM OCCVPAVERIT: in foro etiam castra po-
 suisti. Sed quid ego communes leges profero, cum
 bus omnibus es exul? Familiarissimus tuus de
 te priuilegium tulit, vt si in opertum Bonæ Deæ
 accessisses, exulares. At te id fecisse, etiam glo-
 riari soles. Quomodo igitur tot legibus in exi-
 lium eiectus, nomen exulis non perhorrescis? Ro-
 mæ sum, inquis. Et tu quidem in * Ponto fuisti.
 Non igitur vbi quisque erit, eius loci ius tene-
 bit: si ibi eum legibus * esse non oportebit.

Argumentum
 à finitione e-
 xulis, & ex le-
 gum autori-
 tate.

Claudius re-
 pertus in tem-
 plo Bonæ
 Deæ.

* operto
 * esse subie-
 ctum non op-

Q. TI

Ο'ΤΙ πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, πάντες δὲ
μωροὶ δούλοι: id est,

*Omnes sapientes liberos esse, & stultos omnes
seruos.*

LAUDETUR verò hic Imperator, aut
etiam appelletur, aut hoc nomine dignus pu-
tetur? Quomodo? aut cui tandem hic liber
imperabit, qui non potest cupiditatibus suis impe-
rare? Refrenet primum libidines, spernat volupta-
tes, iracundiam teneat, coërceat auaritiam, cate-
ras animi labeſ repellat: tum incipiat alijs impera-
re, cùm ipse improbissimis dominis dedecori, ac
turpitudini parère desierit. Dum quidem his obe-
diet, non modò Imperator, sed liber habendus om-
nino non erit. Præclare enim est hoc vsurpatum à
doctissimis, quorum autoritate non vterer, si mihi
apud aliquos agrestes hæc habēda esset oratio: cùm
verò apud prudentissimos loquar, quibus hæc in-
audita non sunt, cur ego similem me, si quid in his
studijs operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igi-
tur ab eruditissimis viris, nisi sapientem liberum
esse neminem. Quid est enim libertas? potestas vi-
uendi, ut velis. Quis igitur viuit, ut vult, nisi qui
recta sequitur: qui gaudet officio: cui viuendi via
considerata, atq; prouisa est: qui legibus quidem
non propter metum paret, sed eas sequitur, atq; co-
lit, quia id salutare maximè esse indicat: qui nihil
dicit, nihil facit, nihil cogitat deniq; nisi libenter,
ac liberè: cuius omnia consilia, resq; omnes, quas
gerit,

*Nemo liber
nisi sapiens.*

gerit, ab ipso proficiſcuntur, eodemq; referuntur: nec eſt vlla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipſius voluntas, atq; iudicium? Cui quidem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) Fortuna ipſa cedit, ſicut ſapiens poëta dixit: Suis ea cuiq; fingitur moribus. Soli igitur hoc contingit ſapienti, vt nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etſi ita eſſe pluribus verbis diſſerendum eſt: illud tamen, & breue, & conſtitendum eſt, niſi qui ita ſit affectus, eſſe liberum neminem. Igitur omnes improbi, ſerui. Nec hoc tam re eſt, quàm dicto inopinatum, atque mirabile. Non enim ita dicunt eos eſſe ſeruos, vt mancipia, quæ ſunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure civili: ſed ſi ſeruitus ſit, ſicut eſt, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis ſuo, quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes deniq; improbos eſſe ſeruos? An ille mihi liber videtur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præſcribit, iubet, vetat quod videtur? qui nihil imperanti negare poteſt, nihil recuſare audent? poſcit, dandum eſt: vocat, veniendum: eiſcit, abeundum: minatur, extimeſcendum? Ego verò iſtum non modò ſeruum, ſed nequiſſimum ſeruum, etiam ſi in ampliſſima familia natus ſit, appellandum puto. Atq; vt in magna familia ſtultorum, ſunt alij lautiores (vt ſibi videntur) ſerui, ſed tamen ſerui, Atrienſe, * ac tu: pari ſtultitia ſunt quos ſigna, quos tabule, quos calatium argentū, quos Corinthia opera, quos adificia magnifica

breui conſi-
gendum eſt.

Epiphonema
quod claudit
ſententiam.
ſimilitudo.
Mirè variant
hic codices:
legendum ar-
bitror ſerui
Atriienſes, ſed
tamen ſerui
æque ac tu.

Epiphonema
quod claudit
ſententiam.
ſimilitudo.
Mirè variant
hic codices:
legendum ar-
bitror ſerui
Atriienſes, ſed
tamen ſerui
æque ac tu.

gnificat nimio opere delectant. Et sumus, inquit, principes ciuitatis. Vos verò ne conseruorum quidem vestrorum principes estis. Sed vt in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui vngūt, qui verunt, qui spargunt, non honestissimum locum seruitutis tenentis sic in ciuitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius ciuitatis locum penè infimum obtinent. Magna inquis, bella gessi: magnis imperijs, & prouincijs præsui. Gere igitur animum laude dignum.* Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. Mitto unde sustuleris, & quomodo habeas. inueni te, admirantem, clamores tollentem cum video, seruum te esse ineptiarum omnium iudico. Nōne igitur sunt illa festina? Sunt: nam nos quoq; oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ita venusta habeantur ista, non vt vincula virorum sint, sed vt oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorum videret Matellionem Corinthium cupidissime tractatē, cum ipse totam Corinthum contempsisset, vtrum illum ciuem excellentē, an Atriciensem seruum diligenter putaret? Reuiviscat Marcus Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos, & videat aliquem somnis populi beneficijs vsum, barbatulos nullulos* exteptantem de piscina, & *captantem pertractantem, & murenarum copia gloriantem, Murenani iamprædantem, nōne hunc hominem ita seruum iudicet, vt ne in vocant.

fami-

*Hic locus variat, de quo vide ea, quæ post Annotationes Erasmi adieci-

*captantem Murenani iamprædantem

familia quidem dignum maiore aliquo negotio putet? An eorum seruitus dubia est, qui cupiditate peculij nullam conditionem recusant durissimæ seruitutis? Hereditatis spes, quid iniquitatis in seruiendo non suscipit? Quem nutum locupletis orbi semis non obseruat? Loquitur ad voluntatem: quicquid denunciatum sit, facit: assentatur, assidet, miratur. Quid horum est liberi? quid denique non serui inertis? Quid tam illa cupiditas (quæ videtur esse liberalior) honoris, Imperij, prouinciarum? quàm dura est domina, quàm imperiosa, quàm vehemens? Cethego homini non probatissimo seruire res coëgit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera mittere, nosse venire domum ad eum, præcari, denique supplicare. Quæ seruitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? cum cupiditatem dominatus excessit, & alius est Dominus exortus ex conscientia peccatorum, timor? Quàm est illa misera, quàm dura seruitus! Adolescentibus paulò loquacioribus est seruiendum: omnes qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur. Iudex verò quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? An non est omnis metus seruitus? Quid valet igitur illa eloquentissimi viri L. Crassi copiosa magis, quàm sapientioratio, ERIPITE NOS EX SERVITUTE. Quæ est ista seruitus, tam claro homini, tamq̃ nobili? Omnis animi debilitata, et humilis, & fracta timiditas, seruitus est. NOLITE SINERE NOS

CUIQVAM

Seruitus ex
conscientia.
Adolescentes
dicit, qui ma-
ios ciues ac-
cusabant.

Seruitus quid
sit.

CUIQVAM SERVIRE. In libertatem vindicari

vult? Minimè. Quid enim? adiungit, * Nisi vo-

bis vniuersis. Dominũ mutare, non liber esse vult.

QUIBUS ET POSSVMVS, ET DEBEMVS.

Nos verò siquidem animo excelso, et alio, & vir-

tutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possu-

mus. Tu posse te dicito: quandoquidem potes: de-

bere ne dixeris, quoniam nihil quisquam debet,

nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hæctenus.

Ille videat quomodo Imperator esse possit: cum eti-

ne liberum quidem esse, ratio, & veritas ipsa

conuincat.

10.
* Sic fortè me-
lius, Nisi vo-
bis vniuersis,
quibus &
possumus, &
debemus. Do-
minum mu-
ta, &c.

Redit ad An-
toniũ, & ab-
ruptè conclu-
dit.

Ο'τι μόνος ὁ σοφὸς πλεῖστος: Id est,

Quòd solus sapiens diues sit.

QVÆ est ista in cōmemorāda pecunia tua
tam insolens ostentatio? solusne tu diues?

Prò Dij immortales: egone me audiuisse
aliquid, & didicisse non gaudeam?

Solusne tu diues? Quid si ne diues quidem? quid si

pauper etiam? Quem enim intelligimus diuitem?

aut hoc verbum, in quo homine ponimus? Opinor

in eo, cui tanta possessio est, vt ad liberaliter vi-

uendum facile contentus sit: qui nihil querat, ni-

hil appetat, nihil optet amplius. Animus enim

tuus oportet se iudicet diuitem, non hominum ser-

mo, neq. possessiones tuæ. Qui nihil sibi deesse pu-

tat, nihil curat amplius, satiatus est, aut contentus

etiam pecunia: concedo, diues est. Sin autem pro-

pter auiditatem pecunie nullum quæslum turpem

putas,

putas, cum isti ordini ne honestus quidem possit
esse ullus: si quotidie fraudas, decipis, posciscis, pa-
cisceris, auferis, eripis: si socios spoliās, aerarium
expilas: si testamenta amicorum expectas, aut ne
expectas quidem. at ipse supponis: hac utrum a-
bundantis, an egentis signa sunt? Animus homi-
nis diues, non arca appellari solet. Quamuis illa
sit plena, dum te inanem videbo, diuitem non pu-
tabo. Etenim ex eo, quantum cuique satis est, me-
tiuntur homines diuitiarum modum. Filiam quis
habet? pecunia est opus. Duas? maiore. Plures?
maiore etiam. Si, ut aiunt, Danaī quinquaginta
sunt filiae: tot dotes magnam quærent pecuniam.

*satis
Conclusio. Quantū enim cuiq; opus est, ad id accommodatur,
ut antè dixi, diuitiarum modus. Qui igitur non
filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet,
quæ breui tempore maximas copias exhaustire
possint: hunc quomodo ego appellabo diuitem, cum
ipse egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cum
diceres neminem esse diuitem, nisi qui exercitum
alere posset suis fructibus: quod populus Romanus
ex tantis vectigalibus iam pridem vix potest. Igi-
tur hoc proposito, nunquam eris diues antè, quam
tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut eo
tueri sex legiones, & magna equitum, ac peditum
auxilia possis. Iam fateris igitur non esse te diui-
tem: cui tantum desit, ut expleas id quod exoptas.
Itaq; istam paupertatem, vel potius egestatem, ac
mendicitatem tuam nunquam obscure tulisti. Nā
ut

Quem diuitē
appellabat
Crassus.

ut ijs, qui honestè rem querunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quesito: sic qui videt domi tue pariter accusatorum, atq; iudicum consociatos greges, qui nocentes, & pecuniosos reos eodem te autore corruptelam iudicij molientes, qui tuas mercedum pactiones in patrocinijs intercisas, pecuniarum in concionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad scenerandas, diripiendasq; provincias, qui expulsionem vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cedes municipiorum, qui illa Syllani temporis messem recordetur, qui testamenta subiecta, qui sublato tot homines, qui deniq; omnia venalia, delectum, decretum, alienam, suam sententiam, forum, domum, vocem, silentium, quis hunc nō putet confiteri sibi quaesito opus esse? Cui autem quesito opus sit, quis vnquam hunc verè dixerit diuitem? Est enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nūquam omnino es futurus diues. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè: est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me silebo, de te loquar. Si censenda nobis atq; aestimanda res sit, vtrum tandem pluris aestimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricij, qui il-

T lam

Declarat rem admista similitudine.

Dimissiones, in diuersum missiones.

Colligit argumentationem, & concludit.

Epiphonema,
ex quo con-
cludit.

lam pecuniam repudiabat? *utrum aurum Sam-
nitum, an responsum M. Curij? hereditatem L.
Pauli, an liberalitatem Africani, qui eius here-
ditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit?*
Hæc profectò, quæ sunt summarum virtutum,
pluris æstimanda sunt, quàm illa, quæ sunt pecu-
nia. Quis igitur (siquidem ut quisq. quod plurimi
sit possideat, ita ditissimus habendus sit) dubitet,
quin in virtute diuitiæ sint? quoniam nulla pos-
sessio, nulla vis auri, & argenti, pluris quàm vir-
tus æstimanda est. O dij immortales! non intelli-
gunt homines, quàm magnum veltigal sit parsi-
monia! Venio enim iam ad sumptuosos: relinquo
istum questuosum. Caput ille ex suis prædijs sex-
centa sestertia, ego centena ex meis: illi aurata te-
cta in villis, & sola marmorea facienti, & signa,
tabulas, supellectilem, & vestem infinitè concupi-
scenti, non modò ad fructum ille est sumptus, sed
etiam ad fœnus exiguus: ex meo tenui veltigali,
detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiam re-
dundabit. Vter igitur est ditior, cui deest, an cui
superat? qui eget, an qui abundat? Cuius possessio
quò est maior, eò plus requirit ad se tuendum: an
quæ suis se viribus sustinet? Sed quid ego de me
loquor, qui morum, ac temporum vitio aliquan-
tum etiam ipse fortasse in huius seculi errore ver-
ser? M. Manilius patrum nostrorum memoria (ne
semper Curios, & * Luscinius loquamur) pauper
tandem fuit: habuit enim adiculas in Carinis, &
fundam

Cōclusio per
contentionē.

* Licinius:

fundum in * Licopo: nos igitur ditiores sumus, qui
 plura habemus? Vtinam quidem essemus! Sed non
 aestimatione census, verum victu, atq. cultu ter-
 minatur pecunie modus. Non esse cupidum, pecu-
 nia est: non esse emacem, vectigal est: contentum
 verò suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæq. di-
 uitia. Etenim si isti callidi rerum aestimatores, pra-
 dia, & areas quasdam magno aestimant, quòd ei ge-
 neri possessionū minime quasi noceri potest: quan-
 ti est aestimanda Virtus, qua nec eripi, nec surripi
 potest vnquam: nec naufragio, neq. incendio amit-
 titur: nec tempestatum, nec temporum permuta-
 tione mutatur: qua præditi qui sunt, soli sunt di-
 uites. Soli enim possident res & fructuosas, & sem-
 piternas: soli (quod est proprium diuitiarū) con-
 tenti sunt rebus suis: satis esse putant quod est: ni-
 hil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sen-
 tiunt, nihil requirunt. Improbi autem & auari,
 quoniam incertas, atque in casu positas possessio-
 nes habent, & plus semper appetunt, nec eorum
 quisquam adhuc inueniatur est, cui quod ha-
 beret esset satis: non modo non copiosi,
 ac diuites, sed etiam mopes, ac
 pauperes existiman-
 di sunt.

* Labicano
 Collatio, cui
 subiungit ex-
 positionem
 sententia.

Nota virtutis
 potentiam.

M. T. C I C E R O N I S

PARADOXORVM

FINIS

R 1

M. T.

M. T. CICERO
NIS DE SOMNIO
SCIPIONIS.

**

*

Ex libro de Repub. sexto.

* à Manlio
Consule du-
ctas, ad q.

V M. in Africam venissem * A-
nitio Manilio Consule, ad quar-
tam legionem Tribunus (vt sci-
tis) militum, nihil mihi potius fuit
quàm vt M. asinissam conueni-
rem, regem familia nostræ iustis de causis amicis-
simum. Ad quem vt veni, complexus me senex
collacrymauit, aliquantòq; post suspexit in cælum;
& Grates, inquit, tibi ago summe Sol, vobisq; re-
liqui cœlites, quòd ante quàm ex hac vita migro,
conspicio in meo regno, & his tectis P. Cornelium
Scipionem, cuius ego nòmine ipse recreor: ita nun-
quam ex animo meo discedet illius optimi, atq; in-
uictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo
regno, ille me de nostra Rep. percontatus est: mul-
tisq; verbis vtrò, citroq; habitis, ille nobis cõsum-
ptus est dies. Post autem, regia apparatu accepti,
sermonem in multam noctem produximus, cum se-
nex nihil nisi de Africano loqueretur, omniaque
eius non solum facta, sed etiam dicta meminisset.
Deinde vt cubitum discessimus, me, & fessum de
via, & qui ad multam noctem vigilassem, artior,
quàm

quàm solebat, somnus complexus est. Hic mihi
 (creda equidem ex hoc, quod eramus loquuti: fit
 enim fere, ut cogitationes, sermonesque nostri pa-
 riant aliquid in somno tale, quale de Homero scri-
 bit Ennius, de quo videlicet sapissime vigilans
 solebat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit
 illa forma, qua mihi ex imagine eius, quàm ex ipso
 erat notior. Quem ut agnoui, equidem cohorrui.
 Sed ille, Ades, inquit, animo, & omitte timorem,
 Scipio, & quæ dicam, trade memoria. Vidēsne il-
 lam urbem, quæ parere pop. Rom. coacta per me,
 renouat pristina bella, nec potest quiscere? (osten-
 debat autē Carthaginem de excelso, & pleno stel-
 larum illustri, & claro quodam loco) ad quam tu
 oppugnandam nunc venis penè miles: hanc hoc
 biennio C O S. euertes, eritq; cognomen id tibi per
 te partum, quod habes ex nobis adhuc heredita-
 rium. Cùm autem Carthaginem deleueris, trium-
 phum egeris, CENS. q. fueris, & obieris le-
 gatus Egyptum, Syriam, Asiam, Græciam, de-
 legere iterum absens C O S. bellumq; maximū con-
 ficies, Numantiamq; excindes. Sed cùm eris curru
 Capitolium inuectus, offendes Rempub. perturba-
 tam cōsilijs nepotis mei. Hinc tu Africane, osten-
 das oportebit patriæ lumen animi, ingenij, cōsiliijq;
 tui. Sed eius temporis ancipitē video quasi fatorū
 viam. Nam cùm ætas tua septenos octies Solis an-
 fractus, reditusq; conuerterit, duoque hi numeri
 (quorum vterque plenus, alter altera de causa ha-
 betur)

betur) circuitu naturali summam tibi fatalem cō-
 fecerint: in te vnum atq; tuum nomen se tota con-
 uertet ciuitas. Te Senatus, te omnes boni, te so-
 cij, te Latini intuebūtur. Tu eris vnus, in quo ni-
 tatur ciuitatis salus. Ac ne multa, DICT. Remp.
 constituas oportet, si impias propinquorum manus
 effugeris. Hic cum exclamasset Lælius, inge-
 muissentq; ceteri vebementius, leniter arridens
 Scipio, Quæso, inquit, ne me à somno excitetis, &
 pax sit rebus: audite cetera. Sed quò sis Africano
 alacrior ad tutandam Rempublicam, sic habetor
 Omnibus, qui patriam conseruauerint, adiuuerint,
 auxerint, certum esse in cælo, ad definitum locum,
 vbi beati æuo sempiterno fruātur. Nihil est enim
 illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit,
 quod quidem in terris fiat, acceptius, quàm concilia,
 cætusq; hominum iure sociati, quæ ciuitates
 appellantur: harum rectores, & conseruatores hinc
 profecti, huc reuertentur. Hic ego, etsi eram per-
 territus, non tam metu mortis, quàm insidiarum
 à meis, quasiui tamen, viueretne ipse pater Paulus,
 & alij, quos nos extinctos arbitraremur. Imò
 verò, inquit, ij viuunt, qui ex corporum vinculis
 tanquam è carcere euolauerunt. Vestrà verò, quæ
 dicitur vita, mors est. Quin tu aspicias ad te ve-
 nientem Paulum patrem. Quem vt vidi, equidem
 vim lacrymarum profudi. Ille autem me ample-
 xus, atq; osculans flere prohibebat: atq; ego vt pri-
 mum fletu represso loqui posse cæpi, Quæso, in-
 quam,

quam, pater sanctissime, atq; optime, quando hæc est vita (vt Africanum audio dicere) quid moror in terris, quin huc ad vos venire propero? Non est ita, inquit ille. Nisi enim Deus is, cuius hoc templum est omne, quod conspicias, istis te corporis custodijs liberauerit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Hisq; animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera, & stellas vocatis, quæ globosæ, & rotundæ deuinis animatæ mentibus circulos suos, orbeshq; conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & pijs omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec iniussu eius, à quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est, ne munus humanum assignatum à Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, vt auus hic tuus, vt ego, qui te genui, iustitiam cole, & pietatem: quæ cum sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima est: quia ea vita, via est in cælum, & in hunc cœtum eorum, qui iam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammæ elucens circulus) quem vos (vt à Graijs accepistis) orbem lacteum nuncupatis. Ex quo omnia mihi contemplant præclara cætera, & mirabili videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines omnium, quas esse

nunquam suspicati sumus. Ex quibus erat illa minima, quæ vltima cælo, citima terris, luce lucebat aliena. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facile vincebant. Iam verò ipsa terra ita mihi parua visa est, vt me Imperij nostri, quo quasi punctum eius attingimus, pœniteret. Quam cum magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousq; humi defixa tua mens erit? Nūmne aspicias, quæ in templa veneris? Nouem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia, quorum vnus est cœlestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse Deus, arcens, & contineus ceteros: in quo infixi sunt illi, qui voluuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subiecti sunt septem, qui versantur retro, contrario motu atq; cælum. Ex quibus vnum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant. Deinde est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis. Tum rutilus, horribilisq; terris, quem Martem dicitis. Deinde subter mediam ferè regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, vt cuncta sua luce lustraret, & compleat. Hunc vt comites consequuntur alter Veneris, alter Mercurij cursus. In infimoq; orbe Luna radijs Solis accensa conuertitur. Infra autem iam nihil est, nisi mortale, & caducum, præter animos generi hominum Deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nam ea,

quæ

quæ sunt

quæ est media, & nona tellus, neq. mouetur, & in-
 fima est, & in eam feruntur omnia suo * motu pan- * alias, motu.
 dera. Quæ cum intuerer stupens, vt me recepi,
 Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas
 tantus, & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille,
 qui interuallis coniunctus imparibus, sed tamen
 pro rata portione distinctis, impulsu et motu ipso-
 rum orbium conficitur: qui acuta cum grauibz
 temperans, varios æquabiliter concentus efficit.
 Nec enim silentio tanti motus incitari possunt, &
 natura fert, vt extrema ex altera parte grauior,
 ex altera autem acutè sonent. Quam ob causam
 summus ille cæli stelliferi cursus, cuius conuersio
 est concitator, acuto, & excitato mouetur sono,
 grauissimo autem hic lunaris, atq. infimus. Nam
 terra nona immobilis manens, in a sede semper hæ-
 ret complexa medium mundi locum. Illi autem o-
 cto cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mer-
 curij, & Veneris, * modorum septem efficiunt di-
 stinctos interuallis sonos: qui numerus rerum o-
 mniū ferè modus est. Quod docti homines nervis
 imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditum ad
 hunc locum: sicut alij, qui præstantibus ingenijs in
 vita humana diuina studia coluerunt. Hoc soni-
 tu oppletæ aures obsurduerunt: nec est vllus hebe-
 tior sensus in vobis: sicut in illis, vbi Nilus ad il-
 la, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex al-
 tissimis montibus, ea gens, quæ illum locum acco-
 lit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi
 caret.

Hic locus va-
 riat: vide in
 annotationi-
 bus.

Catadupa

caret. Hic verò tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint: sicut intueri solem nequitis aduersum, eiusque radijs acies vestra, sensusque vincitur. Hac ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum: quae si tibi parua (ut est) ita videtur, hac caelestia semper spectato, illa humana contemnit. Tu enim quam celeritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi poteris? Vides habitari in terrararis, et angustis in locis, et in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines interiectas. Hosque qui incolunt terram, non modò, interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare possit: sed partim obliquos, partim* auersos, partim etiam aduersos stare vobis, à quibus expectare gloriam certè nullam potestis. Cernis autem terram eandem, quasi quibusdam redimitam, et circumdatam cingulis, è quibus duos maximè inter se diuersos, et calis verticibus ipsis ex vtraque parte subnixos obriguisse pruina vides: medium autem illum, et maximum Solis ardore torreri. Duo sunt habitabiles, quorum Australis ille (in quo qui insidunt, aduersa vobis vrgent vestigia) nihil ad vestrum genus. Hic autè alter subiectus Aquiloni, què incolitis, cerne, quàm vos tenui parte contingat. Omnis enim terra, quae solitur à vobis angustata verti-

cibus,

transuersos

eibus, lateribus latior, parua quædã insula est: cir-
 cumsusa illo mari, quod Atlanticum, quod ma-
 gnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui ta-
 men tanto nomine, quàm sit paruius, vides. Ex his
 ipsis cultis, notisq; terris, num aut tuum, aut cu-
 iusquam nostrum nomen, vel Caucasum hunc, quẽ
 cernis, transcendere potuit, vel illum Gangem
 transnare? Quis in reliquis Orientis, aut obeuntis
 Solis vltimis, aut Aquilonis, Austrine partibus
 tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis
 profectò quantis in angustiis vestra gloria se dila-
 tari velit. Ipsi autẽ, qui de vobis loquuntur, quàm
 loquentur diu? Quinetiam si cupiat proles illa
 futurorum hominum deinceps laudes vniuscuius-
 que nostrum à patribus acceptas posteris prodere,
 tamen propter eluiones, exustionesque terrarum,
 quas accidere tempore certo necesse est, non modò
 non æternam, sed ne diuturnam quidem gloriam
 assequi possumus. Quid autem interest ab ijs, qui
 postea nascentur, sermonem fore de te, cùm ab ijs
 nullus fuerit, qui antè nati sunt? qui nec paucio-
 res, & certè meliores fuerunt viri: cùm præser-
 tim apud eos ipsos, à quibus nomen nostrum potest
 audiri, nemo vnius anni memoriam consequi pos-
 sit. Homines enim populariter annum tantum in-
 dō solis, id est, vnius astri reditu metiuntur: re ipsa
 autem cùm ad idem vnde semel profecta sunt, cun-
 cta astra redierint, eandemq; totius celi descri-
 ptionem longis intervalis retulerint, tum ille vere
 vertens

Annus ver-
ens.

vertens annus appellari potest: in quo vix dicere audeo, quam multa secula hominum teneantur. Namq. ut olim deficere sol hominibus, extinguiq. visus est, cum Romuli animus hac ipsa in templa penetravit: ita quodcumque eadem parte sol, eodemq. tempore iterum defecerit, tum signis omnibus ad idem principium, stellisq. reuocatis, expletum annum habeo. Huius quidem anni nondum vigesimam partē scito esse conuersam. Quocirca si reditum in hunc locū desperaueris, in quo oīa sunt magnis, & praestantibus viris, quanti tandem est ista hominum gloria, quae pertinere vix ad vnius anni patem exiguam potest? Igitur altē spectare si voles, atq. hanc sedem, & aeternam domum contueri, neque sermonibus vulgi dederis te, nec in praemijs humanis spem posueris rerum tuarum: suis te illecebris oportet ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alij loquantur, ipsi videant: sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & angustij cingitur ijs regionum, quas vides, nec unquam de illo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & obliuione posteritatis extinguitur. Quē cum dixisset, Ego verò, inquam, o Africane, si quidem bene meritis de patria, quasi tames ad coeli aditum patet, quanquam à pueritia vestigijs ingressus patrijs, & tuis, decori vestro non defui: nunc tamen tanto premio proposito enitar multò vigilantius. Et ille: Tu verò enitere, & sic habeto, te non esse mortalem, sed corpus

hoc.

hoc. Nec enim tu is es, quem forma ista declarat:
 sed mens cuiusque is est quisque: non ea figura, quæ
 digito demonstrari potest. Deum te igitur scire esse:
 siquidem Deus est qui viget, qui sentit, qui memi-
 nit, qui prævidet, qui tam regit, & moderatur, &
 mouet id corpus, qui præpositus est, quàm hunc mu-
 dum princeps ille Deus: & ut mundum ex quadam
 parte mortalem ipse Deus æternus, sic fragile cor-
 pus animus sempiternus mouet. Nam quod semper
 mouetur, æternum est: quod autem motum affert
 alicui, quodque ipsum agitur aliunde, quando finem
 habet motus, viuendi finem habeat necesse est. So-
 lum igitur, quod sese mouet, quia nunquam dese-
 ritur a se, nunquam ne moueri quidem desinit: quin
 etiam cæteris, quæ mouentur, hic fons, hoc princi-
 pium est mouendi. Principio autem nulla est ori-
 go: nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem
 nulla ex re fieri potest: nec enim id esset principium,
 quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam ori-
 tur, nec occidit quidem vnquam. Nec autem princi-
 pium extinctum nec ipsum ab alio renascitur, nec
 ex se aliud creabit: siquidem necesse est a princi-
 pio omnia oriri. Ita fit, ut motus principium ex eo
 sit quod ipsum a se mouetur: id autem nec nasci
 potest, nec mori: vel concedat omni cætum, om-
 nisque natura consistat peresse est, nec vim ullam
 nanciscatur, quæ a primo impulsu mutetur. * quia
 Cum pateat igitur æternum id esse, quod a seipso
 mouetur: quis est hic, qui hanc naturam animis
 esse

esse tribus ager. Inanimatum est enim omne,
 quod impulsu agitur externo. Quod autem a-
 nima est, id motu ciatur interiore, & suo. Nam
 haec est natura propria animae, atq; vis. Quae si est
 una ex omnibus, quae sese moueat, neque nata est
 certè, & aeterna est. Hanc tu exerce in optimis re-
 bus. Sunt autem haec optima cura de salute patriae,
 quibus agitur, & exercitatus animus velocius
 in hanc sedem, & domum suam peruolabit. Idque
 neque faciet, si iam tum cum erit inclusus in cor-
 pore, & eminet foras, & ea quae extra erunt,
 contemplantur. Nam maxime se a corpore abstrahet,
 Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus
 dederunt, earumque se quasi ministros praebe-
 runt, impulsuq; libidine voluntatis, & inuen-
 tum. Deorum, & hominum iura viderunt:
 corporibus elapsi circum terram ipsam volutan-
 tur, nec in hoc loco, nisi multis exagi-
 tati, facili reuertuntur. Ille di-
 scessit: ego somnolentum
 solutus sum.

MARCI TULLII CICE

RONIS DE SOMNIO

SCIPIONIS

